

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı**

**KÜRESEL VE BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE
BÜTÜNLEŞMELER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE – AVRUPA
BİRLİĞİ EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma AKÇAY

DANIŞMANI: Prof. Dr. R. Fatih SAYGILI

İZMİR-2017

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı**

**KÜRESEL VE BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE
BÜTÜNLEŞMELER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE – AVRUPA
BİRLİĞİ EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma AKÇAY

JÜRİ ÜYELERİ

Prof. Dr. R. Fatih SAYGILI

Prof. Dr. A. Ayşen KAYA

Prof. Dr. Utku UTKULU

İZMİR-2017

YEMİN METNİ

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “**Küresel ve Bölgesel Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşmeler Çerçevesinde Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkilerinin Analizi**” adlı yüksek lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

FATMA AKÇAY

**T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI**

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Fatma AKÇAY

Numarası : 92-13-3224

Anabilim Dalı : İKTİSAT

Tez Başlığı (Türkçe) : Küresel ve Bölgesel Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşmeler Çerçevesinde Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkilerinin Analizi

Tez Başlığı (İngilizce) : The Analysis of Economic Relations Between Turkey and European Union in the Framework of Global and Regional Economic Cooperations and Integrations

Tez Savunma Tarihi : 05.12.2017

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. R. Fatih SAYGILI

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. A. Ayşen KAYA

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Utku UTKULU

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir. Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

TEŞEKKÜR

Tezin oluşması sürecinde gereken bilgi birikimine ulaşmamı sağlayan başta Ege Üniversitesi İktisat Bölümü'ndeki değerli hocalarım olmak üzere, tezin her aşamasında değerli katkı ve önerileri ile bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. R. Fatih Saygılı'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma boyunca sevgi ve desteklerini her zaman hissettiğim anneme ve babama ayrıca tezin yazım aşamasında yardımlarını esirgemeyen kardeşlerim Güler Yakışır, Fırat Akçay ve Ebru Akçay'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TUTANAK.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	ix
ŞEKİLLER.....	x
TABLolar.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. KÜRESEL VE BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞMELER	
1.1 KÜRESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞME KAVRAMLARI.....	4
1.1.1. Küreselleşme tanımı.....	4
1.1.2. Bölgeselleşme tanımı	6
1.2. KÜRESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞME YAŞANAN DEĞİŞİM.....	7
1.2.1 Küreselleşmenin Tarihsel Gelişim Süreci.....	7
1.2.1.1 Küreselleşmede Birinci Dönem.....	7
1.2.1.2 Küreselleşmede İkinci Dönem.....	9
1.2.1.3 Küreselleşmede Üçüncü Dönem.....	10
1.2.2 Bölgeselleşmenin Tarihsel Gelişim Süreci.....	11
1.2.2.1 Bölgeselleşmede Birinci Dönem(Eski Bölgeselleşme).....	12
1.2.2.2 Bölgeselleşmede İkinci Dönem(Yeni Bölgeselleşme).....	13
1.3. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞME	14

1.3.1.Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşme Ayrımı.....	16
1.3.2 Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşme Nedenleri.....	17
1.4. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞMENİN AŞAMALARI.....	18
1.4.1 Tercihli Ticaret Anlaşmaları.....	18
1.4.2 Serbest Ticaret Bölgesi	18
1.4.3 Gümrük Birliği.....	19
1.4.4 Ortak Pazar.....	19
1.4.5 Ekonomik Birlik.....	20
1.5. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞMENİN ETKİLERİ.....	21
1.5.1 Statik Etkiler.....	21
1.5.1.1.Üretim etkisi.....	22
1.5.1.2.Tüketim Etkisi.....	23
1.5.1.3.Ticaret Hadlerine Etkisi.....	24
1.5.2 Dinamik Etkiler.....	24
1.5.2.1.Rekabet Artışına Etkisi.....	25
1.5.2.2.Teknolojik Gelişmeye Etkisi.....	25
1.5.2.3.Ölçek Ekonomilerine Etkisi.....	26
1.5.2.4.Dışsal Ekonomilere Etkisi	26
1.5.2.5Yatırımları Özendirme Etkisi.....	27
1.6. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞME İÇİN GEREKLİ KOŞULLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK.....	27

II. BÖLGESEL AKTÖRLER VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

2.1. NAFTA (KUZEY AMERİKA SERBEST TİCARET ANLAŞMASI).....	30
2.1.1. NAFTA'nın Tarihi.....	30
2.1.2. NAFTA'nın İçeriği ve Etkileri.....	31
2.1.3. Türkiye-NAFTA Ekonomik İlişkileri.....	33
2.2. APEC(ASYA PASİFİK EKONOMİK İŞBİRLİĞİ).....	37
2.2.1 APEC'in Tarihi.....	37
2.2.2 APEC'in İçeriği ve Etkileri	39
2.2.3 APEC'in Gelecek Planları	42
2.2.4 Türkiye-APEC Ekonomik İlişkileri.....	43
2.3. ASEAN (GÜNEYDOĞU ASYA ULUSLAR BİRLİĞİ).....	49
2.3.1. ASEAN'ın Tarihi.....	49
2.3.2. ASEAN'ın İçeriği ve Etkileri.....	50
2.3.3. ASEAN'ın Büyük Ticari Ortaklarla Ekonomik İlişkileri.....	53
2.3.4. Türkiye-ASEAN Ekonomik İlişkileri.....	56
2.4.GCC (KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI).....	59
2.4.1 GCC'in Tarihi.....	59
2.4.2.GCC'in İçeriği ve Etkileri.....	62
2.4.3. Türkiye-GCC Ekonomik İlişkileri.....	66
2.5. AEC (AFRİKA EKONOMİK TOPLULUĞU).....	68
2.5.1.AEC'in Tarihi.....	68
2.5.2.AEC'in İçeriği ve Etkileri.....	70

2.5.3. Türkiye-AEC Ekonomik İlişkileri.....	75
III. TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK İLİŞKİLERİN ANALİZİ	
3.1. AVRUPA BİRLİĞİ.....	80
3.1.1. AB Tarihi.....	80
3.1.2. AB Genişleme ve Derinleşme Süreci.....	83
3.2. TÜRKİYE - AB EKONOMİK İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	87
3.2.1. Ankara Antlaşması ve Devam Eden Süreç.....	87
3.3. GÜMRÜK BİRLİĞİ SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	89
3.3.1. GB’nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Genel Etkileri.....	90
3.3.2. GB’nin Dış Ticarete Etkisi	94
3.3.2.1. GB Öncesi Türkiye Dış Ticareti.....	95
3.3.2.2. GB Sonrası Türkiye Dış Ticareti.....	97
3.4. TÜRKİYE - AB EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	102
3.4.1. Türkiye – AB Ticari İlişkilerde Yaşanan Değişimin Nedenleri.....	102
3.4.1.1. Ekonomik Nedenler.....	103
3.4.1.2. Siyasi Nedenleri.....	104
3.4.2. Türkiye - AB İlişkilerinde Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri.....	106
3.4.2.1. İki Önemli STA Örneği TTIP ve CETA.....	109
3.4.3. GB Sürecinde Türkiye İçin Başka Alternatifler Mümkün mü?.....	112
3.4.4. Türkiye’nin Dış Ticaretinde Seçili Ekonomik Örgütlerin Yeri.....	115
3.4.5. Seçili Ekonomik Örgütlere Yönelik Çekim Modeli Uygulaması.....	121

3.4.5.1. Çekim Modeli.....	121
3.4.5.2. Veri Seti ve Model.....	125
3.4.5.3. Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	128
3.4.6. GB Revize Çalışmaları	136
3.4.6.1. Tarım, Hizmet ve Kamu alımları.....	138
3.4.6.2. Karayolu Kotaları.....	139
3.4.6.3. Vize Rejimi.....	140
3.4.6.4. Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	141
SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA.....	161
ÖZGEÇMİŞ.....	174
ÖZET.....	175
ABSTRACT.....	176

KISALTMALAR

AAET: Avrupa Atom Enerji Topluluğu

AEC: Afrika Ekonomik Topluluğu

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AFTA: Asean Serbest Ticaret Alanı

AICO: Asean Endüstriyel İşbirliği

AKÇT: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu

CEPT: Genel Efektif Tercihli Tarife

CETA: Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Antlaşması

FTAAP: Asya-Pasifik Serbest Ticaret Alanı

GB: Gümrük Birliği

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

OGT: Ortak Gümrük Tarifesi

PAF: Pasifik Adaları Formu

REC: Bölgesel Ekonomik Topluluğu

STA: Serbest Ticaret Antlaşması

TAS: Tek Avrupa Senedi

TIFA: Ticaret ve Yatırım Çerçevesi Antlaşması

TSPB: Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği

TTIP: Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı

TTP: Trans Pasifik Ortaklığı

ŞEKİLLER

Şekil 1:Dünya Ticaretinde Yaşanan Değişim (1870-1910).....	9
Şekil 2:1945-2009 Yılları Bölgesel Ticaret Anlaşmaları.....	14
Şekil 3:NAFTA İhracat ve İthalat Değerleri (1995-2015).....	32
Şekil 4:Küresel Ekonomide APEC Verileri (2012).....	40
Şekil 5:FTAAP ve TPP Sonrası Olası İhracat Verileri.....	43
Şekil 6:Türkiye Dış Ticaretinde Bütünleşmelerin Yüzde Dağılımı (2014).....	44
Şekil 7:ASEAN Dış Ticaret Verileri Dağılımı (2007-2014).....	52
Şekil 8:ASEAN ve Ticari Ortakları (2007-2014).....	53
Şekil 9:ASEAN Ortaklarına Ait Ticari Dengeler	56
Şekil 10: GCC Toplam Mal İhracat ve İthalat Verileri (1995-2015).....	64
Şekil 11: 2013 Yılı GCC Dış Ticaretinde İlk 10 Partner Ülke	65
Şekil 12: AEC Ekonomik Büyüme Oranlar (2005-2015).....	72
Şekil 13: AEC İhracat ve İthalat Verileri 2005-2014.....	73
Şekil 14: AEC Dış Ticaretinde Partner Ülkelerin Yüzde Dağılımı 2014.....	76
Şekil 15: 1950-1995 Yıllarına Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri.....	95
Şekil 16: GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı.....	96
Şekil 17: 1995-2016 Yıllarına Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri.....	98
Şekil 18: GB Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı.....	100
Şekil 19: Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşmelere Göre İhracat Dağılımı.....	116
Şekil 20: Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşmelere Göre İthalat Dağılımı.....	116
Şekil 21: TTIP Yürürlüğe Girmesiyle Ortaya Çıkacak Senaryolar.....	141

TABLÖLER

Tablo 1: Türkiye-NAFTA Dış Ticaret Değerleri 2006-2016.....	34
Tablo 2:Türkiye-Çin Dış Ticaret Değerleri 2006-2016.....	45
Tablo 3: Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri 2006-2016.....	46
Tablo 4:Türkiye- ASEAN Dış Ticaret Verileri 2000-2016.....	57
Tablo 5: GCC – Türkiye Arasındaki Dış Ticaret.....	67
Tablo 6:Türkiye - EAC Arasındaki Dış Ticaret.....	77
Tablo 7: AB Genişleme Tarihçesi.....	83
Tablo 8: Avrupa Birliği Derinleşme Süreci.....	86
Tablo 9: 1980- 1995 Yıllarına Ait Türkiye’nin Dış Ticareti ve AB’nin Payı.....	96
Tablo 10: Türkiye’nin Dış Ticaret Hedefleri.....	99
Tablo 11: 1995-2016 Yıllarına Ait Türkiye’nin Dış Ticareti ve AB’nin Payı.....	101
Tablo 12: AB’nin Müzakere Halinde ve Yürürlükte Olan STA’ları.....	107
Tablo 13: AB’nin Anlaşma İmzalamış Olduğu Ancak Türkiye’nin Müzakerelere Devam Ettiği Ülkeler.....	108
Tablo 14: Türkiye Dış Ticaretinde Ekonomik Örgütlerin Payı.....	117
Tablo 15:Birim Kök Testi	129
Tablo 16: Değişen Varyans Testi.....	130
Tablo 17: Model Tahmin Sonuçları.....	131
Tablo 18: Tarım ve Hizmetler Ticareti Simülasyon Sonuçları.....	139

GİRİŞ

Küreselleşme olgusu mevcut sınırları ortadan kaldırarak ülkeleri ulusal çıkarları doğrultusunda diğer ülkelerle işbirliğine itmiş, bütünleşmeleri teşvik etmiştir. Son zamanlarda iktisat literatüründe adına sıkça rastladığımız bu kavramın net bir tanımının yapılamamasına rağmen ülkeler üzerinde çeşitli etkilere neden olduğu noktasında ortak bir kanı mevcuttur. Siyasi, ekonomik, kültürel, askeri ve sosyal alanlarda gerçekleşen küreselleşme süreci beraberinde bölgeselleşme olgusunun da doğmasına neden olmuştur. Özellikle art arda yaşanan büyük savaşlar sonrasında dünya, coğrafi ve siyasi olarak yeniden şekillenmiş, tarih sahnesine yeni aktörler dâhil olmuştur. Bu aktörler arasında yer alan uluslararası örgütlerin konumu zamanla güçlenmiştir.

Ülkeler, gerek zorlaşan rekabet ortamında ayakta kalabilmek gerekse ekonomik refah seviyelerini arttırmak amacıyla uluslararası ekonomik örgütlere üye olmaktadır. Günümüzde bu örgütler tüm ticari ilişkileri belirleyecek hatta geleceği yönlendirecek kadar güçlenmiştir. Zamanla dünya üzerinde belirli ticari blokların oluşmasına neden olan bu durum, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için daha fazla önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin hangi ticari blokta yer alacağı ve hangi ticari blokla ticari ilişkilerini geliştirmesi gerektiği süregelen tartışma konular arasındadır.

Ticari blokların en önemlilerinden biri olan AB ile Türkiye arasında devam eden ilişkilerin temeli 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'na dayanmaktadır. Taraflar arasında gümrük birliğinin tesisi ile ekonomik ilişkiler gelişme göstermiş, süreç içerisinde Türkiye aday ülke ilan edilmiştir. Ancak 2005 yılında başlayan tam üyelik müzakereleri günümüzde devam etmekle birlikte henüz bir ilerleme gerçekleşmemiştir. Sürecin sürekli uzaması ve belirli bir tarihin belirlenememesi üyelik umutları azaltmış, zamanla hayal kırıklığına neden olmuştur. 2008 krizi sonrası ilişkilerde yaşanan soğuma nedeniyle 1996 yılından beri yürürlükte olan Gümrük Birliği Antlaşması gündeme gelmiş, AB karşısında alternatif olabilecek örgütler sıralanmaya başlanmıştır. Ancak sorulması gerek asıl soru bu tutum ne kadar rasyonel olduğudur.

Tezin birinci bölümünde küreselleşme ve bölgeselleşme olgularının evrensel tanımlarına yer verilmiş, bu kavramlar ekonomi temelli olarak ele alınmıştır. Ekonomik işbirliği ve bütünleşme kavramlarına değinilerek ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Tezin teorik altyapısının oluşmasını sağlayan ekonomik işbirliği ve bütünleşme aşamalarına değinilmiştir. Ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği en alt düzeyde olan tercihli ticaret anlaşması ile başlatılmış, ilişkilerin yoğunluğuna paralel olarak aşamalar yükseltilerek ekonomik birlikle sonlandırılmıştır. Ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerin ülke ekonomileri üzerindeki etkisi gümrük birlikleri örneği ile ele alınmıştır. Böylece ortaya çıkan etkilerin diğer aşamalarda da benzer olacağı, diğer aşamalarda yaşanacak etkilere ışık tutacağı düşünülmüştür. Ortaya çıkan etkiler ilk olarak statik ve dinamik olmak üzere ikiye ayrılmış daha sonra alt başlıklar halinde detaya inilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde çok kutuplu ekonomik düzende kendine yer edinmiş ve dünya ekonomisinde belirli paylara sahip olan bölgesel aktörlere yer verilmiştir. Uluslararası arenada önemli paya sahip olan bölgesel entegrasyonlardan NAFTA, APEC, ASEAN, GCC ve AEC seçilmiştir. Bu bölümde yer alan örgütlerin belirlenmesinde dünya ekonomisinde elde ettikleri konumlarının yanı sıra ekonomik geleceğin şekillenmesinde üstlenecekleri rollerde etkili olmuştur. Ayrıca örgütlerin Türkiye ile fiili ve potansiyel ticaret hacimleri de bu konuda etkili olmuştur. Her biri farklı bütünleşme düzeylerinde olan bu örgütlerden APEC sadece ekonomik işbirliği aşamasındayken, NAFTA ve ASEAN serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. GCC ortak pazar aşamasını tamamlamışken, AEC'nin serbest ticaret anlaşması imzalaması beklenmektedir. Yeni dünya düzeninde önemli paya sahip olan bu örgütlerin kuruluş süreci, dünya ekonomisine etkileri ve gelecek hedefleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca geçmişten günümüze örgütlerin Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri gözden geçirilmiş, dış ticaret verileri istatistiksel tablolarla ortaya koyulmuş, finansal piyasalar dâhil edilmemiştir. Birliğe dâhil olan ve Türkiye ticaretinde önemli paya sahip ülkelerle olan ticari ilişkilere ayrıca değinilmiştir. Bu bölümde asıl değinilmek istenen Türkiye'nin örgütlerle olan ilişkilerinin günümüzde hangi noktada olduğu ve daha sağlıklı bir ticari ilişki için atılması gereken adımların neler olduğunun açıklanmasıdır.

Çalışmanın son bölümü Türkiye'nin en büyük ticari ortağı ve vazgeçilmez partneri olan AB'ye ayrılmıştır. İkinci bölümde yer alan ekonomik örgütlerle benzer şekilde AB küresel bloklaşmada önemli bir paya sahiptir. AB kuruluş sürecinden itibaren ele alınmış, yaşadığı ekonomik entegrasyon aşamaları ve genişleme süreci ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin birliğe üyelik süreci, bir dönüm noktası olan Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün önemine değinilmiştir. Gümrük Birliği sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan değişim ele alınmış, dış ticarete yaşanan değişim ayrıca incelenmiştir. AB'nin üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu ve gelecekte imzalayacağı STA'ların Türkiye ekonomisine etkileri ayrı bir başlık altında incelenmiş, bu konuda TTIP ve CETA örnekleri verilmiştir. AB'ye üyelik için mücadele veren ülkemiz için başka alternatiflerin olup olmadığı güncel örneklerle sorgulanmıştır. İkinci bölümde yer alan ekonomik örgütlerin Türkiye ticaret hacmindeki payları güncel verilerle ortaya konulmuş ayrıca basit bir çekim modeli oluşturularak birliklerin Türkiye ihracatındaki konumları analiz edilmiştir. Böylece Türkiye'nin aktif ve çok yönlü dış ticaret politikası için önceliklerin neler olması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak AB ile ilişkilerde GB'nin son durumu incelenerek revize çalışmalarına değinilmiştir.

I. KÜRESEL VE BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞMELER

1.1. KÜRESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞME KAVRAMLARI

1.1.1. Küreselleşme Tanımı

Küreselleşme, Latince bir sözcük olan “Globus” kelimesinden günümüze gelmiştir. Latince’de globus sözcüğü yuvarlak, toparlak, küre anlamına gelmektedir (Başkaya, 2005, s.325). İngilizce de ise “Global” sözcüğü toplu, top yekûn, bütünü kapsayan, hepsini içeren, blok halinde anlamına gelmektedir (Kayserili, 2016, s.306-318). “Globalisation” kelimesi ise İngilizce’de “dünya çapında” anlamına gelmekte, küreselleşme teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Küreselleşme sözcüğü, günümüzde artık içerdiği ve içermeyen anlamların, kavramların çok ötesine geçmiştir.

Ampirik olarak, küreselleşme; ticaretin, doğrudan yabancı sermaye-yatırımlarının artması ve fikir haklarının uygulamaya konmasıyla, üretim faktörlerinin mobilitelerinin daha da yükselmesi sonucu dünyanın giderek daha fazla bütünleşmesini ifade eder (Adams, 2008, s.725). İlk olarak Kanadalı sosyolog Marshall McLuhan’ın 1968 yılında “Küresel Köyde Savaş ve Barış” isimli eseriyle gündeme gelmiştir. Global Köy kavramının oluşmasında Sanayi Devrimi ile ortadan kalkan köylerin rolü büyüktür (Cebeci, 2011, s.360). Alvin Toffler; 1979 yılında “Gelecek Korkusu Şokları” ve 1980 yılında “3. Dalga” isimli çalışmaları ile konuyu ele almıştır. 1983 yılında, Theodore Levitt’in “Pazarların Küreselleşmesi” isimli makalesiyle kavram popülerite kazanmış, iş ve ekonomi çevrelerinde kullanılmaya başlanmıştır (Kim ve Bhawuk, 2008, s.301).

Küreselleşme kavramı birden çok alanda kendi göstermiştir. Bu alanlar yıllara içinde artarak devam etmiştir. Özellikle bazı dönemlerde bu alanlardan bazılarının öne çıktığı veya baskın olduğu görülmüştür. 1850-1914 yılları arasında artan ticaret ve sermaye akımları ile ekonomik küreselleşmenin belirleyici olduğu görülürken, 1914-1945 yıllarında ise Birinci Dünya Savaşı ile askeri küreselleşmenin belirleyici olduğu görülür (Keohane ve Nyejr, 2008, s.98-99).

Küreselleşme kavramı temel aktör olan ulusların ikili veya çoklu şekilde gerçekleşen ilişkilerini anlatan, uluslararası kavramını içine alan ve onu kuşatan bir

kavramdır. Uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık ilkesi küreselleşme ile bağımlılıklar ağı şekline dönmüştür. Bu süreçte ulus-devletin dışında uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve hatta bireyler sistem içerisinde birer aktör haline gelmiştir. Bu durum “uzak, yakını; dâhili, hariciyi; küresel yereli kesin bir biçimde ilgilendirmekte ve şekillendirmekte ”şeklinde ifade edilebilir (Polat, 2012, s.19-20).

Bu nedenle özellikle Soğuk Savaş¹ sonrası tek hâkim güç statüsünde azalma yaşayan ulus-devlet, küreselleşme sürecine yeniden anlam yükleyerek kendine yeni bir konum sağlamaya çalışmıştır. Bu durum gelişmiş ülkeler için tam olarak geçerli değildir. Çünkü günümüzde adı geçen aktörlerin büyük çoğunluğu bu devletlerin bünyesinde veya etkisindedir. Hatta birçok uluslararası örgüt, çok uluslu şirket gelişmiş ülkelerin desteğiyle varlıklarını sürdürmektedir. Küreselleşmenin kurumsal yapısını oluşturan BM, IMF, Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi ulus-üstü yapılar çok uluslu şirketlerin hamisi konumdaki söz konusu bu devletlerin kontrolü altındadır. Ulus-devletin yaşadığı güç kaybı daha çok kendini geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde gösterir.

Ulrich Beck “What is Globalization” isimli kitabında, küreselleşme kavramının tek boyutlu olmadığını ortaya koyarak benzer bir çerçevede açıklama yapar. Küreselleşme kavramını “Globalizm”, “Globalite” ve “Globalleşme” olarak üç ayrım da ele alır. Globalizm kavramıyla olgu sadece ekonomik boyuta indirgenir ve neoliberalist ideolojik yönü vurgulanır. Bu şekildeki küreselleşmenin diğer alanları (çevre, kültür, politika, sivil toplum...)dünya pazar ekonomisinin altında değerlendirilir.

Globalite ile daha karmaşık bir yapıyı anlatılmak istenmektedir. Çok uzun zamandır bir arada yaşayan insanların artık kapalı bölgelerden ayrıldığı, dünya toplumu (dünya vatandaşlığı) anlayışı ile çok boyutlu ilişkiler ağı ile fazla bağımlı hale geldiklerini vurgulanmaktadır.

¹Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Doğu Bloku ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği Batı Bloku ülkeleri arasında İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar devam eden, ülkeler arasındaki kamplaşma dönemidir.

Globalleşme, ise çok boyutlu bir uluslararası sürecin ifade eder. Bu sürecin içerisinde çevre, kültür, politika, sivil toplum gibi boyutların hepsi birbiriyle iç içedir. Burada unutulmaması gereken bu boyutların ele alınırken hiçbirinin etkisi azaltılmayacak şekilde, birbirinden tamamen bağımsız olarak ele alınmasıdır.

1.1.2 Bölgeselleşme Tanımı

En geniş anlamıyla bölgeselleşme, ülkelerin ortak zemin ve sistemler oluşturarak siyasi, ekonomik ve hukuki işbirliğine gitmesi ve özellikle aralarındaki ekonomik ilişkileri geliştirmelerini ifade etmektedir (Nebioğlu, 1997, s.11). Başka bir tanıma göre ise aynı ekonomik, siyasi ve kültürel coğrafyada bulunan ya da bu coğrafyalara dair çıkarları olan aktörlerin kurdukları örgütlenmeler anlamına gelen gelmektedir (Çalışkan, 2011, s.1-2). En basit anlamıyla bölgeselleşme, ülkelerin yasal bir çerçeve altında ekonomik ilişkilerini geliştirilmesine yönelik oluşturdukları bir yapılanmayı ifade etmektedir.

Bölgeselleşme, çeşitli ülkelerin bir araya gelip, nihai sonuç olarak da tam ekonomik birliğe ulaşmayı hedefledikleri oluşumlar olarak da görülebilir (Ravenhill, 2005, s.116). Bölgeselleşme, küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği, günümüzde etkisini oldukça gösteren ekonomik bir olgudur. Ülkeler, bulundukları bölgede tek pazar oluşturmak, zorlaşan rekabet güçlerine karşı direnmek amacıyla bölgeselleşmeye gitmektedir. Bu bağlamda bölgeselleşme, küreselleşmenin bir sonucu olduğu kadar küreselleşmeye karşı ortaya çıkan bir direnme gücüdür (Aycan, 2015, s.41).

Küreselleşme ile bölgeselleşme kavramlarının birbirini aksi görüşleri içerip içermediği tartışma konusudur. Kimi yazarlar bu konuda, bölgeselleşmenin her ne kadar küreselleşme sürecinde bir engel teşkil ediyormuş gibi görünse de aslında global rekabet içinde bulunan ülke ve firmaların bu rekabete dahil olmalarını sağlayan bir strateji olarak görülebileceği ifade etmişlerdir (Ay, 2002, s.93). Ancak daha yaygın kanıya göre bölgeselleşme, küreselleşmenin getirdiği rekabet baskısına karşı en geçerli direniş biçimidir. Büyük devletler karşısında tek başına hiç bir gücü olmayan devletlerin birlik halinde var olma çabası ve hatta rakip olma şansı yakalamalarıdır (Altınbaş, 2009, s.90 - 94).

1.2 KÜRESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞMEDE YAŞANAN DEĞİŞİM

1.2.1 Küreselleşmenin Tarihsel Gelişim Süreci

Küreselleşme kavramının tanımı tam olarak yapılamasa da akademik literatürde bir süreci, durumu, sistemi, gücü ve dönemi ifade ettiği konusunda ortak bir görüş hâkimdir (Steger, 2006, s.24). Tartışmaların bir diğer ağırlık noktası da küreselleşmenin başlangıç tarihi üzerinedir. Illinois State University 'de siyaset-bilim profesörü olarak görev yapan Manfred B. Steger kitabında küreselleşmeyi beş ayrı bölüme ayırarak küreselleşmenin tarihinin başlangıcından yani avcı ve toplayıcı gruplardan itibaren var olan bir süreç olduğunu ifade eder.

Bu konuyla ilgili çalışmalar yürüten diğer bir isim University of Pittsburgh 'da toplumbilimci olan Roland Robertson ise küreselleşmeyi 15.yy ile başlatarak beş aşamalı model çerçevesinde incelemiştir. Her iki bilim insanı da küreselleşmenin her evrede yoğunluğunun ve karşılıklı bağımlılığının bir önceki döneme göre gittikçe arttığı konusunda hemfikirdir (Robertson, 1999,s.20-25). Diğer bir görüşte küreselleşmenin son yıllarda ortaya çıkan bir olgu olduğu yönündedir. Bu çalışmalar ışında küreselleşmede yaşanan değişimi daha genel olarak üç ana bölümde inceleyebiliriz. Bu ayrımda küreselleşme ekonomi temelli olarak ele alınacaktır.

1.2.1.1 Küreselleşmede Birinci Dönem

Küreselleşmenin ortaya çıkmasında yer alan çeşitli güçlerin her zaman var olduğu, bu nedenle insan doğası kadar eskiye dayandırılabilceği görüşü doğru olmakla birlikte bunların ivme kazanması Avrupa'da modernleşme olarak adlandırılan toplumsal dönüşümle gerçekleşmiştir (Eroğlu, 2002, s.21-25). Modern ulus devletinin temelleri 17.yy Avrupa'da büyük yankı uyandıran Westphalia Barış Antlaşması'na dayandırılabilir. Dönemin büyük devletleri arasında yaşanan bir dizi din savaşı sonrasında kendi kendine yeten ve bireyden bağımsız oluşturulan devlet modeli, yeni formüle edilmiş egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine dayalıdır (Steger, 2006, s.24).

Tarihsel sosyolojik bir kategori olarak ulus devlet, Avrupa’da başlayan merkantilizm politikası² ve sömürgeciliğin ortaya çıkardığı, kapitalizmle birlikte gelişme sürecine giren bir olgudur (Bakan ve Tuncel, 2012, s.51-65). Bu durumun oluşmasında gelişen ticaret sonucunda burjuvazinin³daha güvenli ve geniş pazara sahip olma isteğinin feodal beylikler tarafından karşılanamayıp yeni dizayn edilen ulus-devlet modeli ile gerçekleşebiliyor olması etkili olmuştur.

Sert sınıf ayrımının hâkim olduğu o dönemde köylü halkın desteğini alarak zamanla zenginleşen bu grup, yeni üretim teknikleri geliştirerek daha sonraları kapitalist dünya sistemi adı verilecek yapının temellerini atmışlardır. Coğrafi keşifler sonrasında elde edilen sömürgelerden ucuz ve sürekli hammadde temini sağlanmış ayrıca köle ticareti ile ucuz emek gücüne ulaşılmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması adına siyasal sistem değişmesini sağlayan bu sınıf için üretim ve dağıtımının güvenli bir şekilde gerçekleşmesi büyük önem taşımıştır. Bu nedenle yeni oluşturacak sistem tüm bu ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden oluşturulmuştur. Ulus devletin ortaya çıkması ve kapitalizmin temellerinin atılması belirleyici olmakla birlikte dünyanın her yerinde farklı gelişim ve işlevsel özellikler göstermiştir. Örneğin Kıta Avrupası’nda daha kısa sürede ve devrimci bir nitelikle gerçekleşirken, Anglo - Sakson ülkelerinde daha uzun ve tedbirli bir şekilde gerçekleşmiştir (Akbulut, 2011, s.34-35).

Bu dönemin diğer bir özelliği de günümüzde yaşanan küreselleşme ile benzerlik göstermesidir. Özellikle ticaret, sermaye ve işgücü ağlarının bugünkü gibi iç içe geçen bir yapıya sahip olup karşılıklı olarak birbirini etkilediği görülmüştür (Friedman, 2002, s.15-16). Fakat günümüzden farklı olarak finansal piyasaların hacmi ve etkisi bu kadar yoğun olmamakla birlikte teknolojik gelişmelerde daha yavaş bir görünüm sergilenmiştir (Aslan, 2005, s.8).

²Bir devletin zenginliğinin değerli madenlere (altın, gümüş...) sahip olmaktan ibaret olduğunu ve bunların nasıl elde edilip koruyacağını anlatan iktisadi görüş.

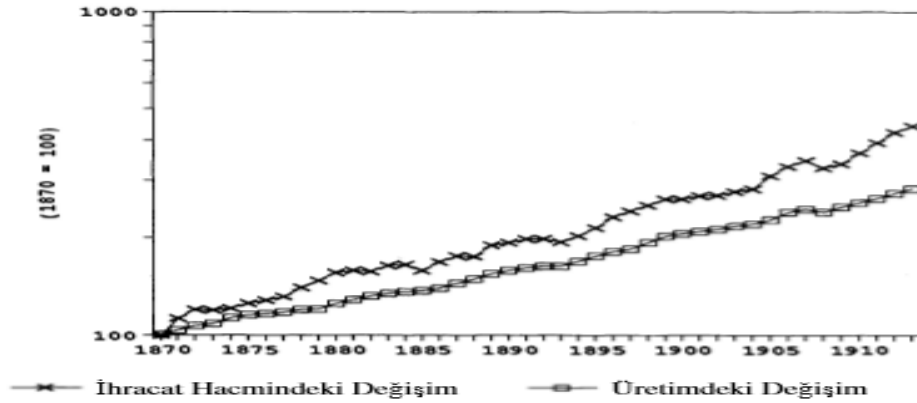
³Burjuva; üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran, geçimlerini el emeği ile sağlamayan ve iktidarların karar mekanizmalarını etkileme gücüne sahip olan sermayedarları içine alan sosyo-ekonomik sınıf.

1.2.1.2 Küreselleşmede İkinci Dönem

Bu dönemin en belirgin özelliği sanayileşme olgusu ile birlikte tüm dünyada etkisini gösteren sosyo-ekonomik dönüşüm sürecidir. Aydınlanma dönemi sonrasında birçok alanda başlatılan çalışmalarla gerçekleşen yeni icat ve keşifler sonrasında endüstri devrimine girilmiştir.

İktisadi alanda yaşanan baskıyı ilk fark eden yazarlardan biri de “Imperialism” adlı kitabıyla John A Hobson'dır (Lee, 2004, s.25). Hobson bu baskıyı “Avrupalı devletlerin sanayileşme ve mali gelişmeler sonucunda elde ettiği refah artışının bir krize neden olması” şeklinde açıklar. Üretimde yaşanan artış sonrasında ortaya çıkan artık sermaye ülke içinde yatırım imkânı bulamayınca denizaşırı yeni bölgeler bulma ihtiyacını hissetmiş ve arayış içerisine girmiştir.

Şekil 1: Dünya Ticaretinde Yaşanan Değişim (1870-1910)

Kaynak: IRWIN, D.A., “The GATT in Historical Perspective”, The American Economic Review, Vol. 85, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundredth and Seventh Annual Meeting of the American Economic Association Washington, DC, Mayıs 1995, s. 324

Tabloda (Şentürk, 2007, s.11) görüldüğü gibi bu dönem dünya ekonomisinde yüksek bir ivme yakalanmış ve dış ticarete artış gözlenmiştir.

Küreselleşmenin bu döneminin diğer bir özelliği de Kıta Avrupası ülkelerinin dünyadaki evrensel hukuk, ekonomik gelişim ve ahlak gibi kavramların koruyuculuğunu üstlenme iddialarıdır. Ancak ırkçı tutumlarında ısrar etmeleri ve dünyayı batı ve diğerleri olarak ayırarak süregelen eşitsizliğe kayıtsız kalmaları bu iddiaların günümüzde bile tartışılır hale gelmesine neden olmuştur (Steger, 2006, s.25).

1.2.1.3 Küreselleşmede Üçüncü Dönem

Sömürgecilik yarışının getirmiş olduğu doyumsuzluk nedeniyle Birinci Dünya Savaşı yaşanmış, bu savaş sonrasında dünya coğrafi ve siyasi olarak yeniden şekillenmiştir. İmparatorluklar yıkılmış yerine yeni milli devletler kurulmuş, sömürgecilik yerini manda ve himaye sistemine bırakmış, komünizm - faşizm gibi yeni ideolojiler ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış görüşmeleri ve antlaşmalar beklenenin aksine istenmeyen sonuçlara neden olmuş ve yeni bir dünya savaşı patlak vermiştir.

İki büyük dünya savaşı sonrasında dünyanın karşılaştığı tablo milyonlara varan can kayıpları, ekonomik çöküntüler, siyasal istikrarsızlıklar, ekilen yeni düşmanlıklar, tahrip edilen kentler-altyapılar ve sosyal buhrandır. Tüm bu sonuçların tekrarlanmaması adına ABD önderliğinde ekonomik, sosyal, askeri ve politik yapılarda uluslararası kurumların oluşturulması hedeflenmiştir. BM, Dünya Bankası, IMF, GATT, OECD, NATO gibi birçok yapılanma hayata geçirilmiştir.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde korumacılık anlayışı yerini serbest ticaret görüşüne bırakmaya başlamıştır. Birinci ve ikinci dünya savaşları arasında ekonomik korumacılık aşırı boyutlara ulaşmış, bununla birlikte savaş sonrası bazı ülkeler GATT çerçevesinde yapılan antlaşmalarla sanayi malları üzerindeki tarifeleri önemli ölçüde indirilmiştir. Sadece ticarete değil parasal alanlarda da liberalleşme sürecine gidilmesi, devletin vergi, borçlanma ve para gibi araçları kullanırken piyasa işleyişi bozmaması atılması gereken adımlar olarak görülmüştür (Karluk, 2007, s.1-16).

Küreselleşmenin en önemli aktörleri arasında sayabileceğimiz çokuluslu şirketlerin bu dönemde ağırlıkları artmıştır. Özellikle IMF, Dünya Bankası, GATT gibi kuruluşlar çokuluslu şirketlerin gelişimi için gerekli olan hukuki altyapıyı düzenlemişlerdir. Bu döneminde 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerin özelleştirme, piyasa ekonomisi ve dünya ile entegrasyon çabaları yoğunluk kazanmıştır (Şeniğne, 2007, s.9).

Bu dönemde finans piyasalarda değişimler meydana gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkeler tarafından desteklenen serbestleşme hareketi kendini ilk önce dış ticarete

ardından 1980 sonrasında finansal piyasalarda göstermiştir (Saygılı, 2001 s:165 – 168). Süreç günümüzde iletişim ve bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler sonucu etkisini arttırmış ayrıca ülkeler arasında finansal piyasaların entegrasyonu ile uluslararası bir boyuta ulaşmıştır (Karabıyık, 2004, s:6).

Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik teknolojik yenilikler ve icatlardır. Öyle ki ulaşım ve iletişim alanlarında meydana gelen gelişmelerle birlikte mesafe kavramı ortadan kalkmıştır. Bu duruma bilgisayar teknolojisinin eklenmesiyle piyasaların küreselleşmesi hızlanmıştır (Bozkurt, 2007, s.26-27). Diğer bir önemli farksa küreselleşmeye dâhil olan insan ve ülke sayısında yaşanan büyük artıştır.

Bu dönemde ekonomide liberal ekonomi ve politika da ise demokrasiye dayalı bir sistem olan liberal demokrasi görülmekle birlikte hemen hemen dünyadaki tüm ülkelerin kabul etmesiyle hızla bir şekilde yayılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2000, s.3). İkinci Dünya Savaş sonrası yeni düzen ve uluslararası iş bölümü ABD öncülüğünde gerçekleşmiş olup özellikle sömürge düzeni bu dönemde ortadan kalkmıştır. Siyasal anlamda bağımsızlıklarına kavuşan bu devletler aslında sömürgeci devletlerin kendileri ile ters düşmeyen kadrolarını yönetime alarak mali, siyasal ve askeri olarak bağımlılıklarına devam etmişlerdir.

1.2.2 Bölgeselleşmenin Tarihsel Gelişim Süreci

Bölgeselleşme kavramı aslında sanıldığından daha eski bir tarihe sahiptir. İlk bölgeselleşme hareketinin 17. yüzyılda Avusturya, Bavarya, İspanya ve bazı Alman şehirleri arasında 1665 yılında kurulan ticaret birlikleridir (Erol, 2006, s.9). Zollverein adıyla alınan gümrük birliği Alman şehir devletleri arasında 1834 yılında kurulmuştur (Ülger, 2011, s.34-48).

1854’de ise ABD ile Kanada arasında hammadde ticaretinde gümrüklerin kaldırılmasını kapsayan bir anlama yapmıştır. 1910’da Güney Afrika ülkeleri arasında (Güney Afrika, Bechuanaland, Basutolanda ve Swaizland) ve 1917’de Kenya ve Uganda arasında gümrük birliği kurulmuştur (Savaş, 2004, s.177). Ancak burada görüldüğü gibi bölgeselleşme belirli ülkeler arasında ve belirli tarihlerde

gerçekleşmiştir. Bu nedenle bölgeselleşmeden tam olarak bahsedebilmemiz 1950'leri bulmuştur. Bu nedenle bölgeselleşme kavramı kendi içinde 2 ayrılarak incelenecek ve küreselleşmede olduğu gibi ekonomi temelli olarak ele alınacaktır.

1.2.2.1 Bölgeselleşmede Birinci Dönem (Eski Bölgeselleşme)

II. Dünya Savaşı sonrası başta Avrupa'daki devletler olmak üzere birçok devlet siyasi ve ekonomik karmaşa içinde buluyordu. Savaşın yarattığı tahribat ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de tartışılmaz unsur bu savaşın insanlık tarihi için kara bir leke olarak kaldığıdır. Artık yegâne amaç ekonomik ve sosyal yıkımın ortadan kaldırılması, hayat akışının normalleştirilmesi ve yapılan yanlışların tekrarlanmasını engellenmesidir.

Tüm bu nedenlerin ışığında aynı amaçları paylaşan ülkeler birlik olma kararı alarak bugünkü adıyla Avrupa Birliği'nin 1957'de temellerini attılar. 1960'da birliğe alternatif olarak EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) kurulmuştur. Birinci bölgeselleşme akımı Avrupa kıtası dışında Afrika'da; 1966 Batı Afrika Ekonomik Topluluğu, 1973 Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği, 1975 Batı Afrika Devletleri Topluluğu. Latin Amerika'da; 1960 Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, 1965 Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi. Orta Doğuda; 1964 Arap Ortak Pazarı ve Asya'da 1967 Güney Doğu Asya Ulusları Birliği kurulmuştur (Genç, 2011, s.84-110).

II. Dünya Savaşı sonrasında evrensel düzenin kurulmasını sağlamak dışında ülkelerin bölgesel bütünleşme ihtiyacı duymalarının bir diğer nedeni de güç ve güvenlik endişeleridir (Vural, 2004 s.182-183). Özellikle savaş sonrası süper güç olan ABD ve Rusya arasında yıllarca süren gergin ortam dünyanın iki kutuplu bir düzende yaşamasını zorunlu kılmıştır. Soğuk Savaş sırasında reel politik ve güvenlik kaygıları temel alınarak oluşturan örgütlenmelerde, güçler dengesinin bir sütununu da ekonomik ilişkilerde karşılıklı bağımlılık ilkesi oluşturmuştur.

Soğuk savaş döneminde ortaya çıkan bölgeselleşmenin askeri ve siyasi nedenlere dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde oluşturan

bütünleşmeler coğrafi - ideolojik yakınlığa ve stratejik hamlelere dayandığı için fiziki bütünleşme olarak literatürde kabul görmüştür (Çalışkan, 2011, s.4).

Birinci bölgeselleşmenin en belirgin özelliği ülkelerin kendi ekonomik düzeylerine yakın ülkelerle birlik oluşturmalarıdır. Gelişmiş ülkeler kendi gibi gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkelerde kendi aralarında bütünleşme yoluna gitmişlerdir. Ancak bu bütünleşme hareketi gelişmiş ülkelerde başarılı bir sonuç ortaya koyarken az gelişmiş ülkelerde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın nedenleri arasında yaşanan siyasi çalkantılı dönem, ekonomideki istikrarsız ilerleyiş, içe dönük ekonomi politikalarına öncelik tanınması, bütünleşme için yeterli altyapının olmaması, ülkeler arasında net bir ekonomik bağlantının kurulamaması ve kurumsal zayıflıklar gösterilebilir.

1.2.2.2 Bölgeselleşmede İkinci Dönem (Yeni Bölgeselleşme)

İkinci bölgeselleşme 1980 sonrasında başlamış olup 1990'larda hız kazanmıştır. Bunun en büyük nedeni iki kutuplu dünya düzenin yıkılıp yerini çok kutuplu düzene bırakmasıdır. Soğuk Savaş dönemi boyunca (gerek sıkı gerek gevşek iki kutuplu sistemde) devletler iki güç arasında taraf seçmek (istisna bağlantısızlar hareketi⁴) ve içinde bulundukları blokların ideolojik yaptırımlarını uygulamak zorunda kalmışlardır. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte doğu bloğu parçanmış, ABD tek süper güç statüsüne yükselmiştir. Bu durum bundan sonra yapılan faaliyetlerin daha anlık, otonom ve ekonomi temelli olmasına neden olmuştur.

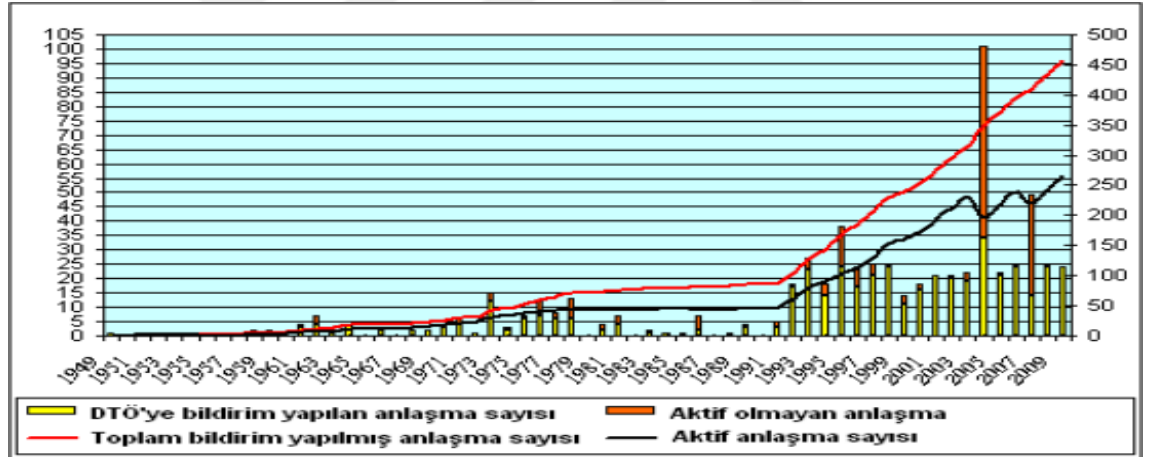
Yeni bölgeselleşmeyi eskisinden ayıran en önemli özellik ulus-ötesi şirketler, yapısal reformlar, sermaye ve işgücü hareketlerinde serbestleşme, NGO (hükümet dışı kuruluşlar) artması ve serbestleşmenin ardından ekonomik birliklerde yaşanan derinleşme ve genişleme gibi bölgeselleşmeyi etkin hale getiren itici faktörlere sahip olmasıdır.

⁴Kendilerini hiçbir güç bloğuna dâhil veya hariç olarak addetmeyen 100 üzerinde ülkenin bir araya gelerek oluşturdukları bir uluslararası oluşum.

Bunun dışında birinci bölgeselleşmenin ortadan kaldırmaya çalıştığı ticaret engellerine (tarifeler, kotalar ve tarife dışı engeller) çözüm bulmak dışında ekonomik ve politik düzenlemelerle de ilgilenilmiştir. Eski bölgeselleşme de temel sorun mal ticaretinde ağırlık kazanırken yeni bölgeselleşme ile mallara ek olarak hizmet ve yatırımlar ile ilgili olarak ortaya çıkan sorunlarda çözümlenmiştir (Çalışkan, 2011, s.5).

1980 sonu ile 1990 başlarından itibaren temel bölgesel projelerin başında AB (Avrupa Birliği), NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması), ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği), APEC (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği), SADC (Güney Afrika Gelişme Topluluğu) sayılabilir (Breslin ve Higgot, 2000, s.3). 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla bölgesel ticaret antlaşmalarının sayısında artış gözlenmiştir.

Şekil 2: 1945 - 2009 Yılları Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

Kaynak: WTO

1.3 EKONOMİK BÜTÜNLEŞME VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Ekonomik bütünleşme (entegrasyon, birleşme, gruplaşma) tanımı konusunda iktisatçıların ortak bir görüş etrafında toplanamadığı görülmektedir. Bütünleşme kelimesinin kökeni günümüzde kullandığımız birçok kavram gibi Latinceye dayanmaktadır. Latince “integratio” kelimesinin türemini entegrasyon, dilimizde parçaları, bir bütüne ulaşmak üzere birleştirmek anlamında kullanılmaktadır.

Ekonomilerin daha geniş bölgeler halinde birleşmesi anlamında kullanılması ise yenidir (Ertürk, 1998, s.7). Ekonomik işbirliği ise ülkelerin refah seviyelerini arttırmak adına diğer ülkelerle olan ilişkilerini resmi statü kazandırarak ekonomik alanda yeni bir düzenlemeye gidilmesidir.

İktisat literatüründe ilk defa sanayi alanında işletmelerin birleşmesi olarak kullanılmıştır. Machlup firmalar arasındaki yatay ve dikey birleşmeleri ifade ederken kullandığı entegrasyon tanımını, II. Dünya Savaşı sonrasında farklı ekonomileri daha büyük ekonomik bölgeler şeklinde birleşmesi olarak ifade etmiştir (Machlup, 1979, s.1). Tinbergen ekonomik bütünleşme ifadesini ilk kez tanımlama yoluna giderken birleşme, bütünleşme, dayanışma, işbirliği şeklinde kullanmıştır. Tinbergen bütünleşmeyi pozitif ve negatif olarak iki ayırmış ve ülkelerin bu konuda kurumsallaşmaya başlamasını pozitif bütünleşme olarak adlandırırken, mal ve hizmet akışına engel olan tüm sınırlamaların kaldırılmasını negatif bütünleşme olarak kabul etmiştir (Tinbergen, 1954, s.18). Ekonomik bütünleşmeyi ilk kez sistematik hale getiren Balassa farklı ülkelere içerisine yer alan ekonomik birimler arasında var olan ayrımcılığın ve ulusal ekonomideki çeşitli ayrımcılığın sona erdirilmesi süreci olarak ifade etmiştir (Balassa, 1961, s.1).

Balkır ve Demirci ulusal, uluslararası ve dünya bütünleşmesi ayrımını tanımlamıştır. Farklı bölgelerin ulusal sınırlar içinde buluşması ulusal bütünleşme, farklı ülkelerin bir bölge içinde birleşmesini uluslararası bütünleşme ve farklı bölgesel grupların birleşmesi, tek bir ekonomik ve politik birim haline dönüşmesini ise dünya bütünleşmesi olarak tanımlanmıştır (Balkır ve Demirci, 1989, s.9). Oğuz bu konuda daha kapsamlı ve açıklayıcı bir tanım yaparak “ülkelerin kendi refah ve hayat seviyelerini yükseltmek amacıyla bir araya gelerek aralarındaki mal, hizmet, sermaye ve insan hareketlerinin serbest dolaşımını temin etmeleri ve anlaşarak topluluklar oluşturmaları” şeklinde tanımlamıştır (Oğuz, 1969 s.5).

Ekonomik bütünleşme coğrafi yakınlığın bulunduğu birkaç ülkenin bir araya gelerek oluşturabildiği bölgesel bir eylem olabileceği gibi dünya üzerinde var olan

birçok ülkenin de dâhil olmasıyla evrensel bir eyleme de dönüşebilir. Bu çalışma da bölgesel ekonomik bütünleşmelere ağırlık verilecektir.

1.3.1 Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşme Ayrımı

Ekonomik bütünleşme ve ekonomik işbirliği terimleri çoğu kez birbiri yerine kullanılan ve kesin olarak bir ayrım yapmamız zorlaştıran terimlerdir. Gerek ekonomistler gerekse karar alıcılar tarafından farkı belirtilmeden kullanılan bu kelimeler aynı anlamı taşımamakla birlikte çok yakın ilişki içerisindedir. Genel bir çerçeve etrafında bakıldığında ekonomik bütünleşmelerin temeli ekonomik işbirliğine dayanır. Bir bütünleşmenin istenilen düzeye ulaşmasında başarılı bir işbirliğinin varlığı gerekmektedir. Yapılan ekonomik işbirlikleri bu nedenle kısmi bütünleşme olarak adlandırılabilir (Ertürk, 1993, s.24). Kısaca ekonomik bütünleşmenin ekonomik işbirliğini kapsadığını söylemek yanlış olamayacaktır. Ancak kavramları doğru anlayabilmek adına farklarını belirtmek gerekmektedir.

İlk olarak bütünleşme daha genel bir terim olarak belli bir bölgenin oluşmasına neden olur, bu bölge coğrafi bütünlüğü olan ülkeler arasındaki iç bağımlılık olarak tanımlanabilir. Ancak ekonomik işbirliğin oluşturulması için coğrafi anlamda bir bölgeye dayanmak zorunluluğu yoktur. Buna karşın coğrafi olarak bir bölgeye dayalı olarak oluşturulan işbirlikleri bütünleşmenin bir çeşidi olarak kabul edilir.

Ekonomik bütünleşme süreci öncesi ve sonrası olarak ekonomik yapılarda birçok değişikliğe neden olurken (bazen yeni yapıların oluşturulmasını zorunlu hale getirirken) ekonomik işbirliklerinin oluşturulması sürecinde böyle bir zorunluluk yoktur (Yüksel, 1972, s.469). Bütünleşmenin istenilen amaçlara uygun olarak gerçekleşebilmesi için bütünleşmeye dâhil olacak ülkelerin en azından sosyal ve ekonomik altyapılarının birbirlerine yakın olması gerekmektedir. Ulusal düzeyde ülkelerin benzer olması yapılacak bütünleşmenin başarısını etkileyecektir. Ancak bu durum işbirlikleri için zorunlu değildir.

Son olarak ekonomik bütünleşmeye dâhil olunmasında temel amaç tüm ülkelerin refah düzeylerini birlikte artırarak tüm toplumların maksimum faydaya ulaşılmasını sağlamaktır. Bu konuda karar alıcı ulus-üstü bir otorite iken işbirliğinde ülkelerin ulusal çıkarları daha çok göz önüne alınır. Alınacak kararlarda ulusal hâkimiyetin sarsılmasının engelleyecek sınırlı ilişkiler kurulur (Ertürk, 1993, s.24).

1.3.2 Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşme Nedenleri

Ekonomik bütünleşme kavramının net bir tanımı konusunda iktisatçılar arasında tam fikir birliğinin bulunmadığından daha önce bahsetmiştik. Ancak genel bir tanım yapmamız gerekirse ülkelerin refah düzeylerini yükseltmek adına bir araya gelerek mal, hizmet, sermaye ve emek hareketlerinde var olan kısıt ve engelleri kaldırarak serbestliği sağlanması olarak tanımlayabiliriz.

Ekonomik bütünleşme genel kabul edilen bir algıya göre siyasi açıdan bağımsız devletlerin ekonomik anlamda birbirlerine bağımlı hale gelmeleridir (Seyidoğlu, 1993, s.415). Bu duruma rağmen ülkeler neden bir bütünleşme oluşturma veya dâhil olma çabası içine girmişlerdir?

Bunun bilinen en önemli nedeni üretim kapasitelerinde yaşanacak genişlemenin verimliliği artırması ve bunun neticesinde toplumsal refah seviyesinin yükselmesidir. Karar alıcılar bazı konularda egemenlik haklarından kısmi vazgeçmeleri karşılığında toplumsal refahın daha iyi bir düzeye çıkmasını kabul ederler. Geniş bir piyasaya ulaşmak dışında içsel ve dışsal ölçek ekonomileri sağlamak, teknolojik ilerlemeyi hızlandırmak ve dış rekabeti arttırmak gibi nedenler de vardır (Seyidoğlu, 2009, s.228). Bu konu ayrıntılı olarak ekonomik işbirliği ve bütünleşmenin etkileri kısmında ele alınacaktır.

Bütünleşme içerisinde yer alan ülkelerin diğer ülkelere karşı rekabet gücünü artış sağlayarak bölgede siyasi üstünlük elde etmesine ve kararlarda etkili olmasına neden olacaktır (İncekara, 1995, s.63-64). Diğer bir açıdan herhangi bir problem

karşısında sorunu çatışma yoluyla halletmek yerine uzlaşmaya varmalarını zorunlu kılacaktır. Bu durum çıkar çatışmalarını da engelleyecektir.

1.4 EKONOMİK BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİNİN AŞAMALARI

1.4.1 Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Ekonomik işbirliğinin en dar kapsamını oluşturan tercihli ticaret anlaşması, anlaşmaya taraf olan iki veya daha fazla ülkenin tek taraflı veya karşılıklı olarak belirli mallar üzerinde tarifelerden ödün vererek ilişkilerin yürütülmesini ifade eder. Burada sadece anlaşmaya taraf ülkelere yönelik tarifeler belirlenirken taraf olmayan üçüncü ülkelere her ülkenin kendi özel tarifesini uygulaması esastır.

1.4.2 Serbest Ticaret Bölgesi

Tercihli ticaret anlaşmaları ekonomik bütünleşmenin temel amacı olan ticari bir blok oluşturma etkisine sahip değildir. Bu nedenle ekonomik bütünleşmenin serbest ticaret bölgesiyle başladığı ve hatta en zayıf halkası olduğu varsayılır. Serbest ticaret bölgeleri birliğe üye ülkelerin bütün mallarına uygulanan gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bütün mallardaki serbest dolaşım sadece taraf ülkelere özgüyen üçüncü ülkelere karşı her biri kendi özel tarifesini uygular. Taraf ülkeler dış ticari ilişkilerinde bağımlı dış ekonomik ilişkilerinde bağımsız bir tutum sergiler (İncekara, 1995, s.65). Kısaca bir ürünü birlik içerisinde yer alan bir ülkeden ithal edilmesi durumunda herhangi bir vergiye tabii olmazken üçüncü bir ülkeden ithal edilmesi durumunda vergi ödenmesi gerekecektir.

Serbest ticaret bölgesinde ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmıyor olması bazı sorunlara yol açmaktadır. Üçüncü ülkeler birlik içerisinde en az gümrük vergisi talep eden ülkeye ihracat yaparlar. İhraç edilen bu mallar yüksek gümrük vergisi uygulayan ülke pazarlarına vergisiz rahatça girebilecektir. Bu durumu engellemek adına serbest dolaşımda bulunan malların ilk üretim yerlerini belirten menşe belgesi düzenlenir ve gümrük vergisi malların menşesine göre düzenlenerek vergi farkı alınır (Karluk, 2007,

s.520). Serbest ticaret bölgesine verilebilecek en iyi örnekler; Latin Amerika ülkeleri arasında kurulan LAFTA (Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) ve Avrupa kurulan EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Alanı).

1.4.3 Gümrük Birliği

Gümrük birliği serbest ticaret bölgesine kıyasla daha geniş kapsamlıdır. Aslında her gümrük birliği birer serbest ticaret bölgesidir ancak bu tanıma ek bazı şartlar içerir. Gümrük birliği iki veya daha fazla ülkenin mal ve hizmet ticaretinde tarife ve kota sınırlamalarının tamamen ortadan kaldırarak ortak bir piyasa oluşturmayı amaçlar. Ancak bunu yaparken birliğe üye ülkeler dışında kalan diğer tüm dünya ülkeleri için ortak bir gümrük politikası geliştirir.

Ekonomik bütünleşme aşamalarından gümrük birliği en yaygın görülen aşamadır. Esas olarak 1950'lerden sonra yaygınlaşan gümrük birliğin temeli daha eskilere dayanmaktadır. Almanya'da Ottovon Bismarck tarafından uygulanan demir yumruk politikası ile var olan kent devletlerini bir araya getirerek Zollverein adı verilen birlik kurmuştur (Ülger, 2011, s.34-48). Aynı şekilde İtalyan Birliği ve Benelüks ülkelerinin (Belçika –Hollanda-Lüksemburg) oluşturduğu birliklerde örnek olarak gösterilebilir. Tarihteki örneklerin dışında bilinen en önemli gümrük birliği AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) oluşturur. Birliğe taraf olunmasıyla birlikte ülkeler üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlar. Gümrük birliğinin ekonomi üzerinde statik ve dinamik olmak üzere iki önemli etkisi bulunmaktadır. Bu etkiler ilerleyen konularda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

1.4.4 Ortak Pazar

Gümrük birliğinin bir ileri aşaması olan ortak pazar birliğe üye ülkeler arasında mal, hizmet, emek ve sermayenin serbestçe hareket etmelerini sağlayan oluşumdur. Ortak pazarın kurulması iyi bir gümrük birliği ile mümkündür çünkü ortak pazarda da

birliğe üye ülkeler diğer üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulaması gerekir.

Ortak pazar terimi uygulamada ilk olarak 1956 Spaak Raporu'nda yer almıştır ve Roma Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle sıkça kullanılmaya başlamıştır (Karluk, 2007, s.523). Bazı iktisatçılar tarafından derin bütünleşme olarak tanımlanır. Bunun nedeni ekonomik birliğe ulaşmanın bir alt basamağını oluşturuyor olmasıdır. Ortak pazara verilecek en iyi örnek AET'dir.

1.4.5 Ekonomik Birlik

İktisadi anlamda bütünleşme hareketinin en önemli ve en ileri aşamasıdır. Ortak pazara ek olarak üye ülkelerin parasal, mali ve sosyo-ekonomik politikaları birleşme yolunda adım atarak birlikte hareket etmeye başlar. Ekonomik birliğin en belirgin özelliği ülkelerin kendi içlerinde belirledikleri ortak para birimi kullanmaya başlamalarıdır. Buna ek olarak oluşturan merkez bankası ile birleştirilmiş mali politikası uygulanır.

Birlikle ilgili verilen kararlar ulus-üstü bir kuruluş tarafından alınır ve tarafların tamamen uyması beklenir. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar üye ülkeler arasında var olan kota, tarife ve vergi gibi dış ticareti zorlaştıran engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, ekonomik birlikte devletlerin kısmen egemenlik devrini gerçekleştirerek ortaya çıkardıkları ulus-üstü bir yapı sayesinde ortak politika gütmeleri yatar.

Ekonomik birliğe verilecek en güncel örnek AB (Avrupa Birliği) olacaktır. Bunun dışında Amerikalı iktisatçı Chacholiades 'Uluslararası İktisat' kitabında bu birliğe iki örnek daha vermiştir (Yüceol, 1999, s.140). Bunlardan ilki 52 eyaletinde ticaretin tamamen serbest olduğu ve ortak bir merkez bankası ve para birimi olan Amerika Birleşik Devletleri'dir. İkincisi ise 1948 yılında gümrük birliğini sağlamak amacıyla kurulmuş olup 1958 yılında ekonomik birliğe dönüşen Benelux İttifakı'dır.

Ülkeler ekonomik birlik aşamasını tamamladıktan sonra tam anlamıyla bir bütün olabilmek için kalan tek aşama siyasi ve askeri birliktir. Eğer bu konular üzerinde de

bütünleşme sağlanabilirse sınırlar tam olarak ortadan kalkacak ve çıkarlar tamamen ortak olacaktır. Böyle bir durumda ayrı ayrı devletlerden bahsetmek mümkün değildir, tam egemenlik devri söz konusu olacaktır. Bununla ilgili verebilecek örnek Alman prensliklerinin birleşmesiyle oluşan Alman Birliği olacaktır. Bu konuda Avrupa Birliği'nin yürütmüş olduğu politikalar olmakla birlikte henüz askeri ve siyasi birliğin tam anlamıyla oluştuğunu söylemek doğru olmayacaktır.

1.5 EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞMENİN EKONOMİK ETKİLERİ

Ekonomik işbirliği ve bütünleşme hareketi üye ülkeler arasındaki ticareti engelleyen duvarın yok edilmesi yoluyla serbest ticaretin gelişmesini hedefler. Bu amaçla yola çıkan devletlerin birliğe üye olduktan sonra bazı ekonomik değişikliğe uğramaları beklenen bir gelişme olacaktır. Ekonomik işbirliği ve bütünleşme kapsamında en yaygın olarak karşımıza çıkan olgular serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliğidir.

Bu çalışmada ekonomik işbirliği ve bütünleşme çalışmaları sonrasında oluşacak etkileri anlatmak için gümrük birlikleri ele alınacaktır. Elde edilen sonuçların benzerleri diğer ekonomik bütünleşme aşamalar içinde geçer olacak, gümrük birliği teorisine bakış diğer birleşmeler üzerine de ışık tutacaktır (İyibozyurt, 1995, s.209). Bu konuyla ilgili olarak yapılan ilk geniş kapsamlı çalışma 1950 yılında yayınlanan “Gümrük Birliği Meselesi” eseriyle Jacop Viner'e aittir (Dartan vd., 2002, s.10). Daha sonra konuya katkıda bulunan isimler T. Scitovsky, H. G. Johnson, B. Balassa ve R. G. Lipsey'dir (İyibozyurt, 1995, s.209). Etkiler statik ve dinamik olmak üzere iki ayrı başlıkta ele alınacaktır.

1.5.1 Statik Etkiler

Statik etkiler ekonomik yapı ve teknolojik düzeyin sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağılımı sonucu ortaya çıkan etkilerdir. Ancak

ekonomik yapı ve teknoloji uzun süre aynı kalamayacağı için bu etkiler bir defaya mahsustur (Dartan vd., 2002, s.11).

Gümrük birliğinin statik etkileri üretim etkisi, tüketim etkisi ve ticaret hadleri üzerine etkisi şeklinde üçe ayrılır. Statik etki ekonomik yapıda bir değişme olamadan dış ticaret hadleri ve refah değişimleri ile ilgilidir. Burada amaç kaynak dağılımı, refah artışını irdelenmek için tam istihdam, büyüme, gelir dağılımı gibi etkiler incelenmez.

1.5.1.1 Üretim Etkisi

Statik etkilerden bir tanesi de üretimde meydana gelen değişimlerdir. Üretim etkisi ticaret yaratıcı etki ve ticaret saptırıcı etki olmak üzere ikiye ayrılır. Ticaret yaratıcı etki birlik dolayısıyla üretimde meydana gelecek olumlu gelişmelerdir. Tüketicinin yüksek maliyetle ülke içinde üretilen maldan üretimi daha düşük maliyetle gerçekleştiren birliğe üye başka ülkeye kayması sonucudur. Bu etki birlik içinde karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanmasıyla gerçekleşir. Böylece birliğe üye ülkeler arasındaki ticaret hacminin genişlemiş olur. Ticaret yaratıcı etkinin büyüklüğü birliğe katılan ülkelerin refah artışının da yüksek olacağının bir göstergesi olabilir. Ancak net değişimin belirlenmesi için saptırıcı etkide göz önüne alınmalıdır (Seyidoğlu, 2009, s.231).

Ticaret saptırıcı etki, ortak gümrük tarifesi nedeniyle en verimli üreticinin birlik dışında kalması nedeniyle yapılan ticaretin azalmasıyla ortaya çıkar. Devletlerin en verimli ülkeyle ticaret yapmak yerine daha az verimli ancak birliğe üye ülkeler ile ticaret yapmaları sonucunda birlik dışında kalan ülkelerle yapılan ticaretin daralmasını ifade eder. Kaynakların verimliliği göreceli biçimde azalmış olduğu için bu durum refahı olumsuz etkilemektedir (Bahçekapılı, 2006, s:30-31).

Gümrük birliğinin yaratacağı refah değişiminin net etkisi ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerinin büyüklüklerine göre belirlenir. Eğer ticaret yaratıcı etki ticaret saptırıcı etkiden büyük ise kaynak verimliliği yükselir ve dünya refah düzeyi olumlu

etkilenirken tersi durumda ticaret saptırıcı etki ticaret yaratıcı etkiden büyükse kaynak verimliliği azalır ve dünya refah düzeyi olumsuz etkilenir. Bu durumu Viner, ticaret yaratıcı etkinin maliyetleri azalttığı için refahı arttırdığını, ticaret saptırıcı etkinin de maliyetleri arttırdığı için refahı azalttığı şeklinde açıklar (Seyidoğlu, 2009, s.232).

Gümrük birliğine dâhil olan ülke ekonomilerinin tamamlayıcı veya rakip ekonomi olmaları elde edecekleri fayda düzeylerini de etkiler. Yüksek gümrük koruyuculuğu altında üretilen mallar farklı ise ekonomiler tamamlayıcı, aynı ise rakip ekonomiler olarak adlandırılır. Viner tamamlayıcı ülkeler arasında kurulacak gümrük birliğinin rakip ekonomiler arasında kurulan gümrük birliğinden daha avantajlı olacağını belirtir. Ayrıca gümrük birliğinin kurulmasından önce koruma altında üretilen mallarda rakip olan ekonomilerde kurulan gümrük birliğinin daha fazla refah artışı sağladığını savunur (Tahsin, 2007, s.23-25).

1.5.1.2 Tüketim Etkisi

Gümrük birliği öncesi ithal edilen bir maldan alınan gümrük vergisi o malın fiyatını da etkiler. Gümrük birliğinin kurulması ile alınmayan vergiler fiyatlarda düşüşe neden olur. Bu durum birlik sonrasında yurtiçi ve üçüncü ülkelere yapılan ithalatı saptırarak birlik içi mallara yönelik ithalatı arttır. Ticarete konu olan malın talep esnekliği sıfırdan büyükse fiyatı düşen mala olan talep artar. Bu durum gümrük birliğinin tüketim etkisi olarak adlandırılır.

Gümrük birliğinin olumlu tüketim etkisi birliğin ticaret yaratması ile meydana gelir. Birlik içinde daha ucuz kaynaktan daha fazla tüketim yapması ile oluşan olumlu ticaret etkisi sonucunda refah seviyesinde artış gözlemlenir. Olumlu tüketim etkisi ve olumlu üretim etkisi beraber ortaya çıkar (Küçükkocaoğlu, t.y., s.17).Tüketim etkisinin olumsuz ticaret etkisi gümrük birliği nedeniyle en uygun kalite ve fiyatları uygulayan üçüncü ülkenin birlik dışında kalması ile gerçekleşir. Uygulanan ortak gümrük tarifesi nedeniyle üçüncü ülke mallarının fiyatlarında artış görülür. Bu durum dolayısıyla talepte bir azalma meydana getirir ve refah kaybı yaratır (Çelik, 2008, s.457).

1.5.1.3 Ticaret Hadlerine Etkisi

Gümrük birliğinin kurulması ve genişlemesiyle birlikte ülkelerin ticaret hacimleri de değişecektir. Ticaret hadleri ihracat fiyatları ve ithalat fiyatlarının birbirine oranıdır. Ticaret hadleri üzerine gümrük birliğinin etkisi Mundell tarafından eklenmiştir. Mundell teklif eğrilerini kullanarak gümrük birliğinin ticaret hadlerine etkisini analiz etmiştir (Tahsin, 2007, s.30).

Birlik içerisinde yer alan ve dışında kalan ülkelerin ticaret hadlerinde yaşadıkları değişim, ülkeler arasındaki gelirin yeniden dağıtılması ile refahta da değişime neden olur (Küçükkocaoğlu, t.y., s.18). Gümrük birliği sonrası yaşanan refah değişimi üretim ve tüketimdeki etkinliğinin yanında ticaret hadlerinde yaşanan değişime de bağlıdır. Ülkelerin ithal ettiği mallardaki fiyatların düşüşü (artış) ve ihraç ettiği mallardaki fiyatların artışı (düşüş), bu oranın ticarete etkisinin ülke lehine (aleyhine) olduğunu gösterir.

Birliğin kurulması ile ülkelerin kendilerine yeterlilik seviyelerinde yaşanan artışla dışa bağımlılık derecelerinde azalma meydana gelir. Kurulan birliğe dâhil olan ülke sayısındaki artış birliğin pazar gücünün yükselmesine ve dış ticaret hadlerinin birlik lehine değişmesine neden olur.

1.5.2 Dinamik Etkiler

Ekonomik birleşmenin sağlanmasıyla ülkelerin ekonomik yapıları, üretim kapasiteleri, kaynak dağılımları köklü değişikliğe uğrar. Bu durum birlik içinde olduğu kadar üçüncü ülkeler ve dünya ekonomisinin de refahını etkiler. Dinamik etkiler bir anlamda gümrük birliğini zaman içindeki etkilerinin ele alınmasıdır. Birçok iktisatçı gümrük birliğinin asıl önemli noktasının statik değil dinamik etkiler olduğu konusunda hem fikirdir (Seyidoğlu, 2009, s.235). Dinamik etkiler; dış rekabette artış, teknolojik ilerleme, ölçek ekonomilerinin oluşması, dışsal ekonomilerin oluşması ve yatırımlarda artış şeklinde sayılabilir. Bu kavramlar aşağıda kısaca ele alınacaktır.

1.5.2.1 Rekabet Artışı Etkisi

Yüksek gümrük vergileri, kotalar ve diğer ticareti kısıtlayan engeller monopolleşmeyi ve verimliliği düşük işletmeleri özendirir (Seyidoğlu, 2009, s.235). Ancak birliğin oluşması ile birlikte piyasadaki firma sayısında artış yaşanır. Bu süreçte yüksek maliyetle, düşük teknoloji ile kalitesiz üretim yapan firmaların iki seçeneği bulunur. İlki verimli çalışmaya uygun şekilde kendilerini revize etmeleri ikincisi ise piyasadan çekilmeleridir.

Dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması ile birlikte daha yoğun rekabete maruz kalan firmalardan verimliliği düşük olanlar endüstriyi terk ederken verimli çalışan firmalar piyasadaki varlığını sürdürür. Ancak bu durum beraberinde bazı tehlikeleri de getirebilir. Daha önce ulusal alanda monopol olma özelliği taşıyan firmalar bütünleşme ile birlik çapında daha büyük monopol haline gelebilir. Bu durumda alınacak önlemlerin başında adil rekabetin sağlanmasına yönelik ortak bir rekabet politikası oluşturulması yer alır.

1.5.2.2 Teknolojik Gelişmeye Etkisi

Gümrük birliğin teknolojik gelişmeye etkisi iki farklı şekilde ele alınabilir. Bunlardan ilki firmaların araştırma ve geliştirme çalışmaları, ikincisi de diğer birlik üyesi ülkelerden ileri teknoloji akımlarıdır. Birliğe üye ülkeler artan rekabet dolayısıyla verimliliği artıracak AR-GE çalışmalarına ağırlık vererek teknolojinin ilerlemesine neden olurlar.

Genişleyen pazarla birlikte firmalar oluşan potansiyel talebi karşılamak için üretim ölçeklerinin büyümesini sağlayacak teknolojik çalışmalara yüksek oranda pay ayırırlar. Teknolojik gelişme üretim teknolojisini gelişmesine katkı sağlayarak daha az maliyetle daha fazla ürün elde edilmesini sağlar. Ayrıca birlik sonrasında artan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının getirdiği teknolojiler, birlik içerisinde yer alan her ülkenin ortak bir teknoloji düzeyine erişmesine neden olur.

1.5.2.3 Ölçek Ekonomilerine Etkisi

Belli bir üretim hacmine ulaşmış olan firmalar üretimde daha az girdi kullanarak aynı çıktı miktarını elde etmeyi hedefler. Bir diğer yönden firmalar aynı üretim maliyeti ile daha fazla çıktı elde etmeyi isterler. Her iki amaçta ölçek ekonomiler etkisi olarak adlandırılır. Büyük ölçekli üretim ekonomilerinde ileri teknolojik yöntemlerle maliyette düşüşün yaşanmasına olanak sağlar.

Gümrük birliği öncesi yurtiçi piyasalarında üretilen belirli ürünler birliğe geçişle birlikte çeşitlilik göstermeye başlar. Genişleyen piyasa hacmi, firmaların ölçeklerini ve ürün çeşitlerini de arttıracaktır. Ayrıca hızla büyüyen sanayi karşısında endüstrinin ihtiyaç duyduğu teknik ve idari eleman belirli eğitim kurumlarınca yetiştirilir. Böylece firmalar işgücünün eğitilmesi için harcanacak zaman ve masraftan kurtulmuş olur (Seyidoğlu, 2009, s.236).

1.5.2.4 Dışsal Ekonomileri Etkisi

Dışsal ekonomiler bir üreticinin diğer üreticilere sağlamış olduğu karşılıksız fayda veya kayıplardır (Manisalı, 1996, s.43). Ekonomik bütünleşmeden beklenen birçok faydayı içinde barındıran dışsal ekonomiler etkisinin en belirgin özelliği verimlilik artışında ve büyüme hızında gösterdiği olumlu etkidir. Dışsal ekonomiler piyasaların büyümesi, sanayinin genişlemesi, firmaların ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün yetişmesi ve teknolojik bilginin yayılması gibi tüm endüstrinin ilgilendiren birçok konuda olumlu bir ortam oluşmasını sağlar.

Arz ve talep koşullarına göre ikiye ayırabileceğimiz dışsal ekonomilerde, arz koşullarına bağlı durumlarda üretim tekniğindeki gelişmeler nedeniyle maliyetlerde yaşanan azalma, bu firmanın ürünü satın alan diğer firmalar için daha düşük ücretler anlamına gelir. Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomilerde ise, üretimde yaşanan genişleme üretim faktörlerinin de gelirlerinin artmasına neden olur. Bunun neticesinde taleplerde de artış yaşanır. Endüstride yaşanan üretim artışı beraberinde gelir- talep

sarmalını oluşturur. Bu etki bazı sektörlerinin dâhil edildiği gümrük birliklerinde dâhil edilmeyen sektörleri de etkileyebileceğini ifade eder (Yıldırım ve Dura, 2007, s.147).

1.5.2.5 Yatırımları Özendirme Etkisi

Ekonomik işbirliği ve bütünleşmenin diğer bir etkisi de yatırımlarda meydana gelen değişimlerdir. Bu konuda Kindleberger gümrük birliği sonrasında çok uluslu şirketlerin tepkilerini ilk kez analiz ederek yatırım yaratma ve yatırım saptırma etkilerini ortaya koymuştur (Tahsin, 2007, s.42). Bu analize göre yatırım yaratma etkisi birlik dışında kalan çok uluslu şirketlerin olası ticaret saptırıcı etkilerden korunmak adına yatırımlarını birlik içerisine yapmalarıdır. Yatırım saptırma etkisi ise birlik içinde yer alan çok uluslu şirketlerin ticaret yaratma etkilerinden faydalanmak adına yatırımlarını birlik içerisinde kullanmalarıdır.

Gümrük birliği ile kaynak etkinliğinden elde edilen fayda milli geliri de yükseltir. Tasarruf ve yatırımlarda meydana gelen artış sonrasında birlik içi ve dışı birçok şirket risklerin azaltıldığı, tarifelerde değişikliğin yaşanmadığı ve karlılık oranında artışla güvenin olduğu birlik içi ülkelere yatırım yapmayı tercih eder. Birlik sonrasında genişleyen piyasa hacmi, üretimde verimliliğin sağlanması, ölçek ekonomilerden yararlanılması, yoğunlaşan rekabet ortamı ve teknolojik gelişmişlik neticesinde bölgede yabancı sermaye yatırımlarında artış meydana gelir.

1.6. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BÜTÜNLEŞME İÇİN GEREKLİ KOŞULLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Devletlerin yapısı gereği temel öncelikleri ulusal çıkarlardır. Alınan her karar ve atılan her adım bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu adımlardan biri de toplumsal refahı ve ekonomik gelişmeyi sağlayabilecekleri bir yapının parçası olmaktır. Devletlerin kendi aralarında ekonomik bütünleşmeyi ve işbirliğini gerçekleştirmesinin nedenlerinden biri de budur. Ancak bu birlikteliğin gerçekleşmesi ve devam ettirebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekir.

Ekonomik bütünleşmenin sağlanmasında üye devletlerin coğrafi olarak birbirine yakın olması bütünleşmenin başarılı sonuçlanmasına ve bu başarının devamında göz önüne alınması gereken şartlardandır. Ancak daha önce bahsedildiği gibi ekonomik işbirliğinde coğrafi yakınlıkla ilgili böyle bir zorunluluk yoktur. Coğrafi alanda sağlanan yakınlık taşıma giderleri etkileyerek kar oranını artıracaktır. Ülkelerin bu konuda özellikle altyapıların uygun olması, ulaşım imkânlarının gelişmiş olması gereken şartlardandı. Bütünleşmeye dâhil olan ülkelerin ekonomik yapılarının, kalkınma düzeylerinin, dış ticaret politikalarının benzer olması bütünleşmenin daha az sorunlu ve daha kolay işler olmasına neden olur. Ayrıca ülkelerin arz ve talep esnekliklerinin yüksek olması birliktelik sonrası ortaya çıkacak ticaret yaratıcı etkiyi de o kadar arttıracaktır. Özellikle belli ürünlere karşı ülkelerin yüksek talebinin olması bütünleşmeyi hızlandıracaktır.

Kültürel olarak benzerlik taşıyan, belirli geçmişleri olan ülkelerde birlikteliklerin daha sağlam adımlarla ilerleyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aralarında siyasi, sosyal, idari alanlarda benzerlik bulunan ülkelerin birlik içerisinde yer almasının bir neticesi de oluşabilecek sorunlar karşısında ortak tutum sergileyerek daha hızlı bir şekilde çözüme ulaştırılması olacaktır (Dartan vd., 2002, s.9). Kurulan birliğin sürdürülebilirliği ülkelerin bu konuda verebilecekleri tavizlerle doğru orantılı olarak ilerleyecektir. Oluşumda yer alan devletlerin sayısındaki artış, ekonomik alanın genişlemesi birliğin devamlılığı sağlayan diğer bir unsur olacaktır.

II. BÖLGESEL AKTÖRLER VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

II. Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde küreselleşmenin de etkisiyle kalkınma atılımları ve serbestleşme hareketleri ortaya çıkmış, bu süreç tarih sahnesine yeni aktörlerin dâhil olması ile sonuçlanmıştır. Küresel anlamda ekonomide liberalleşme başlangıcı olarak dikkat çeken GATT'ın 1948 yılında kurulması ile ticari ilişkiler kurumsal bir yapıya bürünmüş, tarifelerde yapılan indirimlerle ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak zamanla yapılan düzenlemelerin yeterli olmaması yeni yapılanma ihtiyaçlarını ortaya çıkarmış, çok taraflı ticaret anlaşmaları yerini ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına bırakmıştır.

Birinci bölümünde değinildiği gibi ekonomik entegrasyonlar devletlerin çeşitli ihtiyaçları doğrultusunda, çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. En dar kapsamıyla tercihli ticaret antlaşması olarak meydana gelen işbirlikleri, en geniş kapsamıyla ekonomik birlik olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci kısımda özellikle çok kutuplu ekonomik düzende kendine yer edinmiş ve dünya ekonomisinde belirli paylara sahip olan bölgesel aktörlere yer verilmiştir. Uluslararası alanda önemli yerleri olan bu yapıların kurulma amaçları, dünya ekonomisine etkileri ve Türkiye ile olan ilişkileri incelendiği gibi, Türkiye'nin günümüze kadar attığı ve gelecekte atılması planlanan adımlarına da yer verilmiştir.

Bu bölümde yer alan örgütlerin belirlenmesinde dünya ekonomisinde elde ettikleri konumlarının yanı sıra ekonomik geleceğin şekillenmesinde üstlenecekleri rollerde etkili olmuştur. Bu nedenle seçilen örgütler dünya ekonomisindeki en önemli blokları meydana getirmekte olup gelecekte daha da güçlenmesi beklenmektedir. Günümüzde birçok ikili ve bölgesel ticari anlaşmaya taraf olan Türkiye'nin bu aktörlerle ticari ilişkisini sadece “Stratejik veya Diyalog Ortaklığı” seviyesinde olması atılacak daha çok adımın olduğu hatırlatmaktadır.⁵

⁵Ekonomi Bakanlığı'nın 2016 yılında yayınladığı “Ekonomik Görünüm” raporuna göre Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler; EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Güney Kore, Morityus, Lübnan, Kosova, Malezya, Moldova, Faroe Adaları ve Singapur'dur. Ayrıca Gana, Ukrayna, Kolombiya, Ekvator, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kamerun, Seyşeller, Körfez İşbirliği Konseyi, Libya, MERCOSUR, Japonya, Peru ve Meksika ile müzakereler devam etmektedir.

2.1. NAFTA (KUZEY AMERİKA SERBEST TİCARET ANLAŞMASI)

2.1.1. NAFTA'nın Tarihi

DTÖ'nün temelini oluşturan GATT, üye ülkeler arasında gümrük birliği veya serbest ticaret alanı oluşturarak, ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi ve böylece serbest ticaretin daha da yaygınlaşmasını amaçlamıştır. GATT'ın kurucu üyelerinden olan ABD-Kanada arasında yapılan görüşmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. İlk olarak 1965 yılında yapılan Otomotiv Antlaşması (Automotive Product Agreement) ile ilişkiler geliştirilirken uzun süren görüşmeler sonrasında ABD – Kanada Serbest Ticaret Antlaşması (CUSFTA) 2 Ocak 1988'de imzalanmış, 1 Ocak 1989 yürürlüğe girmiştir.

Anlaşma ticari tarifelerin kaldırılmasının yanı sıra tarife dışı engellerin azaltılması ve hizmet ticaretinin liberalleştirilmesini de içermiştir. Ayrıca belli meslek mensuplarının diğer ülkede serbestçe çalışabilmesi, enerji alışverişinde engellerin kaldırılması ve yatırım kısıtlamalarının giderilmesi de anlaşmanın içeriğinde yer almıştır. Bu nedenle anlaşma iki ülke arasındaki ticareti serbestleştirmeye yönelik yapılan ikili anlaşmaların en kapsamlısıdır (Ekonomi Bakanlığı, 03.07.2016).

1990 yılında dönemin başkanı G. H. W. Bush Amerika kıtasında yaşayan tüm halkları tek bir çatı altında ekonomik olarak birleştirmeyi hedefleyen serbest ticaret bölgesi fikrini ortaya atmıştır (İncekara, 1995, s:114). Böylece Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması, ABD'nin Kanada ve Meksika ile ayrı ayrı yaptığı anlaşmaların, bu üç ülkenin tamamını kapsayacak şekilde tek bir anlaşma etrafında şekillenmesi ile oluşmuştur. Yaklaşık dört yıl süren görüşmelerden sonra dünyanın en önemli ticari bloklarından olan NAFTA, 12 Ağustos 1992 tarihinde ABD, Kanada ve Meksika arasında imzalanmış ve 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir (NAFTA, 03.07.2016). Ancak bu anlaşmanın imzalanmasının öncesinde ülkeler kendi aralarında ikili ticaret anlaşmaları ile gerekli altyapıyı oluşturmuşlardır.⁶

⁶1994 yılından itibaren yürürlükte olan antlaşma 2017 seçimleri sonrası başkanlığa gelen Donald Trump tarafından eleştirilmiş, antlaşmanın yeniden müzakere edilmesi kararlaştırılmıştır.

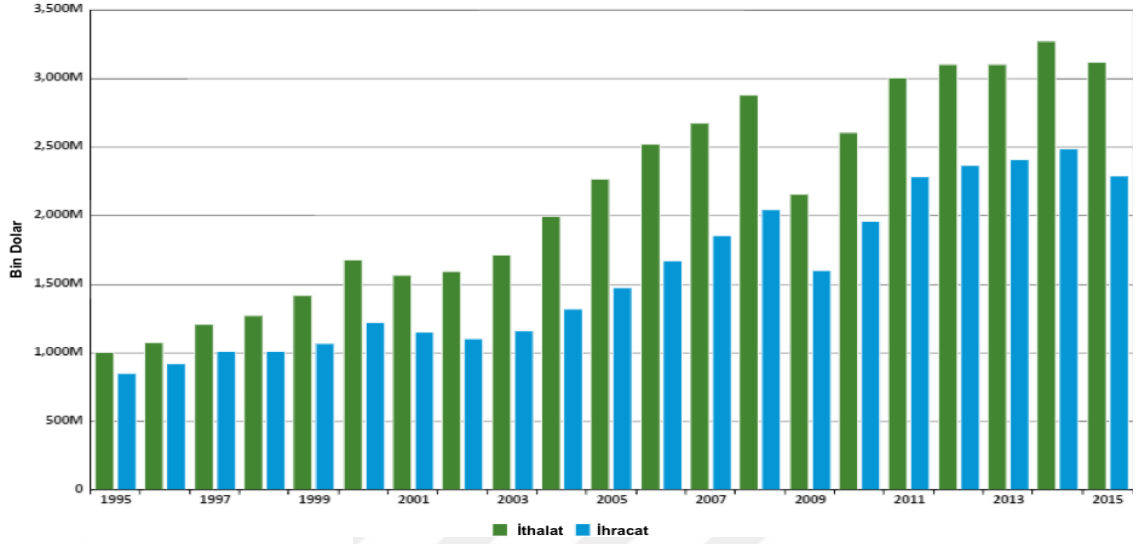
2.1.2. NAFTA'nın İçeriği ve Etkileri

NAFTA, üye ülkeler arasında varlığını sürdüren tüm ticari engellerin belirli bir geçiş süreci içerisinde ve belli kurallar çerçevesinde kaldırılmasını, yatırımların teşvikini amaçlarken herhangi bir gümrük birliği düzenlemesini içermemektedir. Bu durum nedeniyle ülkeler diğer ülkelere uygulanacak tarife ve kotalara özgürce, kendi ulusal çıkarları çerçevesinde karar vermektedirler. Daha önce bahsedilen ekonomik bütünleşme aşamalarının ikincisi oluşturan serbest ticaret anlaşmaları, diğer aşamalara göre daha az kapsayıcı olduğu için ulus-üstü herhangi bir kurum bulunmamaktadır. Ayrıca anlaşmanın uygulama alanları dışında başka konulara (siyasi, askeri veya hukuki) değinmediği için önemli bir bürokratik yapı da oluşmamıştır (Atilla, 2015, s:22-26).

NAFTA dünya ekonomi tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Kuzey ve güney kökenli olarak Amerika kıtasının ilk bölgesel ticari anlaşması olan entegrasyon, sadece mal ticaretini değil hizmet ticaretini de içermesi, yatırımları teşvik etmesi ve (GATT kuralları çerçevesinde yer almamasına rağmen) yerli ve yabancı yatırımcıların eşit koşullara tabi olma koşulunun bulunması gibi nedenlere daha sonra yapılacak olan bütünleşme çalışmalarını olumlu etkilemiştir (Kurtuluş Kara, 2012, s:39).

NAFTA'nın diğer bir özelliği ise farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin bir araya gelmesiyle oluşmasıdır. İlk kez gelişmekte olan bir ülke olarak Meksika, gelişmiş ülkeleri oluşturduğu serbest ticaret antlaşmasında yer almıştır.1994 yılına ait veriler incelendiğinde kişi başına düşen GSMH ABD' de 27.776 dolar, Kanada'da 19.785 dolar iken bu durum Meksika' da 5.690 dolardır (Worldbank, 05.07.2016). Daha önce yapılan bütünleşme çalışmaları hep gelişmiş ülkeler arasında yapılmış ve özel- lehte muamele düzenlemeleri içermiştir. Bu nedenle NAFTA'nın yeni bir ticari anlayışının ortaya çıkmasında öncü rol oynadığı söylenebilir

Şekil 3: NAFTA İhracat ve İthalat Değerleri (1995-2015)

Kaynak: The United Nations Statistics Division

Daha genel çerçevede bakıldığında NAFTA 450 milyonluk nüfusu içinde barındıran dünyanın en geniş ekonomik bütünleşmelerinden biridir. Günümüzde GSYİH yaklaşık 20 trilyon dolara ulaşan birlik ekonomik çıktı düzeyi olarak AB'den daha büyüktür (Cia, 05.07.2016). Ayrıca toplam ticaret hacmi açısından dünyanın en büyük üç bölgesel bütünleşmelerinin arasında yer almaktadır. 1993-2015 yılları arasında üç üye arasında yapılan ticaret yaklaşık dört kat artmış, 297 milyar dolardan 1.14 trilyon dolara ulaşmıştır (Census, 05.07.2016). Üç üyenin tüm dünyaya yaptığı mal ticareti 2014 yılında yaklaşık 5.80 trilyona ulaşmıştır. Ancak birlik kurulduğu ilk zamandan günümüze ithalatında daha yüksek seviyelere ulaşarak sürekli ticari açık vermiştir.

NAFTA, üye ülkeler arasında birçok konu hakkında düzenleme içermekte olup bunlar tarım, enerji, otomotiv, finansal hizmetler, ulaşım, haberleşme, tekstil, fikri mülkiyet hakları olarak sayılabilir. Ancak çevre ve emek (işgücü) ile ilgili konularda yeni düzenleme getirmeyen anlaşma, her ülkenin kendi yasa ve kurallarının geçerli olduğu kabul etmiş ayrıca bu kuralların uygulanmasını sağlamaya yönelik iki komisyon kurmuştur (Fidan, 1996, s:99-108). Temel alanların yanı sıra ilave konularda da birçok düzenlemeye gidilmiştir. Bunlar; Acil önlemler, rekabet politikası ve tekeller, teknik standartlar, sınır ticaretinin düzenlenmesi, sağlık hizmetleri, anti damping ve telafi edici

vergi incelemesi, Maquiladora Programının⁷düzenlenmesi, kurumsal düzenlemeler ve anlaşmazlıkların çözüm mekanizmaları, nihai maddelerdir (İncekara, 1995, s:119).

Farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında gerçekleşen bütünleşmenin daha az sorunla kurulması ve devamlılığının sağlanması için birçok konuya açıklık getirilmiştir. Antlaşma uyarınca bir NAFTA ülkesinden diğer bir NAFTA ülkesine ihraç edilen mallar hiçbir suretle ayrıma tabii tutulamayacaktır. Anlaşmaya taraf herhangi bir ülkede üretilen malların menşei Kuzey Amerika'dır. Kuzey Amerika menşeli mallara ilişkin gümrük vergilerinin indirilmesi NAFTA hükümleri uyarınca kademeli olarak uygulanmıştır. Standart zorunluluğunun olduğu konularda ise uluslararası standartlar temel alınmaktadır.

2.1.3. Türkiye - NAFTA Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin NAFTA üyeliği bazı dönemlerde gündeme gelmekle birlikte bu öneri daha çok AB'ye karşı kullanılan bir koz olmaktan ileri gidememiştir. Bu konuyla ilgili dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 13 Aralık 2002 Wall Street Journal'a verdiği demeçte Türkiye'nin NAFTA'ya üye olma isteğini dile getirmiştir. Ancak o zamandan günümüze ABD tarafından olumlu ya da olumsuz herhangi bir açıklama yapılmamıştır. (Çakmak, 2006, s:93). 1994 yılında kurulmuş olan birliğe 2002 yılında giriş isteğinin ilk defa belirtilmesi ve bunun AB tam üyelik müzakereleriyle ilgili net bir tarihin verilmediği zamana denk gelmesi, bu durumun Türkiye tarafından AB'ye verilen "başka alternatiflere açık olduğu" mesaj savını kuvvetlendirmektedir.

Türkiye'nin yaptığı bu isteğe ilişkin ABD tarafından resmi bir açıklama yapılmamış olmamasına rağmen bazı çevrelerce olumlu karşılanmıştır. Özellikle ılımlı İslam'ın örneği olarak birçok Ortadoğu ülkesine model olarak gösterilen Türkiye'nin, batı bloğunda yer almak istemesi ancak bu isteğinin AB tarafından gerçekleştirilmemesi durumunda ABD'nin devreye girmesinin zorunlu olabileceği ifade edilmiştir. Ancak bu

⁷ABD - Meksika sınırında kurulan çoğunlukla ABD kökenli firmalarca ihracata yönelik montaj sanayi ürünleri üretimine verilen isimdir. İkiz fabrika olarak da adlandırılan bu sistem ABD'de imal edilmiş parçaların gümrüksüz ithal edilmesi ve ardından montaj işlemi yapılarak tekrar ABD'ye ihraç edilmesini üzerine kurulmuştur.

durum rasyonellikten uzaktır, tamamen ekonomik amaçlara hizmet etmek için kurulan bir birliğe, siyasi amaçlar yüklemek doğru ve gerçekçi değildir.

Türkiye NAFTA üyesi olmadığı gibi, birlik içerisine dâhil edilmesi de pek mümkün görünmemektedir. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için Türkiye'nin örgütle bölgesel bir antlaşma imzalamaya çalışmak yerine üye ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirilmek için çaba harcaması daha doğru bir strateji olacaktır. Bu nedenle NAFTA - Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler üye ülkeler bazında ayrı ayrı olarak ele alınarak incelenecektir.

Tablo 1: Türkiye-NAFTA Dış Ticaret Değerleri 2006-2016 (Milyar Dolar)

	ABD			KANADA			MEKSİKA		
	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge
2006	5.061	6.261	-1.200	0.378	0.674	-0.296	0.140	0.261	-0.121
2007	4.171	8.166	-3.995	0.369	0.866	-0.496	0.196	0.352	-0.154
2008	4.300	11.976	-7.676	0.501	1.428	-0.926	0.152	0.381	-0.229
2009	3.223	8.576	-5.353	0.338	0.937	-0.599	0.093	0.335	-0.242
2010	3.763	12.319	-8.556	0.479	0.915	-0.435	0.145	0.494	-0.349
2011	4.584	16.034	-11.450	0.875	1.311,	-0.436	0.144	0.699	-0.555
2012	5.604	14.131	-8.527	1.058	0.953	0.104	0.205	0.867	-0.662
2013	5.640	12.596	-6.960	0.936	1.356	-0.416	0.238	1.000	-0.762
2014	6.341	12.727	-6.386	0.950	1.107	-0.156	0.311	0.944	-0.633
2015	6.395	11.141	-4.746	0.670	0.929	-0.258	0.344	0.860	-0.516
2016	6.623	10.867	-4.244	0. 729	1 062	-0.333	0.443	0.820	-0.377

Kaynak: TÜİK

ABD-Türkiye arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler çok eskiye, 18. yy sonlarında Akdeniz'deki sınırlı ticarete dayanmaktadır (Konya Ticaret Odası, 2010, s:19). Mevcut dostluğumuz, bölgede uygulanan ortak politikalar ve Türkiye'nin model ülke olarak gösterilmesi ile güçlenmiş, bölgede özellikle 2000'li yıllardan sonra başlayan çatışma

ortamı, karşılıklı bağımlılığın artması neden olmuştur. İlk ticari içerikli antlaşma 1985 yılında “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması” Washington’da imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 10.07.2016). 1990 sonrası dış ticaret verileri incelendiğinde 1993-1996 arasındaki duraklama sonrası, 1997’de ivme kazandığı görülmektedir. Ancak artan ticaret hacmi aleyhimize gelişmiş, 2002-2004 yılları dışında Türkiye dış ticaret açığı vermiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ABD kökenli krizlerden olumsuz etkilenmiştir.

ABD ile olan ticari ilişkiler Türkiye için önem arz etmektedir. Ancak iki ülke arasında hali hazırda serbest ticaret anlaşması veya tercihli ticaret anlaşması bulunmamaktadır. Türk ihracatçıların ABD pazarında kullandıkları sistem GTS (Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi)’dir. Bu sistem uyarınca gelişmiş ülkeler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihraç mallarına karşılıksız ve ayırım gözetmeksizin imtiyaz tanınmasını sağlamıştır. İlişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1999 yılında TIFA (Ticaret ve Yatırım Konseyi) kurulmuş, iki ülke arasındaki ticaret ve yatırımlar önündeki engellerin aşılması için atılması gereken adımlar ele alınmıştır. 2002 yılında EOK (ABD - Türkiye Ekonomik Ortaklık Konseyi) kurulmuş, 11 Eylül sonrası oluşturulan stratejik ortaklığın geliştirilerek ekonomik ilişkilere yansıtılması amaçlanmıştır. Son olarak 2009 yılında ETSİÇ (ABD-Türkiye Ekonomik ve Ticari Stratejik İşbirliği Çerçevesi) kurulmuş, iki ülkeye ait firmalardan oluşan bu ortaklıkta sorunların çözümü için tavsiye niteliğinde karar alınabilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 10.07.2016).

Kanada ile ilişkiler uzun yıllar boyunca ittifak içerisinde geçmiş, 2003 yılına kadar sorunsuz devam eden siyasi ve ekonomik ilişkiler, 1915 olaylarına (sözde Ermeni Soykırımı) karşı tutumları nedeniyle sarsılmış ve 2006 yılında sözde soykırımı tanıdıklarını ilan etmeleri ile zarar görmüştür. Bu olumsuz siyasi ortam ikili ilişkileri etkilemiş, ekonomik ilişkilere gölge düşürmüştür. 1990 ile 2014 yılları arasında ticaret hacmi 8 kat artmıştır. Ancak bu durum ülkemizin aleyhine gelişmiş, 2001 ve 2012 yılları haricinde dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır.

Kanada ve Türkiye arasında bazı alanları kapsayan işbirliği ve görüşmelerin düzenlenmesine rağmen ilişkiler istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu konuyla ilgili

olarak yaşanan sorunları çözmek adına 2009 yılında “çifte vergilendirmenin yasaklanması ve vergi kaçakçılığına engel olma” anlaşması imzalanmış, vergi yükümlülükleriyle ilgili olan maddeler 2012 yılında yürürlüğe girmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu (DEİK), 2015, s:22). Ayrıca ilişkileri bir üst düzeye taşıyacak olan Kanada-Türkiye serbest ticaret anlaşmasına yönelik müzakereler için görüşmeler Şubat 2010’da Kanada’da ve Ekim 2010’da Ankara’da gerçekleşmiştir. Karşılıklı görüş alışverişi teknik düzeyde devam etmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 10.07.2016).

Meksika ile diplomatik ilişkiler 1927 yılında imzalanan dostluk antlaşmasına dayanmaktadır. Latin Amerika’daki müttefiklerimiz arasında bulunan Meksika, kıtadaki üçüncü büyük ticari ortağımızdır. 1990 sonrası ticari ilişkimiz incelendiğinde istikrarlı bir yapı yerine dalgalı bir seyir izlendiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni Türkiye’nin AB pazarını dikkate alırken Meksika’nın ABD eksenli hareket etmesidir. Ayrıca 2008 yaşanan küresel krizin yansımaları nedeniyle iki ülke ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır. Ancak özellikle 2000’den sonraki yıllarda Türkiye’nin dış ticaretinde açık verdiği görülmektedir.

İki ülke arasında 1928 yılında yürürlüğe giren “Dostluk Antlaşması” ile diplomatik ilişkiler başlamış, 1998 imzalanan “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” ekonomik ilişkiler düzenlenmiştir. Meksika-Türkiye arasında serbest ticaret anlaşması imzalanması adına müzakerelere başlanmıştır. Ayrıca “Meksika-Türkiye 21. Yüzyıl İçin Stratejik İşbirliği ve Ortaklık” çerçevesi imzalanmıştır (DEİK, 2015, s:12). Yapılması planlanan serbest ticaret anlaşması Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Özellikle 2000 yılında AB ile gerçekleştirilen serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle Türkiye aleyhine işleyen bir süreç başlamıştır. Daha sonra ayrıntılı olarak değinilecek olan bu durum; Meksika’nın imzalanan anlaşma şartları gereğince ürünlerini GB’nin bir tarafı olan Türkiye pazarında avantajlı bir şekilde pazarlaması ve birliğe tam üye olamadığı için tavizli rejimden yararlanamayan Türkiye’yi ifade etmektedir.

Ekonomi Bakanlığı tarafından hedef ülkeler olarak belirlenen NAFTA ülkeleri öncelikli ülkeler arasında yer almaktadır. NAFTA ülkelerinin Türkiye’nin toplam dış

ticaretinde sahip oldukları pay oranı incelendiğinde 2016 yılı sonu itibariyle toplam ihracatta %5 düzeyinde, toplam ithalatta %6 düzeyinde gerçekleştiği gözlenmiştir. NAFTA ile ticari sorunların başında coğrafi uzaklık gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak sigorta ve navlun ücretlerinin fazla olması, kolay bozulabilen ürünlerinin taşınmasındaki zorluklar taraflar arasındaki ticareti olumsuz etkilemektedir. Daha çok yakın coğrafya ile (Avrupa - Ortadoğu - Afrika) ticari ilişkilerde bilgili olan Türk işadamları için bu bölgeye yönelik temas kurma, taleplerin hazırlanması ve ulaştırılması konusunda bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca birlik ülkeleri içerisinde Türk malı imajının oluşturulamaması da ihracatçılarımızı olumsuz etkilemektedir (Ekonomi Bakanlığı, 10.07.2016).

Türkiye'nin NAFTA ülkelerine yönelik gerçekleştirdiği ihracatta imalat sanayi ve tarım sektörüne ait ürünler önemli bir yer tutmaktadır. İhraç edilen ürünler genel olarak demir - çelik çubukları, karayolu taşıtları - aksamaları, inşaat malzemeleri, dokunmuş halı - kilim, traktör - tarım gereçleri, kuru baklagiller, gıda ürünleri, mücevher eşyaları ve tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. Türkiye'nin birlik ülkelerinden yaptığı ithalatta ise özellikle teknoloji ağırlıklı imalat sanayi ürünleri yer almaktadır. İthal edilen ürünlerin başında hava - uzay gereçleri, tıbbi ilaç - malzemeler, motorlu taşıtlar, gaz tribünleri, telefon - ses - görüntü cihazları, kuru baklagiller, taşkömürü ve gıda ürünleri gelmektedir.⁸

2.2. APEC (ASYA – PASİFİK EKONOMİK İŞBİRLİĞİ)

2.2.1. APEC'in Tarihi

Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği, 1989 yılında kurulan ve Asya - Pasifik ülkelerinin refah düzeylerini arttırmayı amaçlayan ekonomik oluşumdur. APEC diğer ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerden farklı olarak bağlayıcı karar alma ve uygulanmasını sağlama gibi niteliklerden yoksundur. Üyelere, antlaşmaya dayalı hukuki yaptırımlar yüklediği gibi alınan kararlara uyulması, devletlerin kendi arzularıyla

⁸ Birlik dâhilinde yer alan ülkelerin en çok ithal ve ihraç ettiği ürünler Ekonomi Bakanlığı'nın resmi sitesinden derlenmiştir.

gönüllülük esasına dayanır. Bu nedenle ekonomik birlikten ziyade bir danışma ve görüş paylaşma platformu olarak nitelendirilir.

APEC fikri Ocak 1989 Kore'nin başkenti Seul'de eski Avusturalya Başbakanı Bob Hawke tarafından ortaya atılmıştır (Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları (TUIÇ Akademi), 2013). Aynı yıl içerisinde Avusturalya'nın Canberra şehrinde bir araya gelen 12 ülkenin ortak kararı ile APEC kurulmuştur.⁹ Yıllar içerisinde üye sayısı artmış, 1991 yılında Çin, Hong Kong-Çin¹⁰ ve Tayvan¹¹, 1993 yılında Meksika ve Papua Yeni Gine, 1994 yılında Şili, 1998 Peru, Rusya ve Vietnam katılmıştır. Böylece toplam üye sayısı 21 ulaşmıştır (APEC, 25.07.2016).

APEC'e dâhil olan ülkelerin dünya ekonomisi ve siyasetinde söz sahibi olan ülkelere oluşması kurumun önemi arttırmaktadır. Özellikle ABD, Rusya, Çin ve Japonya gibi sürekli mücadele içerisinde olan ülkelerin jeopolitik çıkarların törpülenerek, ekonomik işbirliğinde bulunmaları, gelecek için olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. APEC dışında bu özelliği sağlayabilen başka bir uluslararası bölgesel bir kurum bulunmamaktadır.

1980 yılı sonrası hızla büyümeye başlayan Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomileri uluslararası ticarete yüksek bir ivme yakalamayı amaçlamışlardır. Birlik içerisinde özellikle ihracata yönelik sanayileşme teşvik edilmiş ve bölge ülkelerinin ekonomi düzeylerinin birbirine yakınlaşması sağlanmıştır. Ekonomik faaliyetleri kalkınma odaklı, dışa açık ve çok taraflı olan bu ülkeler, ticarete korumacı tedbirlerin uygulanmasını engellemek adına APEC fikri ortaya atmışlardır (Başar, 2007). Kurumun genel hedefleri 1991'deki üçüncü Bakanlar toplantısında belirlenebilmiş, asıl amaçlar 1994 Endonezya'nın Bogor kentinde kararlaştırılmıştır.

⁹Kurucu üyeler; ABD, Avustralya, Brunei, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Japonya, Kanada, Malezya, Singapur, Tayland, Yeni Zelanda'dan oluşmaktadır.

¹⁰Örgüte üyeliği sırasında Büyük Britanya yönetiminde olan Hong Kong, 1997 yılında Çin'in özel yönetilen bir bölgesi haline gelmiştir. Bu nedenle örgütteki adı Hong Kong –Çin olmuştur.

¹¹Birleşmiş Devletler tarafından üye olarak kabul edilmediği için Tayvan örgüt içerisinde Çin Taipei olarak tanınmaktadır. Yıllık liderler zirvesine cumhurbaşkanı yerine bakanlık düzeyindeki resmi görevli tarafından temsil edilir.

APEC'in kuruluş amacı; Asya ve Pasifikte yer alan üyeler arasındaki ticaret engellerinin azaltılması, gümrük vergilerinin indirilmesi, yatırımda liberalleşmeye gidilmesi, ekonomik ve teknik konularda teknolojik işbirliğinin sağlanmasıdır. Bunların dışında nitelikli insan kaynağının geliştirilmesi, enerji sektöründe bütünleşme ve güvenliğinin sağlanması, salgın hastalıklarla mücadele, deniz kaynaklarının korunması, terörün engellenmesi, ulaşım, turizmin ve telekomünikasyonun geliştirilmesi gibi konuları da içermektedir (APEC, 27.07.2016). Özellikle üye ülkelerin sahip olduğu yüksek ekonomi ve demografi potansiyeli, dünyanın gelecekteki ekonomik sisteminin ve siyasetinin şekillenmesinde, ayrıca küresel ticaret ağının gelişmesinde söz sahibi olmasına neden olacaktır.

APEC'in balıkçılık, enerji, insan kaynakları gelişimi, endüstriyel bilim ve teknoloji, deniz kaynaklarının korunması, küçük ve orta ölçekli işletmeler, iletişim ve bilgi, ticaretin geliştirilmesi ve ulaşım olmak üzere 11 çalışma organı bulunmaktadır. Bu çalışma organlarını denetleyen ve yöneten beş üst düzey komite bulunmaktadır. Bunlar Liderler Zirvesi, Ticaret ve Yatırım Komitesi, Ekonomik Komite, Üst Düzey Yetkililer Ekonomik ve Teknik İşbirliği İcra Komitesi ile Bütçe ve Yönetim Komitesidir (Yavuz, 2013, s:12). Üye ülkelerin bakanlarının yıllık olarak yaptığı toplantı dâhil örgütün tüm eylemlerini sekreterlik yürütmektedir. 2015 yılında Filipinler'de yapılan liderler zirvesi 2016 yılında Peru'da yapılması planlanmaktadır.

2.2.2. APEC'in İçeriği ve Etkileri

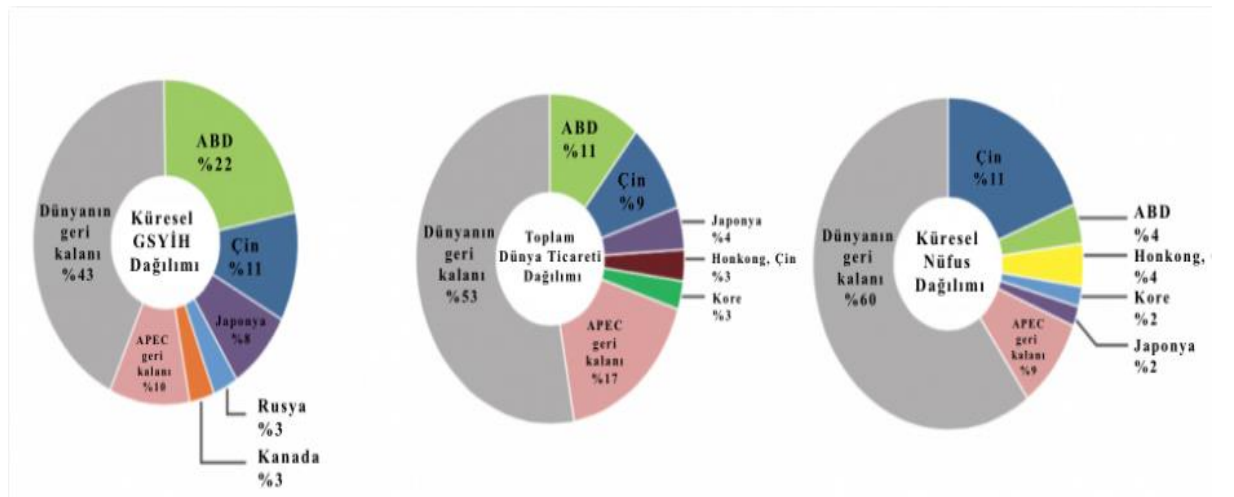
APEC'in kurulmasında ABD ve Japonya'nın etkisi büyüktür. Diğer ülkelerinde katılımıyla APEC, dünya ekonomisinde ticaret hacmi açısından NAFTA ve Avrupa Birliği ile ilk üç örgüt arasında yer alır. Birlik üç temel üzerine inşa edilmiştir. Bunlar;

- ✓ Ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesi
- ✓ İktisadi ve ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması
- ✓ Ekonomik ve teknik işbirliği

1994 yılında Bogor hedefleri ışığında birliğin temel amacı belirlenmiştir. Buna göre üye ülkelerden gelişmiş ülkeler 2010, gelişmekte olan ülkeler 2020 yılında ücretsiz ve açık ticaret-yatırıma geçecektir (APEC, 2014, s:1-10). Bu nedenle 1995 yılında Japonya’da yapılan zirvede Osaka Eylem Ajandası hazırlanmış ve Bogor kararlarının altyapısı oluşturularak yol haritası belirlenmiştir. Ayrıca Bangkok hedefleri ile uluslararası terörizmle mücadele ve kitle imha silahlarının yok edilmesi, Busan hedefleri ile genel sağlık sorunları, Sydney hedefleri ile iklim değişikliği ile mücadele ve enerji güvenliği gibi konular görüşülmüştür (TUIÇ Akademi, 2013). Hedefler genel olarak incelendiğinde görüldüğü gibi kararlar sadece ekonomi tabanlı değildir ancak alınan kararlar ekonomik hedeflere hizmet etme amacı taşırlar.

Bölge ve dünya ekonomisine etkilerini 1990 sonrası görmeye başladığımız birliğin, yıllar içinde diğer ülkelerin de katılımıyla etki düzeyi üç kıtayı kapsayacak şekilde artmıştır. 1990 sonrası ilk on yılda APEC ülkeleri ihracatlarını iki mislinden fazla arttırmış ve 174 milyonu alt seviye ekonomilerinden olmak üzere toplamda 195 milyon kişiye istihdam sağlamıştır. Ayrıca küresel iktisadi büyümenin yaklaşık %70 gerçekleştirmeyi başarmışlardır (Ayhan, 2002).

Şekil 4: Küresel Ekonomide APEC Verileri (2012)

Kaynak: apec2015.ph/about-apec/primer/

Büyük okyanus kıyısındaki 21 ülkenin katılımıyla kurulmuş olan APEC, 2014 verilerine göre dünya ticaretinin yaklaşık %49'unu ve küresel GSYİH'nın yaklaşık %57'sini temsil etmektedir. Sahip olduğu 2.8 milyar insanla dünya nüfusunun yaklaşık %40 oluşturmaktadır. APEC ülkelerinin ticareti 1989-2013 yılları arasında 7 kat artış göstermiştir (APEC, 29.07.2016). 2015 yılında 2.7 büyüme gösteren birliğin 2016 yılında da 2.7 büyüyeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu oranın 2017-2018 döneminde 2.8 çıkması beklenmektedir (APEC, 29.07.2016). 2014 yılında GSYİH 43.8 trilyon dolara ulaşan birliğin aynı yıl ihracatı 10.9 trilyon dolar, ithalatı 11.3 trilyon dolardır. 2008 krizinden kötü etkilenen birlik sürekli dış ticaret açığı verirken 2014 yılında dış ticaret fazlası vermeyi başarmıştır. Birliğe ait altın dâhil diğer tüm rezervler 8.3 trilyon dolardır (APEC, 29.07.2016).

Üye ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri 1989 yılında %17 seviyelerinde iken 2012 yılında %5.2 seviyelerine gerilemiştir. Bu durum 2015 yılında alınan kararla çevreye duyarlı 54 ürün için %5'in altında belirlenmiştir. Ayrıca birlik, üye ülkeler arasında uyguladığı “sınırlar arası ticareti daha kolay, daha ucuz ve daha hızlı gerçekleştirme” sloganıyla sınırlar arası ticaret masraflarını % 5'e kadar indirmiş, 2007-2010 yılı 58.7 milyar tasarruf sağlamıştır. Birlik içerisinde faaliyet gösteren işadamları için ticareti kolaylaştırma çalışmaları gerçekleştirmiş, bürokratik engellerin azaltılmasını sağlamıştır. Bunun dışında seyahat eden yaklaşık 160 bin işadama için özel iş seyahat kartı çıkarılmıştır.

Tüm bu rakamsal verilerle birlikte bir kez daha görülüyor ki 21. yüzyılı “Asya Yüzyılı” olarak tanımlamak hiçte yanlış değildir. Giderek artan oranda, hızı bir büyüme ivmesi yakalamayı başarmış olan APEC'in uluslararası alanda önemini artmaya devam ettirmektedir. Ancak bu durum birlik içerisinde var olan problemlerinde artmasına neden olmaktadır. Günümüzde güçlü ekonomik birliklerden biri olarak adlandırılan örgüt içerisinde zaman zaman egemenlik savaşları yaşanmaktadır. Yakın zamanda kurulmuş olan Trans – Pasifik Ortaklığı (TTP) bu konuda bir örnektir. 2015 yılında 12 ülkenin¹²

¹²Bu ülkeler ABD, Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Meksika, Şili, Singapur, Brunei, Vietnam, Peru ve Malezya'dır.

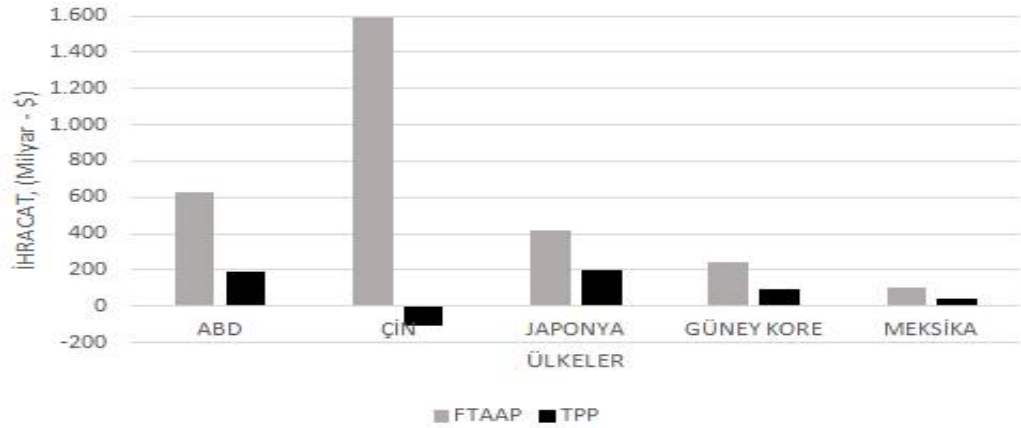
katılımı ile kurulmuş olan ortaklığın amacı Doğu Asya ülkelerinin Amerika kıtasıyla ekonomik olarak bağlanmasını üzerine kurulmuştur. Bu kadar geniş çaplı ve bölge ekonomisini doğrudan etkileyecek olan antlaşmaya Çin'in dâhil edilmemesi, dünya kamuoyunda ABD'nin Çin ekonomisini dizginleme çabaları olarak algılanmıştır (Akçadağ Alagöz, 2015). Ayrıca sadece ekonomi temelli olmaması nedeniyle birlik yaşanan siyasi krizden olumsuz etkilenmektedir. Bu duruma son dönemlerde yaşanan Japonya – Çin adalar sorunu, Ukrayna krizi örnek gösterilebilir.

2.2.3. APEC'in Gelecek Planları

Bilindiği gibi APEC diğer ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerden farklı olarak üye ülkelere anlaşmaya bağlı hukuki yaptırımlar yüklememektedir. Bu durum birliğin gelecekte nasıl bir yol izleyeceği, birlik içinde derinleşme ve genişleme faaliyetlerinin olup olmayacağı ile ilgili akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Bu nedenle 5-11 Kasım 2014 yılında Pekin'de gerçekleştirilen 22. liderler zirvesi büyük önem taşımaktadır.

Pekin'de düzenlenen toplantı, APEC kuruluşunun 25. yıldönümü nedeniyle “Geleceğe Yönelik Asya Pasifik Ortaklığını Kuralım” başlıklı ortak bildirinin etrafında şekillenmiştir. Toplantıda öne çıkan başlıca konuları incelediğimizde en dikkat çeken konu Asya Pasifik Serbest Ticaret Bölgesi'nin (FTAAP) kurulmasıdır. Liderler Asya-Pasifik bölgesinin gelişimi için yeni dinamikleri yaratmak ve bölgedeki bütünleşmenin daha sağlam bir zemine oturmak için serbest ticaret anlaşmasını gerekliliği üzerinde durmuşlardır (TÜSİAD, 2015, s:1-4). ABD'nin karşı duruşuna rağmen FTAAP kurulması konusunda hemfikir olan diğer üyeler konuyla ilgili olarak fizibilite çalışmaları başlamıştır.

Şekil 5: FTAAP ve TPP Sonrası Olası İhracat Verileri

Kaynak: www.21yyte.org/tr/arastirma/asyapasifikarastirmalarimerkezi/2014/11/21/7874/kasim-zirveleri-ve-yeni-dengeler

Daha önce belirtildiği gibi TTP¹³'ye alınmayarak dışlanan Çin yönetimi, alternatifleri gözden geçirerek yeni bir çıkış yolu bulmuş, yeni bir oluşum olan FTAAP gündeme getirilmiştir. ABD uyguladığı politikaya karşı ortaya çıkan oluşumun TTP oranla bölge ve dünya ekonomisi için daha kazançlı olduğu ifade edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak The Peterson Institute for International Economics (PIIE) verileriyle The Wall Street Journal tarafından yapılan araştırma sonucu şekilde 5'te yer almaktadır. Bu araştırma sonucu FTAAP'nin 2025 yılında üyelere (özellikle Çin'e) daha fazla ticaret olanağı sunacağı şeklindedir.

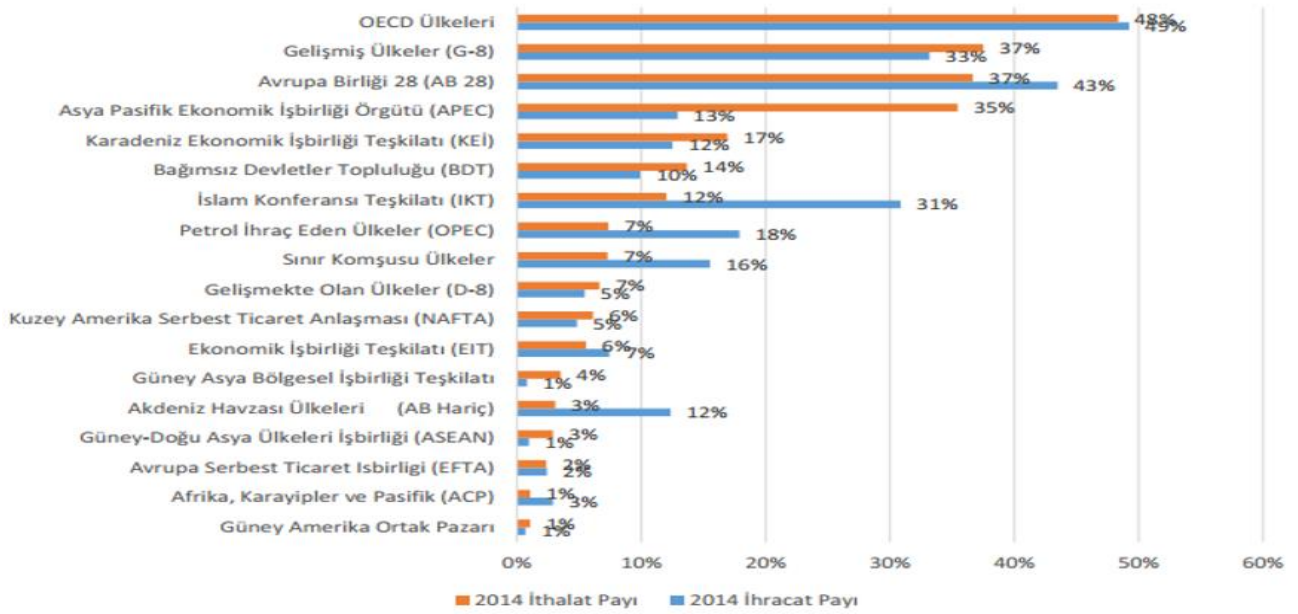
2.2.4. Türkiye - APEC Ekonomik İlişkileri

Birliğin isminden de anlaşılacağı gibi, birliğe dâhil olan üyeler Asya ve Pasifik'te yer alan ülkelerden oluşmaktadır. Türkiye APEC üyesi olmadığı gibi, birlik ile ticaretini kolaylaştıracak herhangi bir antlaşma da sahip değildir. Ancak Türkiye, küresel ekonomide gittikçe artan öneme ve güce sahip olan APEC ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 03.08.2016).

¹³2015 yılında Barack Obama tarafından ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi oluşturmayı öngören antlaşma 2017 yılında göreve başlayan halefi Donald Trump tarafından ülke ekonomisi için uygun bulunmamış, bu konuda Trump ABD'nin antlaşmaya taraf olmayabileceğini açıklamıştır.

APEC, daha önce bahsedildiği gibi dünya ticaretinin yaklaşık %49'unu, küresel GSYİH'nın yaklaşık % 57'sine ve 2.8 milyar insanla dünya nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Birlik içinde, üyeler arasındaki refah düzeyini arttırması düşünülen serbest ticaret anlaşması henüz imzalanmamış, taraflar arasında yürütülen ilişkiler gönüllülük esas alınarak devam etmektedir. Örgüt, kendi içinde yapılan ticareti resmiyete dökmemiş olmasının yanı sıra diğer ülkeler olan ticareti de konu edinecek herhangi bir anlaşmaya sahip değildir. Ancak bu gelecekte devam etmesi istenen bir durum değildir. Bu nedenle örgütün içe dönük ticari bir blok haline gelmemesi, çok tarafı ticari müzakereleri desteklemesi temel hedefler arasında yer almıştır (Başar, 2007).

Şekil 6: Türkiye Dış Ticaretinde Bütünleşmelerin Yüzde Dağılımı (2014)

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

2014 yılı verileri baz alınarak hazırlanan tablo incelendiğinde Türkiye'nin APEC üyesi ülkelerle gerçekleştirdiği ihracatın toplam ihracatımızın %13'ünü oluşturduğu görülmektedir. Bu grupta yer alan ülkelerle yaptığımız ithalat ise toplam ithalatımızın %35'ini oluşturmaktadır. Özellikle ithalat verilerimiz göz önüne alındığında APEC ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. APEC ülkeleri ile Türkiye arasında ticaret yoğunun en fazla olduğu ülkeler ABD, Çin

ve Rusya'dır. (Ticaret ilişkilerin daha fazla olduğu diğer ülkeler Güney Kore, Japonya, Malezya) ABD ile ticari ilişkilerimiz daha önce incelendiği için Çin ve Rusya ile olan ticari ilişkiler gözden geçirilecektir.

Tablo 2: Türkiye-Çin Dış Ticaret Değerleri 2006-2016 (Milyar Dolar)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2006	0.693	9.669	-8.976	10.362
2007	1.040	13.234	-12.195	14.274
2008	1.437	15.658	-14.221	17.095
2009	1.599	12.677	-11.077	14.276
2010	2.260	17.180	-14.920	19.440
2011	2.467	21.692	-19.225	24.159
2012	2.833	21.295	-18.462	24.128
2013	3.601	24.685	-21.084	28.286
2014	2.861	24.918	-22.057	27.779
2015	2.414	24.873	-22.459	27.287
2016	2.328	25.440	-23.112	27.768

Kaynak: TÜİK

Çin 7.4 reel GSYİH büyüme hızı ve 1.36 milyarlık nüfusu ile Asya kıtasının en güçlü ülkelerindendir. 1.8 milyar dolar ithalat potansiyeli olan ülkeyle ihracatımızın daha tatmin edilebilir seviyeye çıkarılması için çalışmalar devam etmektedir. Türkiye ile Çin arasındaki ticari ilişkiler, 16 Temmuz 1974 tarihinde Pekin'de imzalanan "Ticaret Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir. 2015 yılı sonlarında Çin'le Türkiye arasında "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır. Bu muhtıra ticaret ve ulaştırma dışında birçok alanda ikili ve bölgesel işbirliğinin gelişmesini öngörmektedir. Karşılıklı gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerle gelişen ikili ilişkiler geliştirilmiş, 2010 yılında "Stratejik İşbirliği" seviyesine yükseltilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 05.08.2016).

İki ülke arasındaki ticarete yaşanan sorunların başında Asya-Pasifik kıtasında yer alan ülkelerin ticari bağların güçlü olması, Çin'in önemli küresel ticaret ülkeleri ve bloklarının ortasında yer alması yatmaktadır. Taraflar arasındaki coğrafi uzaklık nedeniyle ortaya çıkan maliyet artışı, tüketim eğilimlerinin ve pazar yapılarının farklı olması diğer başlıca sorunlardır. Çin pazarında bazı ürünlerin yasa ve yüksek gümrük vergileri ile korunması ayrıca yaşanan dil problemleri bu sorunları arttırmaktadır.

Çin Türkiye'nin dünya genelinde Almanya'dan sonra ikinci, Asya kıtasında ise en büyük ticari ortağı konumundadır (Çavuşoğlu, 2016, s:109-112). 2015 yılı verilerine göre Çin'le ihracatımız yaklaşık 2.3 milyar dolarken ithalatımız yaklaşık 25.4 milyar dolardır. Görüldüğü gibi 27 milyar dolara ulaşmış olan ticaret hacmi büyük oranda Türkiye'nin aleyhine gelişme göstermektedir. Çin ile ticari açığımızı kapatmak ve yatırımlarla dengelenmesini sağlamak amacıyla 2012 yılında "Mali İşbirliği Çerçeve Anlaşması" imzalanmıştır.

Türkiye'nin Çin'e ihracatında sanayi hammaddesi olarak kullanılan ürünler önemli bir paya sahiptir. Çin'e ihraç ettiğimiz ürünlerin başında mermer, doğal taş, krom-bakır-çinko cevheri, kimyasallar, oto yedek parçaları, çeşitli makineler, yün-pamuk- halı bulunmaktadır. Çin'den ithal edilen ürünlerin başında ise teknoloji ve otomotiv sektörü ağırlıklı ürünler yer almaktadır. Çin'den ithal ettiğimiz başlıca ürünler telefon cihazları, ses-görüntü cihazları, otomatik bilgi işlem makineleri, demir-alaşimsız çelikten yarı mamuller, aydınlatma cihazları, karayolu taşıt parçaları, boru-kazan-tanklar-depolar, hazır giyimden oluşmaktadır.¹⁴

Tablo 3: Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri 2006-2015 (Milyar Dolar)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2006	3.237	17.806	-14.568	21.043
2007	4.726	23.508	-18.781	28.235
2008	6.483	31.364	-24.881	37.847

¹⁴ Ülkeye yönelik en çok ithal ve ihraç edilen ürünler Ekonomi Bakanlığı'nın resmi sitesinden derlenmiştir.

2009	3.202	19.450	-16.247	22.652
2010	4.628	21.600	-16.972	26.228
2011	5.992	23.952	-17.960	29.945
2012	6.680	26.625	-19.944	33.305
2013	6.964	25.064	-18.100	32.028
2014	5.943	25.293	-19.347	31.239
2015	3.588	20.401	-16.813	23.990
2016	1.733	15.160	-13.427	16.893

Kaynak: TÜİK

Rusya ile olan ticari ilişkilerimiz daha eskiye dayanmakla birlikte Sovyetler Birliği döneminde ve dağılmasının ardından da devam etmiştir. 2000 yıllarda siyasi ilişkilerde ılımlı bir ortam oluşmuş, bunu takiben 2010 yılında ÜDİK (Üst Düzey İşbirliği Konseyi) kurularak ilişkiler kurumsal bir zemine oturtulmuştur. Ayrıca 2008 yılında imzalanan “Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Protokol” ile ticarete kolaylık amaçlanmıştır. İki ülke arasında oluşturulan ılımlı politika bölgede yaşanan diğer sorunlar nedeniyle sarsılmış, çalkantılı bir döneme girmiştir. En son 24 Kasım 2015 yılında hava sahamızı ihlal eden Rus savaş uçağının düşürülmesi olayı ilişkilerin kopmasına neden olmuş, bu durum en çok ticareti ve turizmi etkilemiştir. İlişkilerin normale dönme süreci Haziran 2016 sonunda başlamıştır.

2015 yılı baz alındığında Türkiye ekonomisinde Rusya, ihracatta ikinci, ithalatta ise üçüncü büyük ticaret ortağıdır. Toplam ticaret hacminde Rusya Türkiye’nin üçüncü büyük ticaret ortağı iken Türkiye Rusya’nın altıncı büyük ticaret ortağıdır. Tabloda 3’te görüldüğü gibi ticaret hacmimiz Rusya lehine 2014 yılına kadar artış göstermiş, 2015 yılında ise ticaret hacmi gerileme başlamış bu durum 2016 yılında daha da belirgin bir hal almıştır. 2016-2015 yılı verileri karşılaştırıldığında ihracatımız yarı yarıya azalarak 1.7 milyar dolara gerilemiştir. Aynı şekilde ithalatımızda bir önceki yıla oranla % 26 azalarak 15.1 milyar dolar seviyelerine inmiştir.

Ticarette yaşanan bu büyük düşüşün en önemli sebebi meydana gelen uçak krizi nedeniyle Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ekonomik tedbirlerdir. Bazı Türk ürünlerine ithalat yasağının uygulanması, Türk mallarına karşı gümrüklerde uygulanan zorlayıcı uygulamalar, Türk vatandaşlarının ülkedeki istihdamının kısıtlanması ve 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren vize muafiyetini tek taraflı olarak kaldırılması bu tedbirlerden bazılarıdır. Bunun dışında 2015 yılında Rus ekonomisinin %4 civarında daralması da ticarette yaşanan düşüşte etkili olmuştur.

Ticarette yaşanan bu olumsuz atmosferin 2017 yılında düzelmesi umut edilmektedir. İlişkilerde normalleşme sürecine girilmesiyle birlikte özellikle gıda ve tarım ürünlerine yönelik kısıtlanmaların kaldırılması, bölgede faaliyet gösteren Türk şirketlerine yönelik sınırlandırmaların kaldırılması ve vize muafiyetin tekrar uygulanması atılması beklenen adımlardır. Türkiye'nin Rusya'ya yönelik ihracatında tarım sektörü daha önemli bir paya sahipken Rusya'dan yapılan ithalatta özellikle enerji tedariki dikkat çekmektedir. Türkiye tarafından ihraç edilen ürünlerin başında taze ve kuru meyve – sebze, dokumacılık ürünleri, otomotiv sanayi ürünleri, kimyasallar, elektrikli - elektriksiz makineler, hazır giyim, madencilik ürünleri gelmektedir. İthal edilen ürünlerin başında ise doğal gaz – petrol gazları, petrol ürünleri, yağlı tohum - hububat, demir - çelik, kömür, demir dışı metaller, maden cevherleri, kimyasallar, tarımsal hammaddeler gelmektedir¹⁵

Türkiye için iki ülke arasındaki en önemli konu enerji sektörü ve turizmdir (Çavuşoğlu, 2016, s:17-20). Sadece doğal gaz ve petrol ithalatında değil ayrıca Türkiye'nin ilk nükleer güç santrali olacak olan Akkuyu Projesi de Rusya tarafından gerçekleştirilmektedir. 2014 yılında 4.5 milyon Rus turisti ağırlayan Türkiye 2015'te 3.65 milyon turisti ağırlamıştır. 2016 yılının ilk 5 ayında ise bu oran 130 bin kişiye kadar gerilemiştir (Dışişleri, 06.08.2016). Türkiye için bu kadar ehemmiyet teşkil eden bir ülkeyle siyasi ve ekonomik ilişkilerin bir an önce normalleşmesi ve sürecin gelecekte de bu şekilde devam etmesi temenni edilmektedir.

¹⁵ Ülkeye yönelik en çok ithal ve ihraç edilen ürünler Ekonomi Bakanlığı'nın resmi sitesinden derlenmiştir.

2.3. ASEAN(GÜNEYDOĞU ASYA ULUSLAR BİRLİĞİ)

2.3.1. ASEAN Tarihi

Bölgenin tarihi incelendiğinde Tayland hariç diğer tüm üye devletlerin bir dönem boyunca batı sömürgesi altında olduğunu görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında bölge Japonlar tarafından işgal edilmiş, kıtada batı karşıtı milliyetçilik duygusu vurgulanarak desteklenmiştir. Savaşın sonralarına doğru Japonların yenilmesiyle milliyetçi güçler bu fırsatı kullanarak harekete geçmiş ve uluslarının bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁶

Savaş sonrası Çin’de “Mao Devrimi” gerçekleşmiş ve kıtada komünizm ideolojisinin yayılma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Çin’den sonra Kuzey Vietnam’ın da komünizmi benimsemesiyle ideolojinin bölgede domino etkisine¹⁷ neden olacağından korkan ABD, bölgeye asker göndererek kuzey Vietnam ile savaş başlatmıştır. ABD’nin kıtada yaşananlara müdahil olmasıyla bölgedeki karışıklığa komünist bloğun lideri olan Sovyetler ve Çin yönetimi de katılmıştır. Büyük güçler arasında çıkar çatışmasına sahne olan Güneydoğu Asya’da çözüm arayışları böylece başlamıştır.

Vietnam’da yaşanan savaş, Endonezya’daki komünistlerin başarısız darbe girişimi ve Çin’de gerçekleşen “Kültür Devrimi” kıtada istikrarsız ortamı arttırmış. Artan sorunlar karşısında bölgede güvenliği sağlamak ve tehlikeyi bertaraf etmek adına kurulan örgüt ASEAN’dır.¹⁸ Ağustos 1967 yılında imzalanan “Bangkok Deklarasyonu” ile kurulan örgüt, Güneydoğu Asya’ya özgü ve bölge devletlerin kontrolü altında kurulan ilk örgüttür (Çoban, 2012, s:21-22). Siyasi amaçlarla kurulan örgüt zamanla ekonomik hedefleri de bünyesine ekleyerek bugünkü misyonuna ulaşmıştır.

¹⁶Filipinler (1946), Myanmar -Burma (1948), Endonezya (1949), Kamboçya (1954), Laos (1954), Vietnam (1954), Malezya (1957) ve Singapur (1963) bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

¹⁷ABD’li siyasetçilerin Soğuk Savaş döneminde, bir ülkenin komünist idare altına düşmesinin komşu ülkelere de komünizmin yayılmasına sebebiyet verebileceği varsayımına dayanan teorileridir.

¹⁸Kurucu üyeleri; Tayland, Endonezya, Filipinler, Malezya ve Singapur’dur. Kurucu üyelere 1984’de Brunei, 1995’te Vietnam, 1997’de Myanmar ve Laos, 1999 yılında ise Kamboçya dâhil olmuştur.

Bangkok Deklarasyonu'nun ikinci maddesinde bu hedefler ayrıntılı olarak yer almaktadır. Deklarasyona göre üye ülkeler arasında gösterilen ortak çabalarla ekonomik büyümenin, sosyal ve kültürel gelişmenin sağlanması; ülkeler arasında teknik, bilimsel, idari alanlarda işbirliğine gidilmesi öngörülmüştür. Ayrıca tarım ve endüstrinin geliştirilmesi için işbirliğinin yapılması, ticaretin artırılması, uluslararası ticarete karşılaşılan sorunların çözümü, üyeler arasındaki iletişim ve ulaşımın iyileştirilmesi, birlik üyesi ülkelerdeki hayat standartlarının yükseltilmesi ve aynı gayelere sahip diğer uluslararası-bölgesel organizasyonlarla yakın ilişkiler kurulması diğer amaçlardandır (ASEAN, 07.08.2016).

Birliğin en önemli organı üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarından oluşan ASEAN Zirvesi'dir. Birliğin karar alma organı olan zirve resmi olarak üç yılda bir, gayri resmi olarak her yıl toplanmaktadır. Zirve dışında örgütün izleyeceği politikayı belirlemek ve faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak için üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan ASEAN Bakanlar Toplantısı düzenlenmektedir. Ayrıca 1976 Bali Zirvesi sonrası kurulan ASEAN Sekreterliği bütün aktivitelerin düzenlenmesi ve koordinasyonu ile ilgilenmektedir (Duong, 2016, s:34).

2.3.2. ASEAN İçeriği ve Etkileri

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bölgede güvenlik sağlanmış, bloklar arasında yaşanan rekabetin sona ermesiyle dış ülkelerle olan ilişkiler geliştirilmiştir. Sömürge sonrası hem ulusal hem uluslararası bağımsızlık mücadelesi veren bu ülkeler için istikrarı sağlamak çok önemliydi. Bu nedenle 1976'da Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, 1995'te Güneydoğu Asya Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Antlaşması imzalanmış, böylece ASEAN için alınan kararların bağlayıcı olması sağlanmıştır (Onur, 2016, s:76).

Ekonomik olarak ulusal ve bölgesel kalkınma hedeflenmiş ve bu konuda ilk somut adım 1976 yılında Tercihli Ticaret Düzenlemesi ile atılmıştır. Ancak yapılan düzenleme istenilen sonucu vermemiş, oluşturulan projelerin hayata geçmesi zaman almıştır. Ancak bu durum 1990 sonrası değişmiş, özellikle NAFTA ve AB gibi bölgesel

ekonomik entegrasyonların varlığı birliği ekonomik olarak gelişmeye zorlamıştır. Bu nedenle 1992 yılında Singapur’da mal ve hizmetlerin serbest dolaşmasını öngören AFTA (ASEAN Serbest Ticaret Alanı) imzalanmış ve on beş yıl içerisinde CEPT’e (Genel Efektif Tercihli Tarife) geçilmesini kabul edilmiştir. Birliğe sonradan dâhil olan Vietnam, Myanmar, Laos ve Kamboçya antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren on yıl içerisinde tarifelerini %5 - %0’a kadar indirmeyi taahhüt etmiştir (Akcanbaş, 2011, s:14).

1997 yılında yaşanan Asya Krizi’nin¹⁹ olumsuz etkilerine rağmen CEPT 1 Ocak 2003 yılından itibaren kurucu üyeler arasında uygulanma başlamış, 2010 yılında kurucu üyeler arasındaki tüm gümrük engellerinin kaldırılması kararlaştırılmıştır. Diğer yeni üyelerin ürünlerin için bu durum %97 düzeyinde gerçekleşmiştir (ASEAN, 08.08.2016). Ayrıca ASEAN ülkelerinden birinde faaliyet gösteren bir firmanın ürettiği ürünlerin diğer üye ülkelere ihracı durumunda CEPT tarifesinin uygulanmasını öngören AICO (ASEAN Endüstriyel İşbirliği) kurulmuştur. Birlik 2008 yılında ASEAN Sözleşmesi’ni kabul ederek statü atlamış, uluslararası hukuk çerçevesinde yasal haklara ve hükümlere sahip hükümetler arası bir kuruluş haline gelmiştir (Kifli, 2012, s:127-133).

2015 yılında Malezya ev sahipliğinde gerçekleştirilen 27. ASEAN Zirvesi ile birçok alanda ilke imza atmış, Kuala Lumpur Deklarasyonu’nda alınan kararlar ile “ASEAN Topluluğu” resmen kurulmuştur (Onur, 2016, s:76-79). Topluluğun temeli üç ayrı sütun üzerine inşa edilmiştir.

- ✓ ASEAN Güvenlik Topluluğu
- ✓ ASEAN Ekonomik Topluluğu
- ✓ ASEAN Sosyo -Kültürel Topluluğu

Üç sütun etrafında şekillenen topluluğun ilk ayağını oluşturan güvenlik topluluğu; ortak değer ve ilkeleri içeren yasal bir birlik oluşturmayı, bölgede istikrarı sağlamayı, insan haklarına saygılı ve demokrasiye bağlılığı benimsetmeyi hedeflemiştir.

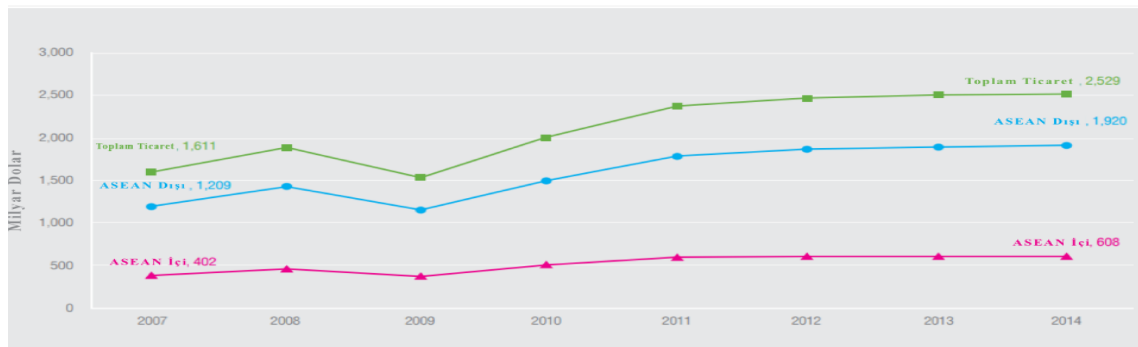
¹⁹1997 yılına kadar yüksek ekonomik performans sergileyen ve kendilerini Asya Kaplanları olarak nitelendiren ülkelerden Tayland’ın parasını devalüe etmesiyle başlayan ve diğer ülkelere sıçramasıyla küresel bir krize dönüşen olaydır.

İkinci ayağı oluşturan ekonomik topluluk ise liberal ekonomi koşullarının sağlanması, ülkeler arası gelişmişlik düzeylerinin eşitlenmesi ve ekonomik işbirliğini geliştirerek refah seviyesinin artırılmasını hedeflemiştir. Son olarak sosyo-kültürel topluluk ise insanların yaşam kalitesini artıracak her türlü projenin hayata geçirilmesi, kültürler arasında işbirliğinin artırılması ve üzerinde yıllarca çalışılan kimlik olgusunun devamlılığının sağlanmasını hedeflemiştir (Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB), 2015, s:70-86).

AEC (ASEAN Ekonomik Topluluğu) ile 2020 yılına kadar tek pazara ulaşmayı amaçlamıştır. Buna göre malların, hizmetlerin, sermayenin, işgücü ve yatırımın serbest dolaşabileceği bir alan oluşturulacaktır (Kawai ve Wignaraja, 2007, s: 1-7). Zirvenin diğer bir önemli gelişmesi “2025 ASEAN: El Ele İlerleyelim” başlığını taşıyan ve gelecek on yıl içinde yapılması planlanan çalışmaların kabul edilmesidir.

ASEAN ekonomik olarak incelendiğinde, 2001 - 2014 yılları arasında GSYİH’sını üç katına çıkararak 2.5 trilyon dolara ulaştırdığı ve dünya ekonomisindeki payını % 3.2 düzeyine yükselttiği görülmektedir. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğuna sahip olan birlik 2015 yılında 629 milyon nüfusa ulaşmıştır. (ASEAN, 08.08.2016) 2007 yılına oranla 2014 yılında kişi başına düşen GSYİH %76 artırarak 4.135 dolara yükseltmiştir. Dünya mal ticaretindeki payı %6.8 olan birliğin bu alanda Çin- ABD- Almanya’dan sonra dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir. 2015 yılında 4.7 büyüme gösteren birliğin 2016 yılında 4.8, 2017 yılında ise 5.1 büyüme göstermesi beklenmektedir (IMF, 08.08.2016)

Şekil 7: ASEAN Dış Ticaret Verileri Dağılımı 2007-2014

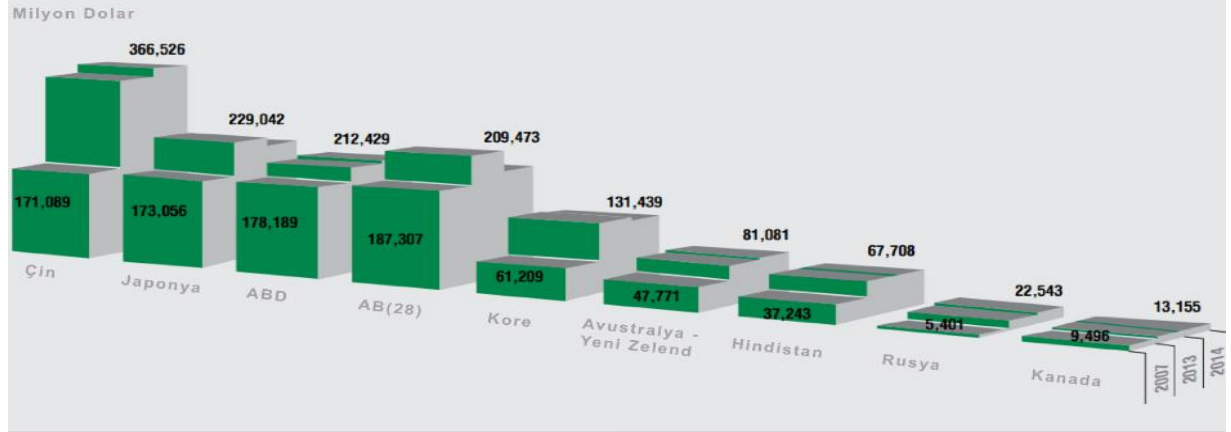
Kaynak:ASEANSecretariat, www.asean.org/wp-content/uploads/2012/05/ASEAN-Chartbook-2015-rev-22-04-16

Tabloda görüldüğü gibi 2007 yılında 1.611 milyar olan mal ticareti 2014 yılında 2.529 milyara ulaşmıştır. Yapılan ticaretin 608 milyar ile yaklaşık % 24.1 üye ülkelerin birbirleriyle yaptığı ticareti ifade ederken birlik dışı ticaret incelendiğinde 1.920 milyarla yaklaşık %75.9 oluşturduğu gözlenmiştir. Yaşanan kriz sonrası ekonomide iyileşme gösteren üye ülkeler, güçlü duruşlarıyla bölgeyi ticaret ve yatırım için oldukça cazip bir hale getirmişlerdir. Bölgede artan tüketici tabanı ve %7'yi aşan büyüme potansiyelleri nedeniyle hızla gelişen ülkeler arasında yer almaktadırlar. Bu durumun Asya'nın gelecek yıllarda daha fazla kar ve yatırım olanaklarına sahip olacağı şeklinde yorumlanmıştır (TSPB, 2015, s:70-86).

2.3.3. ASEAN'ın Büyük Ticari Ortaklarla Ekonomik İlişkileri

Kurulduğu günden günümüze sadece üye ülkeler için değil bölgedeki diğer ülkeler içinde istikrar ve işbirliği vadeden birlik, diğer ekonomik entegrasyonları da yakından takip etmektedir. 1997 yılında Çin, Japonya ve Güney Kore'nin yer aldığı çok taraflı ticaret anlaşması sonrası birlik ASEAN+3 ismi ile anılmış, ilerleyen zamanlarda Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan'ın da eklenmesiyle ASEAN+6'a dönüşmüştür. Bölgenin sağlamış olduğu coğrafi avantajı kullanarak uluslararası alanda daha güçlü ekonomiye sahip olmak isteyen birlik, üye ülkeler dışında diğer ülkelerle de serbest ticaret antlaşması imzalamıştır.

Şekil 8: ASEAN ve Ticari Ortakları 2007-2014 (Milyon Dolar)

Kaynak: ASEAN Sekretariat, www.asean.org/wp-content/uploads/2012/05/ASEAN-Chartbook-2015-rev-22-04-16

2014 yılı verileri incelendiğinde birliğin ticari ilişkilerini en yoğun olduğu ülke açık ara farkla Çin'dir. 2002 yılında imzalanan ACFTA (ASEAN - Çin Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşması) sonrası ticaret hacmi %32 oranında artış göstermiştir. 2003 yılında 85 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 366 milyar dolarla en yüksek düzeye ulaşmıştır. Çin sahip olduğu tarihi ve kültürel bağlar dışında gelecekte global ekonomide ulaşmayı amaçladığı hedefleri nedeniyle de birliğin en önemli ticari ortağı konumundadır (Worldbank, 2013, s: 8-10).

Japonya ile yapılması planlanan serbest ticaret anlaşması 2008 yılında "Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Antlaşması" ile imzalanmıştır. 2007 yılında 173 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 229 milyar dolara ulaşmış, böylece Japonya Çin'den sonra en büyük ticari ortak olmayı başarmıştır. Kıtada özellikle Güney Çin Denizi konusunda stratejik ortak arayan Japonya için üye devletlerin önemi büyüktür. Bölgedeki Çin üstünlüğüne karşı alternatif olabilecek ABD ile 2006 yılında TIFA (Ticaret ve Yatırım Çerçevesi Anlaşması), 2009 yılında TAC (ASEAN Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması) imzalanmıştır. Ayrıca ilişkileri geliştirmek adına birliğe dışarıdan büyükelçi atayan ilk ülke ABD olmuştur (Duong, 2016, s:54-56). Ekonomik ilişkilerde özellikle TTP üyesi dört ülkeyle²⁰ başarı bir ticaret ivmesi yakalan ABD Çin'le bölgede rekabet etmeye çalışmaktadır. 2007 yılında 178 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 212 milyar dolara ulaşmış, böylece üçüncü sırada yer almıştır.

AB ile uzun zamandır devam eden müzakereler 2007 yılında başlamış olmakla birlikte 2009 yılında durdurulmuştur. Bu durumun nedeni birlik üyesi ülkelerden Myanmar'ın demokrasi anlayışının AB tarafından eleştirilmesi ve bu eleştirinin birliğin en temel prensiplerinden olan "iç işlerine karışmama" ilkesine ters düşmesidir. Ancak yaşanan sorunlara rağmen 2007 yılında 187 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 209 milyar dolara çıkmıştır.

Asya kıtasının önemli ekonomilerinden biri olan Kore ile 2009 yılında AKFTA (ASEAN- Kore Serbest Ticaret Antlaşması) imzalanmış ve 2010 yılında stratejik

²⁰ASEAN'ın dört ülkesi, Brunei, Malezya, Singapur ve Vietnam Trans-Pasifik Ortaklığı'nda yer alır.

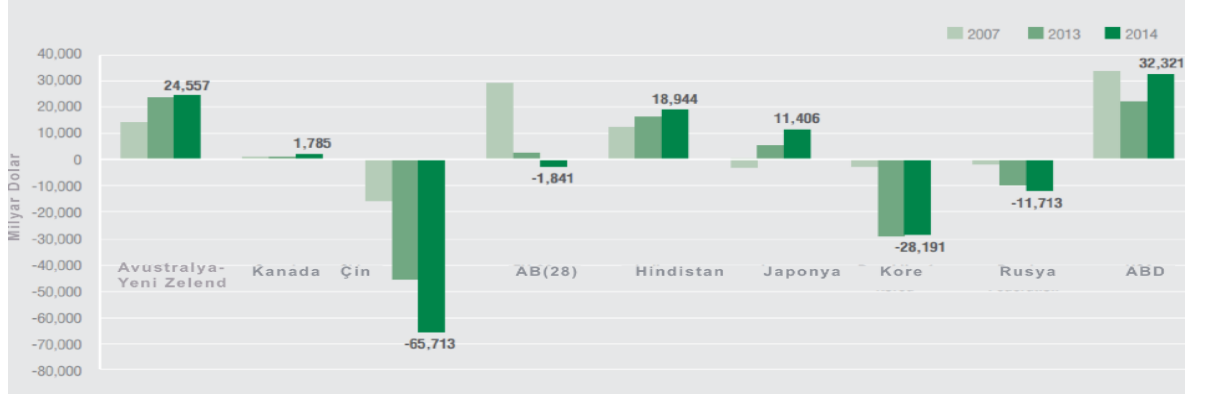
ortaklık kurulmuştur (AKFTA, 11.08.2016) . ASEAN+3 yer alan Kore ile ekonomik ilişkilerde geliştirilen işbirliğinin yanı sıra sosyal ve kültürel alanlarda birçok işbirliği mevcuttur. 2007 yılında 61 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 131 milyar dolara ulaşmıştır.

Avustralya - Yeni Zelanda ile ASEAN arasındaki ekonomik ilişkiler 1990'lı yıllarda başlamış olmakla birlikte müzakerelere 2005 yılında geçilmiştir. Müzakereler 2014 yılında sona ermiş ve 2015 yılında AANZFTA (ASEAN-Avustralya-Yeni Zelanda Serbest Ticaret Anlaşması) yürürlüğe girmiştir (Australian Government DFAT, 11.08.2016). Antlaşmanın etkileri henüz tam anlamıyla bilinmese de gelecekte taraflar lehine gelişme göstermesi beklenmektedir. 2007 yılında 47 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 81 milyar dolara ulaşmıştır.

Bölgenin bir diğer güçlü ekonomisi olan Hindistan ile ekonomik ilişkiler 1990'lı yıllara dayanmakla birlikte yapılan işbirliği yatırım, turizm, bilim ve teknoloji alanlarını da kapsamaktadır. Mal ticaretine yönelik serbest ticaret anlaşması 2009 yılında yürürlüğe girerken, hizmet ve yatırımları içeren serbest ticaret anlaşması 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. 2007 yılında 37 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 67 milyar dolara ulaşmıştır.

ABD ve Çin'in son yıllarda işbirliği çalışmalarına yoğunlaştığı bölgede nüfuz dengesini yeniden kurmak isteyen Rusya, bölgedeki hâkimiyeti için özellikle 2016-2020 yıllarını kapsayan eylem planını hazırlamıştır (Onur, 2016, s:78-79). Bölgede önceliği sadece ekonomi olmayan Rusya'nın siyasi güç içinde bölgeye ihtiyacı vardır. 1996 yılından itibaren diyalog ortaklığı statüsünde olan Rusya ile 2007 yılında 5 milyar dolar olan ticaret hacmi dört kat arttırmış ve 2014 yılında 22 milyar dolara ulaşmıştır.

Şekil 9: ASEAN Ortaklarına Ait Ticari Dengeler

Kaynak: ASEAN Sekretariat, www.asean.org/wp-content/uploads/2012/05/ASEAN-Chartbook-2015-rev-22-04-16

Şekil 9’da birliğin belirli yıllara ait ticari dengelerine yer verilmiştir. Ticaret hacminde en yüksek paya sahip olan Çin, birliğin yüksek oranda ticari açık vermiş olduğu ülkelerin başında gelmektedir. 2007 yılında yaklaşık 15 milyar dolar olan bu açık, 2014 yılında 65 milyar dolara ulaşmıştır. Çin’in ardından Kore ve Rusya’da da ticari dengeler birlik aleyhine gelişme göstermiş, 2014 yılında Kore ile yapılan ticarete 28 milyar dolar açık ortaya çıkarken Rusya için aynı durum yaklaşık 12 milyar dolardır. Ekonomik ilişkilerde ihracatın ithalatı geçerek dış ticaret fazlası verilen ülke ABD olmuştur. 2007 - 2014 yılları arasında dalgalanma yaşanırken, 2014 yılında 32 milyar dolar fazla verilmiştir. Diğer ticaret fazlası verilen ülkeler sırasıyla Avustralya-Yeni Zelenda, Hindistan, Japonya ve Kanada’dır. AB ticari ilişkilerinde dalgalanmalar yaşanmış, birlik 2007 yılında 30 milyar dolar dış ticaret fazlası verirken 2014 yılında yaklaşık 2 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir.

2.3.4. Türkiye - ASEAN Ekonomik İlişkileri

Asya kıtası özellikle son 20 yılda gösterdiği üstün ekonomik büyüme gücüyle tüm ülkelerin dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Uluslararası alanda “Asya Çağı” olarak lanse edilen bu dönem, küresel ticaretin Atlantik’ten Pasifik’e kaymasının yaşandığı dönem olarak ifade edilmektedir. Yaşanan ekonomik dönüşümü askeri, siyasi ve teknolojik başarılarında takip etmesiyle birlikte yeni güç merkezi olma potansiyeli belirgin bir hal almıştır. Küresel ekonomide birlik dünyanın 8. büyük ekonomisine sahip olmayı başarmıştır.

Bölgeye barış, istikrar ve refah getirmeyi hedefleyen ASEAN’a Türkiye üye değildir. Ancak dünya nüfusunu yaklaşık %45’ini ve dünya ekonomisinin yaklaşık %30’unu kapsayan Asya kıtasına büyük önem vermektedir. Bu konuyla ilgili olarak bölgeye açılım politikası uygulamaya başlayan Türkiye, ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli adımların atılması için çalışmalara başlamıştır. Temel amaç ASEAN ve Türkiye arasındaki ilişkiyi güçlü siyasi ve ekonomik bağlarla taçlandırmaktır (Dışişleri Bakanlığı, 12.08.2016).

Tablo 4: Türkiye –ASEAN Verileri 2000-2015 (Bin Dolar)

İHRACAT	2000	2005	2010	2015	İTHALAT	2000	2005	2010	2015
Brunei	100	593	590	4.869	Brunei	14	26	0	16
Endonezya	30.495	80.797	250.772	207.001	Endonezya	231.389	750.230	1.476.659	1.638.245
Filipinler	15.762	30.571	70.803	103.874	Filipinler	28.555	117.332	107.400	115.774
Kamboçya	1.170	2.006	4.490	13.667	Kamboçya	736	9.422	27.981	94.745
Laos	202	0	1.243	1.437	Laos	605	547	1.314	1.438
Malezya	39.359	57.250	224.843	357.083	Malezya	268.640	785.562	1.124.036	1.339.194
Myanmar	70	2.104	13.293	30.738	Myanmar	618	3.348	23.840	8.058
Singapur	125.504	78.755	840.072	432.551	Singapur	157.552	216.747	210.769	365.286
Tayland	16.772	51.475	125.189	174.099	Tayland	232.002	677.783	1.280.624	1.209.785
Vietnam	3.894	44.003	100.090	155.449	Vietnam	25.364	110.208	751.327	1.756.262
Toplam	233.328	1.492.070	1.684.342	1.480.768	Toplam	942.445	2.671.213	5.003.950	6.528.803

Kaynak: TÜİK

Şekil 6’da belirtildiği gibi 2014 yılı verileri baz alındığında yapılan ihracat toplam ihracatımızın %1’ini oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan ülkelerle yaptığımız ithalat ise toplam ithalatımızın %3’ünü oluşturmaktadır. 2000 yılındaki ihracat 0.2

milyar dolarken 2015 yılında yaklaşık 1.5 milyar dolara ulaşmıştır. 2000 yılında ithalat 0.9 milyar dolar iken 2015 yılında 6.5 milyar dolara ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi ülkeler arasındaki yapılan ticaret hacmi istenilen düzeye ulaşmadığı gibi ticari dengeler yıllar içerisinde Türkiye aleyhine gelişme göstermiştir. Türkiye'nin birlik içerisinde en yüksek ticaret hacmine ulaştığı ülke Vietnam olmakla birlikte 2015 yılında 1.6 milyar dolar ticaret açığı verilmiştir. Vietnam dışında Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği diğer birlik üyeleri Endonezya, Filipinler, Kamboçya, Laos, Malezya ve Tayland'dır. Bunun dışında Türkiye ihracatını ithalat verilerini aşarak ticaret fazlası elde ettiği ülkeler Brunei, Myanmar ve Singapur olmuştur.

ASEAN ülkeleriyle ilişkiler daha eskiye dayanmasına rağmen üst düzey ilişkilerin özellikle 2000'li yıllardan sonra gerçekleştiği görülmektedir. Asya açılımı politikası gereği Türkiye bölgeyi gözlem altına alınmış ve atılması planlanan adımlar hızlandırılmıştır. 2010 yılında düzenlenen 43. Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye ASEAN ile "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanarak ilk adım atılmıştır. 2013 yılından itibaren yapılan toplantılara gözlemci statüsü ile katılma hakkı elde edilmiştir. Ayrıca PAF (Pasifik Adaları Formu) kalkınma ortağı olan Türkiye 2014 yılında düzenlenen toplantıda Forum Sonrası Diyalog Ortağı ilan edilmiştir. Son olarak 3 Ekim 2017'de düzenlenen toplantıda ise Sektörel Diyalog Ortağı ilan edilmiştir. Bölgedeki sosyal ve ekonomik yapılanmaya katkı sağlamak isteyen TİKA 2008 yılından bu yana 6.2 milyon dolar yardımda bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 12.08.2016).

Birlik ile ticari ilişkilerde yaşanan en önemli sorun coğrafi uzaklık nedeniyle ortaya çıkan maliyet artışı, teslimatın zaman alması, kolay bozulabilen ürünlerinin taşınmasıdır. Ayrıca bölgenin küresel ticarete büyük paya sahip olan ülke ve ülke gruplarının arasında yer alması, tüketim eğilimlerinin ve pazar yapılarının farklı olması, dil farklılıkları ve Türk malı imajının yeterince oluşturulamamış olması diğer sorunlar arasındadır.

Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin başında demir-çelik, mineral yakıtlar - yağlar, nükleer reaktörler – makine - cihazlar, gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar ve elektrikli cihazlar yer almaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin başında ise kauçuk, sentetik ve suni devamsız lifler, hayvansal ve bitkisel yağlar, elektrikli cihazlar, nükleer kazan – makine – cihazlar ve plastik ürünler yer almaktadır.²¹

Ekonomik ilişkilerin zemini oluşturan “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” 2010 yılında yürürlüğe girmiş, 2017 yılında Sektörel Diyalog Ortağı ilan edilmiştir. Ancak birlikle gerçekte amaçlanan ilişkileri bir adım ileri taşıyacak olan “Diyalog Ortaklığı Anlaşması’dır. Hatta 2015 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Endonezya ziyareti sırasında düzenlenen basın toplantısında "Biz de ASEAN'in içindeki ortaklardan biri olmak istiyoruz. Buna hazır olduğumuzu da ifade etmek istiyorum." sözleriyle birlikte yer alma istediğini dile getirmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı (TCCB), 15.08.2016). Bu sözler sonrasında ASEAN kuruluşunun 48. yıldönümü nedeniyle Cakarta’da düzenlenen toplantıda söz alan Endonezya Dışişleri Bakanı Marsudi birliğe başka ülkelerin işbirliği yapabileceğini ancak üyelik için aynı coğrafya ve kültürel benzerliğin önemli olduğunu hatırlatmıştır.

Bakanın sözlerinden de anlaşılabileceği gibi Türkiye’nin birliğe üyeliği mümkün görünmemektedir. Doğrudan üyelik söz konusu olmasa da Türkiye aleyhine işleyen bu süreci lehine çevirmesi mümkündür. Hedeflenen diyalog ortaklığının kurulması bu durumu kolaylaştıracaktır. Birliğin diğer diyalog ortakları AB, ABD, Avustralya, Çin, Hindistan, Japonya, Kanada, Kore, Pakistan, Rusya, Yeni Zelenda’dır.

2.4. GCC (KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI)

2.4.1. GCC Tarihi

Ortadoğu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirlerine coğrafi olarak en yakın oldukları topraklara verilen isimdir. Bu kavramı Arabistan ve Hindistan arasındaki toprakları belirtmek amacıyla ABD’li askeri akademisyen Alfred Thayer Mahan “The Persian Gulf and International Relations” adlı makalesinde ilk defa

²¹ Birlik dâhilinde yer alan ülkelerin en çok ithal ve ihraç ettiği ürünler Ekonomi Bakanlığı’nın resmi sitesinden derlenmiştir.

kullanmıştır (Çelik, 2014, s:5-7). Yapılan tanımlamalara göre ülke sayısında değişim meydana gelmekle birlikte değişmeyen tek şey bölgenin sahip olduğu zenginlikler adına verilen mücadeledir. Tarihin çok eski zamanlarından günümüze sahip olduğu coğrafi avantajlar nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bölgede mücadeleler devam etmektedir. Bölgedeki coğrafyanın şekillenmesinde dönemin önemli imparatorluklarının verdikleri savaşlar kadar dinler de önemli bir yere sahiptir. Şu anda Ortadoğu’da üç dinin kutsal kabul ettiği şehirler mevcuttur.

14.yy’dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine giren bölge, 400 yıl sonra İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin “böl ve yönet” politikaları ile yeniden şekillenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası değişen güç dengeleri nedeniyle bölgede ABD ve Rusya daha etkin hale gelmiş, bu süre zarfında bağımsızlıkları ilan eden küçük devletler ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaşla birlikte bölge fırtına merkezi halini almış, birçok devletin ulusal çıkarlarının çatıştığı bir bölgeye dönüşmüştür. Bölge bu konumunu günümüzde de devam ettirmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında İsrail’in kurulması, Arap-İsrail Savaşları (1948-1956-1967-1973), Süveyş Buhranı, Ürdün İç Savaşı, Afganistan’ın Rusya tarafından işgal edilmesi, İran İslami Devrimi, İran-Irak Savaşı, Körfez Savaşı bu sorunlardan bazılarıdır. Görüldüğü gibi 1945-1990 arasındaki 45 yıl gibi kısa bir zaman diliminde bile birçok savaş ve çatışma sığdıran bölgede kaos ortamı her daim devam etmiştir. Bu durumda bölgenin sahip olduğu yeraltı zenginlikleri, jeopolitik ve jeostratejik konumu, tarihsel zenginliği, ülkelerin kültürel ve dinsel olarak üstün olma çabaları ve geniş topraklara sahip olma isteklerinin etkisi büyüktür.

Bölgede krizlerin eksik olmamasının bir diğer nedeni de 1979 yılında İran’da gerçekleştirilen İslami Devrim’in²² yoğun Şii nüfusu barındıran Sünni ülkelerce bir tehdit olarak algılanmasıdır. Özellikle petrol yataklarına sahip olan bölgelerinin çoğunluğunun Şii’lerin elinde olması, gelecekte İran lehine yayılmacı hareketlerin başlamasına neden olabileceği korkusuna neden olmuştur. Aynı yıl gerçekleşen Rusya’nın Afganistan işgali de başka bir tehdit olarak algılanmış, komünizm

²²1979 yılında İran’ın Muhammed Rıza Pehlevi liderliğindeki bir anayasal monarşiden, sürgündeki Ayetullah Ruhullah Humeyni yönetiminde İslam hukuku ve Şii mezhebi görüşlerini esas alan şeriat cumhuriyeti kurulmasına dönüşen olaydır.

ideolojisinin bu denli yakınlaşması bölgedeki ülkeleri batı yanlısı bir politika izleme itmiştir. Tüm bu tehditlere 1980 yılında başlayan Irak – İran Savaşı’nın da eklenmesiyle bölgede yeni bir oluşum meydana gelmiştir.

Tam adıyla Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi 1981 yılında Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman’ın katılımıyla kurulmuştur. Daha yaygın ve güncel kullanımıyla Körfez İşbirliği Teşkilatı (veya Krallar Kulübü) 25 Mayıs’ta Abu Dabi’de yapılan toplantıda kurulmuştur. Teşkilatın kuruluşuyla ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları bölge artan güvenlik endişesinin birliğin kuruluşunda etkili olduğunu savunurken bir başka görüş işbirliği fikrinin buna neden olduğundan bahseder. Bunun dışında Arap milliyetçiliği veya İslam düşüncesinin etkili olduğunu savunan görüşlerde mevcuttur (Canbek, 2006, s:63-68). Yemen 2006 yılında birliğe üyelik başvurusunda bulunmuş olmakla birlikte müzakereler devam etmektedir.

Körfez İşbirliği Teşkilatı, üye devletler arasında her alanda işbirliği ve bütünleşmeyi amaçlamıştır. Ülke halkları arasında güçlü bağların olmasını arzulayan teşkilat finans, ticaret, gümrük, turizm, eğitim, sağlık vb. konularda uygulanan mevzuatlarda koordinasyon sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca sanayi, tarım, madencilik ve su için bilimsel ve teknik ilerlemeyi teşvik ettiği gibi üye ülkelerin katkılarıyla bilimsel araştırmalar merkezinin kurulması hedeflenmiştir (GCC, 17.08.2016).

Teşkilatın organizasyon yapısı üç temel organ üzerine kurulmuştur. Üye devletlerin devlet başkanlarından oluşan karar organı Yüksek Konsey’dir. Genel görevleri arasında teşkilat politikasını belirlemek, gelen rapor ve projeleri incelemek yer almaktadır. Üye devletlerin dışişleri ve diğer bakanlarının toplanmasıyla oluşan Bakanlar Konseyi ikinci büyük organdır. Birlik içerisindeki işbirliğini artıracak projeler üretilerek politika önerileri oluşturur. Son organ ise Genel Sekreterlik’tir. Yüksek Konsey tarafından seçilen sekreter, organlar arasındaki iletişimi sağladığı gibi birlik içerisindeki politik, ekonomik, askeri, hukuki süreçlerle de ilgilenir (GCC, 17.08.2016). Birliğin temel üç organı dışında beş alanda geçici komiteler kurulmuştur. Bunlar: sosyal

ve ekonomik planlama, ekonomik ve finansal işbirliği, endüstriyel işbirliği, petrol politikası ve sosyal- kültürel konulardır.

2.4.2. GCC İçeriği ve Etkileri

Kuruluşu itibari ile birlik özellikle 1980’li yıllarda bölgedeki güvenlik ve istikrarı sağlama çalışmıştır. Birlik üyesi ülkelerin kapasitelerini arttırmak ve dışa bağımlılığın azaltılması için küçük hareketler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Irak ve İran arasında başlayan ve 8 yıla yakın süren savaş GCC ülkelerini de etkilemiştir²³. Bu savaşta Irak’ın yanında olan Körfez ülkeleri İran’ın Şii ihtilalini ihraç etme çabalarını engellemeye çalışmıştır. Hatta bu savaşta Irak’ın tarafının tutulması nedeniyle GCC’nin bir Sünni dayanışması platformu olduğu söylentileri ortaya çıkmıştır. Yaşanan savaş sonrası istediği sonucu elde edemeyen Irak, Osmanlı zamanında bölgenin kendi toprağı olduğunu iddia etmiş ve savaş sırasında petrollerini çalmakla suçladığı GCC üyesi Kuveyt’i işgal etmiştir.

Bölgedeki savaşların kendisini etkilemesinden çekinen GCC, askeri alanda oluşturulan işbirliğinin neticesinde 1986 yılında Yarımada Kolluk Kuvvetleri’ni (The Peninsula Shield Forces) kurmuştur. Ancak bu kuruluş Kuveyt’in işgalini engelleyemediği gibi diğer problemlerde de herhangi bir başarı elde edememiştir. Bu nedenle 2006 yılında Riyad’da yapılan zirvede Yarımada Kolluk Kuvvetleri’nin dağıtılması kararı alınmış olup merkezi yönetim ve bağımsız kuvvetler prensibi kabul edilmiştir (Akkay, 2013, s:10-12). Bu nedenle asıl kurulma amacının savunma olduğu kabul edilse dahi bu konuda başarısız olunmuş, ortak bir askeri birliğin kurulması sağlanamamıştır. Ancak son dönemde yaşanan Arap (Ayaklanması) Baharı²⁴ etkisiyle Bahreyn’de ortaya çıkan demokrasi söylemleri için birlik, ortak bir askeri güç gönderilerek krizin yayılmasını önlenmiş, ayaklanmalar bastırılmıştır.

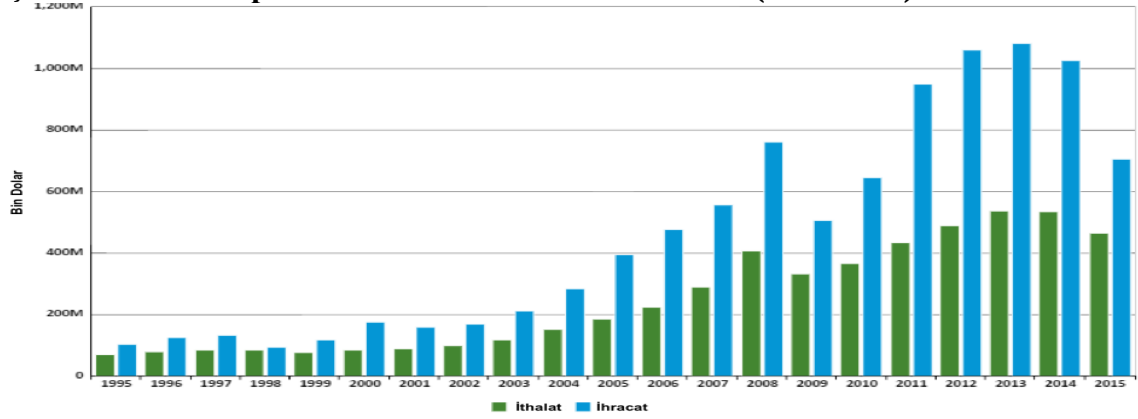
²³Yaşanan adalar sorunu nedeniyle gergin olan Irak-İran ilişkileri, İran’da İslami Devrimin yaşanması ile iyice bozulmuştur. Ülkesinde yaşayan Şiileri kışkırtmakla suçladığı İran’ın çeşitli stratejik konumlarını bombalayan Irak böylece savaşı başlatan ülke olmuştur. 1980-1988 yılları arasında yaşanan savaşın bir galibi yoktur.

²⁴Arap Dünyasında 2010 yılında başlayan ve günümüzde de hala devam eden halk hareketlerine verilen ortak isimdir. Arap halkı demokrasi, özgürlük ve insan hakları taleplerini protestolar, mitingler, gösteriler ile dile getirmiş, yer yer iç savaşında yaşandığı bu bölgesel harekette birçok Arap diktatörün yönetimden uzaklaştırılmıştır.

GCC'nin diğerk bir kurulma amacı bölgedeki ölkeler arasında ekonomik işbirliğinin oluşturulmasıdır. Bu durumun temel nedeni ortak din, dil, kültür ve tarihe sahip Ortadoğı ölkelerinin bu zenginlikle bağdaşmayacak derece parçalı yapıda bulunmasıdır. Küresel ticarete Arap ölkelerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret oldukça azdır. Bu ölkelerin ticaret hacimlerinin büyük bir kısmını doğalgaz ve petrol oluşturmakta olup ticaretin gelişmesini sağlayacak tamamlayıcı malların üretimi yapılmamaktadır. Sadece yeraltı kaynaklarına dayalı sürdürölen bu ticaretin uzun ömürlü olmayacağı açıktır. Bu nedenle birlik ekonomik bütünleşme ve işbirliğine çok önem vermiş, bu konuyla ilgili olarak çeşitli adımlar atmıştır.

Ekonomik işbirliği yolunda atılan ilk adım antlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonra gerçekleşen “Körfez Ölkeleri Arasında Birleştirilmiş Ekonomik Anlaşması” olmuştur. Uzun vadede gümrük uygulamaların kaldırılarak tüm tarımsal, hayvansal ve sınai ürünlerine yönelik ticaretin serbestleştirilmesi amaçlamıştır. 1983 yılında Riyad'daki zirvede “Serbest Ticaret Antlaşması” imzalanmış, bu antlaşma uyarınca üye ölkeler arasında gümrük vergisi uygulaması ortadan kaldırılmıştır. Serbest ticaret anlaşması sonrası üye ölkeler arasındaki ticaret hacmi 1993-2002 yılları arasında %75 artarak 11.6 milyar dolardan 20.3 milyar dolara ulaşmıştır (GCC, 18.08.2016). Bütünleşmenin bir diğerk adımı olan Gümrük Birliği'ne geçiş 14 Aralık 2002'de Doha'da düzenlenen zirvede alınan kararla 2003 yılında hayata geçmiştir. Böylece üyelik dışından ürönlere %5 oranında gümrük uygulanması ve herhangi bir kısıtlamanın yapılmaması kararlaştırılmıştır (GCC, 18.08.2016). Gümrük birliği sonrası ilk dört yıl içerisinde üye ölkelerin ticaret hacimleri %6 - %30 oranında artış göstermiştir (GCC, 18.08.2016).

Şekil 10: GCC Toplam Mal İhracat ve İthalat Verileri (1995-2015)

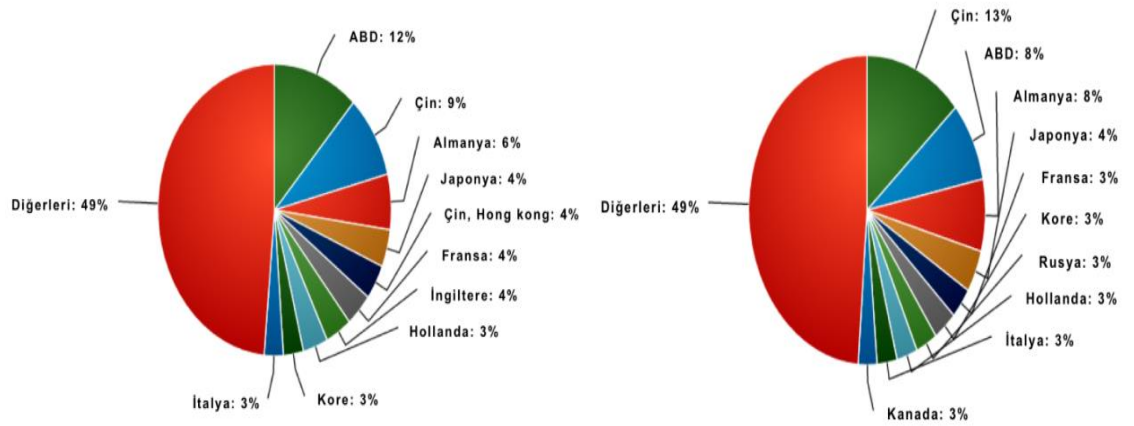
Kaynak: WTO

Ekonomik bütünleşmenin bir diğer aşaması olan “Ortak Pazar” 2008 yılında gerçekleşmiştir. Böylece daha önce gümrük birliğinde kararlaştırılan unsurlara ek olarak hizmet, emek ve sermayenin de birlik içerisinde serbest dolaşımı sağlanmıştır. Böylece sadece doğalgaz ve petrole bağlı olan ticaret özel sektörün canlanmasıyla çeşitlilik kazanmaya başlamış, AB’den sonra dünyanın en büyük ikinci ortak pazarı haline gelmiştir. Ayrıca birliğin WTO üyesi olarak kabul edilmesi ile birlikte üye ülkelerin dış ticarete rekabet gücü artmış, kalite standartları da yükselmiştir. Bölgeye yönelik yapılan ticari ilişkiler ihracatçı ve ithalatçı ülke lehine daha güvenilir hale gelmiştir (Akkay, 2013,s:10-12)

2008 krizinin neden olduğu ekonomik durgunluktan nasibini alan GCC ülkeleri bu durumu lehlerine çevirmeyi başarmıştır. Özellikle sahip oldukları enerji kaynakları ve sermaye birikimlerini doğru kullanarak küresel ekonomide söz sahibi olmayı başarmıştır (Öztürkler, 2012, s:82). 2000 yılında 175 milyon dolar olan ihracat düzeyi 2008’de 762 milyon dolara çıkmış, 2013 yılında 1.081 milyon dolara ulaşmıştır. 2000 yılında 85 milyon dolar olan ithalat düzeyi 2008’de 382 milyon dolara çıkmış, 2014 yılında 535 milyon dolara ulaşmıştır (GCC,19.08.2016). Birlikte yer alan ülkelerin genel özelliklerine bakıldığında hepsinin kişi başına gelirde, gayri safi sabit sermaye oluşumunda en üst seviyelerde olduğu görülmektedir.

Birik içerisinde oluşturulması planlanan son aşama olan parasal birlik tam olarak gerçekleşmemiştir. GCC, 29. Zirvede alınan kararla ortak pazardan sonra parasal birliğe geçilmesini kararlaştırılmış hatta bu konuyla ilgili olarak para konseyi ve merkez bankası kurulması kararı alınmıştır. Ancak 2010 gerçekleşmesi planlanan parasal birliğe üye ülkelerden ilk olarak Umman daha sonra Birleşik Arap Emirlikleri katılmayacağını açıklamıştır. Khaleeji adı verilen ortak para birimine geçiş gelecekte de pek mümkün görülmemektedir. Bu durumun en büyük nedeni birlik içerisinde gerek coğrafi gerek demografik üstünlüğe sahip olan Suudi Arabistan'ın lider olma çabalarının diğer üyelerce hoş karşılanmamasıdır. Bu durumu ülke bağımsızlığına tehdit olabileceğinden endişelenen ülkeler, Suudi Arabistan'ın merkez ülke haline gelmesini istememektedir. Özellikle yeni kurulacak merkez bankasının Riyad yerine başka bir ülkede olma teklifinin Suudi Arabistan tarafından kabul edilmemesi bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Şekil 11: 2013 Yılı GCC Dış Ticaretinde İlk 10 Partner Ülke (İhracat – İthalat)

Kaynak: United Nations Conference on Trade and Development (knoema.com/UNCTADGSTB2014/goods-and-services-trade-balance-indicators-annual-2013)

II. Dünya Savaşı sonrasında enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu karşılayan GCC, bu sayede batı ile ilişkilerini geliştirmiş ve bölgede özellikle ticaret güvenliği büyük ölçüde ABD tarafından sağlanmıştır. Ancak son 20 yılda ekonomilerin hızla gelişme gösterdiği Asya ülkelerin de enerji ihtiyaçlarında artış yaşanmıştır. Bu nedenle kıta ile ilişkilerini geliştirme çabasında olan GCC, çok kutuplu bir ekonomi politikası yürütmektedir. Bu durum değişen küresel sistemde birliğin alternatif arayışlarının bir

göstergesidir. Katar Emiri bu konuyu “Çin geliyor, Hindistan geliyor, Rusya yolda... İnaniyorum ki yeniden güçlenecekler. ABD ve AB yeniden lider olmaya devam edip etmeyeceğini bilmiyorum” şeklinde özetlemiştir (Akkay, 2013, s:15). Asya ile ilişkilerin gelişmesinin bir diğer amacı da coğrafi konumun neden olduğu verimsiz topraklar (gıda güvenliği) ve ticaret yapılan limanların güvenliğinde bu ülkelerin işbirliğine ihtiyaç duyulmasıdır. Birliğin diğer ülkeler ilişkileri incelendiğinde stratejik diyalog ortağı olduğu tek ülke Türkiye, grup ise ASEAN’dır (GCC, 21.08.2016).

2.4.3. Türkiye – GCC Ekonomik İlişkileri

Türk dış politikasının özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidi karşısında batı yönlü ve tek kutuplu bir politika çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Bu dönem zarfında doğu ile olan tüm ilişkilerini ikinci plana iten Türkiye, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle çok kutuplu düzene adaptasyon çalışmalarına başlamıştır. 1990 sonrası Ortadoğu ile ilişkileri geliştirmeye çalışan Türkiye, bölgede daha aktif olmasını sağlayacak birçok antlaşma imzalamıştır.

Türkiye, Körfez ülkelerinin bölgede sağlamaya çalıştığı güven ve istikrarın yeniden inşası için gerekli katkıları yapmaya çalışmaktadır. Çatışmaların eksik olmadığı bölgede huzurun sağlanmasında, kuzeyde yer alan Türkiye ve güneyde yer alan Körfez ülkelerinin kuracağı yakın ilişkilerin etkisi büyük olacaktır. Bu bölgede sağlanacak barış ve huzur ortamı tarafların lehine gelişme gösterecektir. Ayrıca bu ülkelerin sahip oldukları yüksek enerji geliri ve ortaya çıkan birikmiş sermaye Türkiye ekonomisi için önem arz etmektedir. Bu nedenle birlikle ilişkileri geliştirmek adına 2005 yılında “Serbest Ticaret Çerçeve Anlaşması” imzalanması için çalışmalar başlatılmıştır. 2008 yılında Cidde’de düzenleyen toplantıda Türkiye “Stratejik Ortak” ilan edilmiştir.²⁵ Batılı devletler tarafından bölge için rol model olarak gösterilen Türkiye, batı ile doğu arasında köprü görevi görmekte, taraflar arasında oluşan sorunların çözümde etkin bir rol üstlenmektedir. Ayrıca 2009 yılında Davos Zirvesi’nde yaşanan gelişmeler

²⁵Antlaşmanın GCC için önemi, ilk defa bir ülke ile düzenli bir dayanışma mekanizması oluşturulmuş olmasıdır.

Türkiye'nin bölgedeki popülaritesini arttırmış, ilişkilerin Türkiye lehine gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Tablo 5: GCC – Türkiye Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	3.011	0.907	3.918	2.104
2008	12.268	1.946	14.214	10.322
2010	6.409	2.581	8.990	3.828
2011	7.330	4.570	11.900	2.760
2012	12.876	6.724	19.600	6.152
2013	9.309	8.386	17.595	0.923
2014	9.115	6.582	15.697	2.533
2015	8.155	4.792	12.947	3.363
2016	9.889	6.095	15.984	3.794

Kaynak: TÜİK

GCC ekonomik ilişkilerin temeli daha eskilere dayanmakla birlikte gerçek anlamda 2000 yıllarda gelişme göstermiştir. Birlikte ülkeler bazında ikili ilişkiler kurulmuş, 2016 - 2017 dönemi için Umman ve Katar öncelikli ülkeler ilan edilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 22.08.2016). 2005 yılında yaklaşık 4 milyar dolar olan ticaret hacmimiz serbest ticaret anlaşmasının imzalanması ile 2008 yılında 14.2 milyar dolara ulaşmıştır. Küresel krizden etkilenen ticaret hacmi düşüşe geçmiş, kriz sonrası 2012 yılında en yüksek noktaya ulaşarak 19.6 milyar dolara ulaşmıştır. Bölgede yaşanan Arap Baharı (Ayaklanması) ticaret hacmini olumsuz etkilerken Suriye krizinin etkisiyle 2015 yılı ticaret hacminde 12.9 milyar dolara kadar gerilemiştir. Ancak 2016 yılında gerek ihracat gerekse ithalat verileri artış göstermiş, elde edilen son ticaret hacmi yaklaşık 16 milyar dolara ulaşmıştır.

Taraflar arasında yürütülen ticari ilişkilerin seyri bölgenin siyasi istikrarı ile paralel ilerlemiş, oluşan sorunlar ticaret hacmini doğrudan etkilemiştir. (Irak işgali, Arap Baharı (Ayaklanması), Suriye İç Savaşı...) Siyasi gelişmelerin yanı sıra birliğin yaklaşık 50 milyon gibi düşük bir nüfusa olması (GCC, 22.08.2016), taraflar arasında güvenlik endişelerinden oluşan ulaşım sorunun çözülmemesi, tüketicilerin yeterli

bilgiye sahip olmaması, firmaların pazarla ilgili araştırmalarının kısıtlı kalması, Türk malı imajının oluşturulamaması yaşanan sorunlarından bazılarıdır. Türkiye bu durumda konumunun verdiği avantajı kullanarak pazara girişte daha aktif stratejiler kullanması gerektiği sürekli vurgulanmaktadır. Özellikle bölgede sanayi ve üretim bakımından merkez konumda olduğunun altı çizilmeli, son dönemlerde artan alt yapı ve müteahhitlik hizmetlerinde faaliyet gösteren Türk firmalarına yönelik destek arttırılmalıdır. Taraflar arasında kurulan stratejik diyalog ortaklığının geliştirilmesi, ülkelerce ayrı ayrı yürütölen işbirliklerinin bölgesel düzeyde yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Türkiye'nin GCC ölkelerine yönelik gerçekteştirdiği ihracatta inşaat sektörü ve gıda ürünleri önemli bir yere sahipken, Türkiye'nin ithalatında hammadde ağırlıklı olarak yer almaktadır. GCC ihraç ettiğimiz ürünlerin başında demir - çelik çubukları, elektrikli transformatörler, mobilyalar, dokunmuş halılar, yer kaplamaları, kadın elbiseleri, gıda ürünleri, tütün, kıymetli metaller ve kaplamalardan mücevher eşyaları gelmektedir. İthal ettiğimiz ürünlerin başında ise petrol ve yan ürünleri, işlenmemiş alüminyum, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, hayvansal ürünler ve derileri, kıymetli metaller ve kaplamalardan mücevher eşyaları, ham altın, elmaslar ve kimya sanayide kullanılan kimyasal maddeler yer almaktadır.²⁶

2.5. AEC (AFRİKA EKONOMİK TOPLULUĞU)

2.5.1. AEC Tarihi

Afrika kıtası geçmişten günümüze zihinlerde sömürgecilik kavramıyla yan yana anılan bölgeler arasındadır. Kölelik anlayışı çok eski çağlarda başlamış ve 19.yy ortalarına kadar devam etmiştir. Kıta; özellikle 15. yy sonlarında başlayan ve 19. yy'da sona eren bu dönemde “karanlık kıta” olarak adlandırılmış, sanayi devrimi sonrası artan hammadde ihtiyacına paralel olarak ucuz emek gücü, zengin yeraltı kaynakları-madenleri ve verimli toprakları ile anılmaya başlanmıştır. Bölgenin ilk ziyaretçileri

²⁶Birlik dâhilinde yer alan ölkelerin en çok ithal ve ihraç ettiği ürünler Ekonomi Bakanlığı'nın resmi sitesinden derlenmiştir.

Avrupa'nın güçlü devletleri olan İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Hollanda, Belçika ve Almanya'dır (Silin, Timetürk, 06.12.2013).

Uygulanan sömürgecilik anlayışının sona ermesi, II. Dünya Savaşı sonunda gerçekleşmiştir. Yıkıcı bir savaşın galipleri olan Avrupalı devletler barışın mağlupları olarak kıta üzerinde sağladıkları otoriteyi koruyamamış, bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu zaman zarfında verdikleri mücadeleyi kazanan bu devletler birer birer bağımsızlıklarını elde etmiştir. Ancak bağımsızlıkla birlikte bölgede istikrar sağlanamamış, bağımsızlık sonrası kıta rüşvet, yolsuzluk, şiddet, otoriter rejimler, darbeler ve iç savaşlarla boğuşur hale gelmiştir. Tüm bu çatışmaların ana nedeni iç dinamiklerin ve kabile kültürünün göz ardı edilerek, sömürgecilik mantığının devamı niteliğinde tüm kıtadaki devlet sınırlarının cetvelle çizilir gibi oluşturulmasıdır. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Rusya arasında yaşanan mücadele nedeniyle demokrasinin kıtada yayılması gecikmiştir.

Kıtanın keşfi sonrası gerçekleşen köle ticareti, sömürgecilik, iç savaşlar, etnik ayrım ve darbeler bölgede siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan sorunlara çözüm sağlamak amacıyla 1962 yılında Etiyopya önderliğinde Addis Ababa Konferansı düzenlenmiştir (İpek, 2012, s:111-113). Bu konferans sonrasında alınan kararlar 25 Mayıs 1963'te imzalanmış, böylece Afrika Birliği Örgütü kurulmuştur. Antlaşmayı 32 devlet imzalamış olup bağımsızlığını kazanamayan 20 devlet gözlemci olarak yer almıştır Örgütün temel amacı devletler arasında var olan birlik ve dayanışmanın desteklenmesi, üyelerin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının savunulması, sömürgeciliğin her alanda ortadan kaldırılması ve son olarak uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesidir (AEC, 23.08.2016).

1980'li yıllarda siyasi bağımsızlığını kazanan devletler bu dönemden itibaren kıtanın ekonomik olarak güçlendirilmesi için çaba harcamışlardır. Bölgenin kalkınması için Afrika Birliği Zirvesi'nde "Afrika'da Ekonomik Kalkınma İçin Lagos Eylem Planı" (LPA) kabul edilmiştir. LPA'nın benimsediği stratejinin temeli kıtanın kendine yetme potansiyelinin ortaya çıkarılması ve böylece başka ülkelere olan bağımlılığın

azaltılmasıdır. Bu amacı yerine getirmek için 1991 yılında Afrika Birliği'ne üye 41 devlet bir araya gelerek Abuja Antlaşmasını imzalamış, Afrika Ekonomik Topluluğu'nun (AEC) temeli atılmıştır.

Afrika Birliği'nin ekonomik atılım yapmak adına geliştirdiği AEC, kıtada geleceğe yönelik kalkınma planlarını hayata geçirmektedir. AEC'nin organ yapısı incelendiğinde Afrika Birliği ile aynı sistem çatısı altında yer aldığı görülmektedir. Afrika Birliği ve AEC'nin en üst organı olan Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu, birliğin her alanda genel politikasının belirlemekle görevli yasama organıdır. Bunun dışında yer alan diğer organları denetlemek, özel konulara ilişkin komisyon oluşturmak ve öncelikleri belirlemek diğer görevlerini oluşturur. Birliğin yürütme organı Bakanlar Kurulu'dur. Üye ülkelerin dış işleri bakanlarının oluşturduğu kurulun görevi gündemi belirlemek, organlar arasında koordinasyon sağlamak ve bütçeyi onaylamaktır. Genel Sekreterin görevi kurucu anlaşmasında belirtilmemiştir. Bu nedenle görevi yasama organınca verilen görevleri yerine getirmek ve ekonomik, kültürel, sosyal, yasal kararların denetlemesidir (AEC, 24.08.2016). Yapı içerisinde yaptırım gücüne sahip hiçbir organ bulunmadığı gibi alınan karalarında herhangi bir bağlayıcılığı da bulunmamaktadır. Birlik içerisinde yaptırım mekanizması öngörülmemiş üye devletler için gönüllük esas alınmıştır (Dalar, 2013, s:76-84).

2.5.2. AEC İçeriği ve Etkileri

Kıtada bağımsızlık mücadelelerinin sona ermesiyle siyasi alanda bazı başarılar elde etmiş olan devletler ekonomik yapının düzeltilmesi için de çalışmalara başlamıştır. Kıtada ekonomik işbirliği hareketleri çok uzun bir tarihi olmakla birlikte ilk örnekleri 1910 yılında Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) ve 1919 Doğu Afrika Birliği (EAC) ile karşımıza çıkmaktadır (Geda ve Kibret, 2002, s:2-3). Daha sonra Afrika kıtasında diğer ülkelerin katılımıyla başka bölgesel ekonomik toplulukları oluşturulmuştur. Ancak oluşturan bölgesel topluluklar kendi aralarında işbirliği sağlanamadığından istenilen başarı elde edilmemiştir. Bu nedenle Bölgesel Ekonomik Topluluğu'nu (REC) içerisinde yer alan sekiz birliğin AEC çatısı altında toplanması kararı alınmıştır.

1991 yılında imzalanan anlaşma 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın 4. maddesine göre birliğin kurulma amacı şu şekilde açıklanmıştır. “Kıtada yer alan devletlerin ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda kalkınmasını ve ekonomik bütünleşme oluşumunu teşvik etmek, tüm kıtayı çevreleyen başarılı bir kalkınma için insan ve materyal kaynaklarının doğru kullanımını sağlamak, ekonomik toplulukların mevcut olan ve gelecekte yapılması planladığı politikalar arasında uyum ve koordinasyonunu sağlayarak ekonomik birlik oluşturmaktır.” (AEC, 25.08.2016).

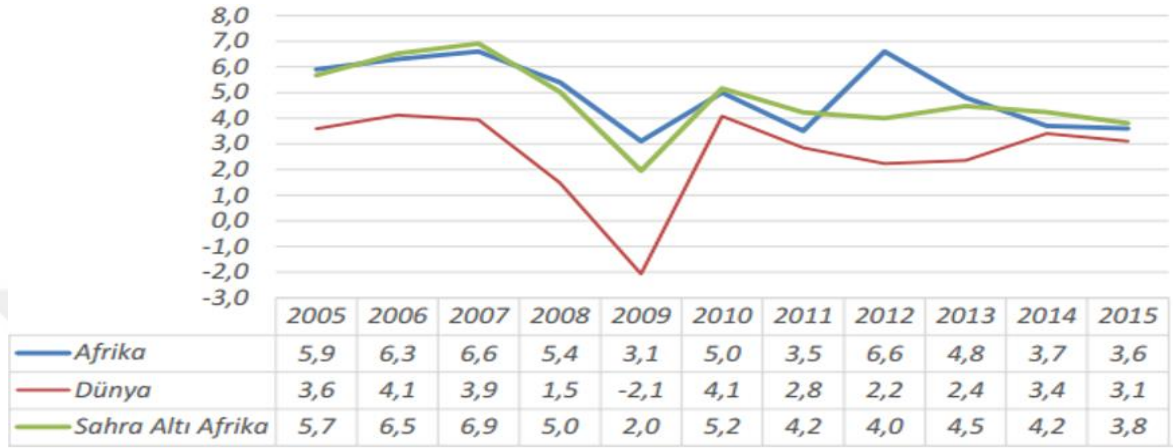
AEC, kıtada var olan sekiz birliğin²⁷ aşamalı olarak bütünleşmesini sağlanarak daha güçlü ve kurumsal bir yapının oluşmasını amaçlamaktadır. Yaklaşık 34 yıl sürmesi planlanan bu bütünleşme çalışmaları 6 aşamaya ayrılmıştır. Enerji, tarım, endüstri, bilim, teknoloji, eğitim, ticaret, ulaşım ve haberleşme gibi alanları kapsayacak olan işbirliğinin ilk aşamasında, mevcut birliklerin yeniden dizayn edilerek daha güçlü hale getirilmesi amaçlanmıştır. Beş yıllık zaman diliminden oluşan bu aşama ilk olarak mevcut olmayan bölgesel işbirliklerinin gerekli görülen alanlarda yeniden inşa edilmesini amaçlamıştır. Sekiz yıl süren ikinci aşamada ticareti engelleyen tarife dışı vergiler, gümrük vergileri ve iç vergilerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere uygulanacak gümrük vergilerinin birleştirilmesi ayrıca ticaret, tarım, para-finance, ulaşım-iletişim, endüstri ve enerji sektörlerinde bütünleşme ile güçlendirilmesi kararı uygulanmıştır.

On yıl sürmesi planlanan üçüncü aşamada kıta içerisinde yer alan tüm ticari engellerin kaldırılarak Afrika Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması ve iki yıl içerisinde dördüncü aşamaya geçerek Gümrük Birliği’ne geçişin sağlanması kararlaştırılmıştır. Dört yıl sürecek olan beşinci aşamada Ortak Pazar kurulması için birçok alanda ortak politikaların uygulanması, özellikle para - finans ve mali politikalarında uyumun yakalanması amaçlanmıştır. Beş yıl sürecek olan son aşamada ise Afrika Ortak Pazarı ile mal, hizmet, sermaye ve emeğin kıta içerisinde serbestçe dolaşması planlanmıştır.

²⁷Bu birlikler; Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA), Kalkınma İçin Hükümetlerarası Otorite (IGAD), Batı Afrika Ekonomi Topluluğu (ECOWAS), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Orta Afrika Ekonomi Topluluğu (CEEAC), Sahel-Sharan Devletleri Topluluğu (CEN-SAD), Doğu Afrika Topluluğu (EAC), Arap-Mağrip Birliği (AMU)

Afrika Merkez Bankası kurulması ve Afrika Parasal Birliği'nin en geç 2028 yılına kadar oluşturulması planlanmıştır.

Şekil 12: AEC Ekonomik Büyüme Oranlar (2005-2015)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, TÜİK

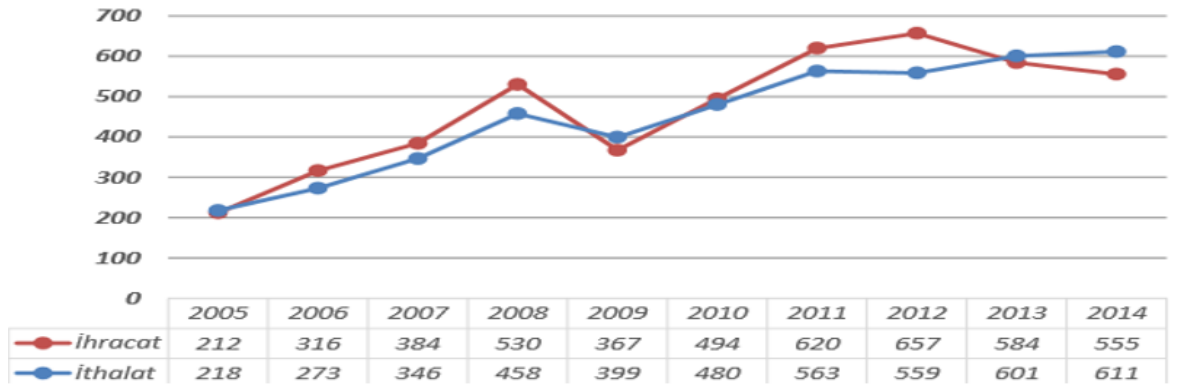
Küreselleşmenin etkisiyle birçok ülkede ekonomik dönüşüm ve yapısal değişim meydana gelmiştir. AEC üye olan 50 ülke²⁸ için bu sürecin eşit etkilerde gerçekleştiği söylenemez, yaşanan dönüşüm sonrası kıtada farklı bir ekonomik denge oluşmuştur. Günümüzde Afrika hala en fakir ve en az gelişmiş kıta olarak anılsa da istatistikler incelendiğinde son on yılda dünyanın en hızlı büyüyen on ekonomisinin altısı AEC üye ülkelerden oluşmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, son beş yılda petrol gelirlerine dayalı olmayan yıllık ortalama büyüme oranı % 5.4'dür (Dışişleri Bakanlığı, 26.08.2016). Ancak diğer bir yandan kıtada yer alan çoğu üye ülke ekonomisinin sanayileşmenin çok gerisinde olduğu da bilinmektedir. Bu nedenle birlik içerisinde yer alan devletler arasında yüksek düzeyde gelişmişlik farkı bulunmaktadır.

Küresel rekabette özellikle 1990 sonrası gelişme gösteren Afrika kıtası genelinde son on yıl içerisinde büyüme oranı yüzde % 5'in üzerinde gerçekleşmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel krizden etkilenen kıtanın büyüme oranı 3.1 kadar düşmüş, toparlanma evresinin ardından 2010 yılında başlayan Arap (Ayaklanması) Baharı süreci de büyüme

²⁸Afrika kıtası 54 adet bağımsızlığını kazanmış devlet ve 9 tane bölge ve 3 adet sınırlı tanınmış devlet bulunmaktadır. Bölgesel işbirliğine dâhil olduğu halde AEC içerisinde yer almayan ülkeler Moritanya, Fas ve Cezayir'dir. Ayrıca Fas Afrika Birliğine dâhil olmayan kıtadaki tek devlettir.

oranlarını olumsuz etkilemiş ve büyüme oranı 3.5'e düşmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 26.08.2016). Dünya nüfusunun yaklaşık %15'ine ev sahipliği yapan kıta, Asya'dan sonra nüfus sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Asya yaklaşık % 60'lık bir oranla dünya nüfusunun en kalabalık olduğu kıtadır. Afrika'nın ardından %11'lik bir oranla Avrupa gelmektedir. Kişi başına düşen milli gelirdeki yüzde değişim 2003 yılında % 3.3 iken 2007 yılında % 4.1 yükselmiştir. 2008 kriziyle sonrası % 0.8 düşen gelir değişimi 2011 yılında %1.1 yükselebilmektedir (Karaca, 2013, s:26). Afrika Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan çalışmada, 2010-2060 yılları arasında kıtada kişi başına düşen gelirin 1.667 dolardan 5.600 dolara ulaşacağı ayrıca orta sınıfa mensup vatandaş oranının %34'den %42'ye yükseleceği yönünde tahminlere yer verilmektedir (Dışişleri, 26.08.2016).

Şekil 13: AEC İhracat ve İthalat Verileri 2005-2014 (Milyar Dolar)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, TÜİK

Şekil 13'te yer alan AEC dış ticaret verileri incelendiğinde 2005 yılında 430 milyar dolar olan ticaret hacminin 2014 yılında yaklaşık 3 kat artarak 1.1 trilyona ulaştığı gözlenmektedir. Bu süre zarfında kıtanın ticaret hacminde yükselen bir trend yakalanmış ancak küresel ölçekte gerçekleşen 2008 krizi ve Arap Baharı ticaret hacminde düşüşe neden olmuştur. Kıtanın yoğun olarak ihracatını gerçekleştirdiği ürünlerin başında petrol - yan ürünleri, doğal gaz ve değerli madenler gelirken ithal edilen ürünlerin başında işlenmiş ürünler yer almaktadır.

AEC, tüm dünya ekonomisinde gün geçtikçe daha önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle bölgenin sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ve emek gücü ülkelerin bu topraklarda rekabetini arttırmaktadır. Dünya kanıtlanmış petrol rezervinin yaklaşık %7.6'sına ve doğal gazın (Asya Pasifik ile birlikte) %17'sine sahiptir. Petrol ve doğalgazın yanı sıra altın, gümüş, elmas gibi değerli madenlerin de bulunduğu bölge, dünya altın rezervlerinin yaklaşık %21'ine ve elmas rezervlerinin yaklaşık %53'üne sahiptir. Bunların dışında ayrıca alüminyum, bakır, demir, fosfat, manganez, kobalt gibi metaller ile taşkömürü gibi enerji kaynakları da diğer dikkat çeken zenginlikler arasındadır (Ekonomi Bakanlığı, 27.08.2016). Sadece yeraltı zenginleriyle değil özellikle belirli bölgelerinde var olan verimli topraklarıyla da bölge farkını ortaya koymaktadır. Tarım sektöründe meydana gelen gelişmeler hem bölgede yaşanan açlık ve yoksulluğu azaltılmak hem de diğer ülkelerle yapılan ticareti artırmak için gereklidir. Dünya Bankası verilerine göre tarım sektörü GSYİH'nın %32'sine katkıda bulunurken, işgücüne %65 katkı sağlamaktadır (Abidin, 2016).

Daha önce belirtildiği gibi AEC ülkeleri dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ine sahiptir. Bu durumunu kıta kendi lehine, ekonomide itici bir güç olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Mevcut olan nüfusun büyük çoğunluğunun 15-64 yaş arası çalışabilir insanlardan oluştuğu düşününce, eğitim seviyesinde meydana getirilecek değişimlerle nitelikli işgücünde de artış sağlanabilecektir (Karaca, 2013, s:40). Bu konuda gerek uluslararası yardımlar gerekse ulusal kazançlar kullanılarak gereken önem verilmeye başlanmış, böylece emek gücünün daha nitelikli hale gelmesi amaçlanmıştır.

Görüldüğü gibi gerek hammadde gerek emek gücü olarak gelecek vadeden bu topraklar, yaşanan istikrarsızlık nedeniyle potansiyelini ortaya çıkarmakta zorlanmaktadır. Özellikle Güney Sudan, Orta Afrika ve Demokratik Kongo'da yaşanan iç savaşlar, Nijerya, Somali ve Mali'de şiddet yanlısı radikal İslamcı kesimin bölgede yarattığı karışıklılar, sürekli yinelenen askeri darbeler bu konuda en bilindik örneklerdir. Mide siyaseti²⁹ ile sürekli rekabet halinde olan politikacılar nedeniyle bölgede yolsuzluk

²⁹Jean-François Bayart göre kıtada siyaset bu kişilerce servetin ana giriş kapısı kabul edilmektedir. Bu nedenle iktidarda yer almak adına verilen mücadele daha sertleşmektedir.

en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir (Abdurrahman, 2014). UNDP 2015 raporuna göre kıtadaki 54 ülkeden sadece 14 tanesi insani gelişim indeksinde orta düzeyde olmayı başarmışlardır. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen yadsınamayacak düzeyde ilerleme kaydeden üye ülkeler, AEC'nin tüm aşamalarını başarıyla gerçekleştirerek her alanda kalkınmayı hedeflemekte ve bu yönde çalışmalarına devam etmektedir.

2.5.3. Türkiye -AEC Ekonomik İlişkileri

Geçmişten günümüze tarihinde (Osmanlı Devleti dönemi de dâhil) sömürgecilik izleri olmayan Türkiye'nin, kıta ile ilişkileri Soğuk Savaş sonrası gelişmiştir. Batıyı merkez alan tek yönlü dış politika zamanla çok yönlü dış politikaya dönüşmüştür. Türkiye, Afrika coğrafyası genellikle Kuzey ve Sahra Altı Afrika olarak iki ayrı şekilde isimlendirmektedir. Kuzey Afrika bölümü tarihsel yakınlık ve dinsel benzerlikle anılırken Sahra Altı Afrika ise iç karışıklık ve yoksullukla anılmaktadır.

1980 sonrası ekonomik küreselleşmeye uyum sağlamak adına köklü değişimler gerçekleştiren Türkiye, özellikle 1990 sonrası dış ticarete daha aktif olmayı hedeflemiştir. Afrika ile ekonomik ilişkilerimizin ilk süreci 1998 yılında Afrika Açılım Eylem Planı'nın kabul edilmesi ile başlamıştır. İlişkileri güçlendirmek için karşılıklı temsilcilik sayısını arttırmayı da hedefleyen bu eylem planı, ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle 2002 yılı sonrasına bırakılmıştır. 2003 yılında "Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" geliştirilerek çalışmalara devam edilmiştir. Geliştirilen stratejinin başlıca hedefleri; toplam ticaret hacminin son üç yıl içerisinde %3 artırmak, bölgeye küçük-orta işletmelerinin girişini kolaylaştırmak, Türk mühendislik ve danışmanlık firmalarının Afrika pazarındaki payını arttırmak olarak belirlenmiştir. Ayrıca 2005 yılı Türkiye'de Afrika yılı olarak kutlanmış ve Türkiye Afrika Birliği'nde gözlemci ülke statüsü kazanmıştır (Kalın, 2015).

İlişkilerde diğer bir aşamaya 2008 yılında Türkiye'nin Afrika Birliği tarafından "Stratejik Ortak" olarak kabul edilmesiyle geçilmiştir. Bu nedenle aynı yıl içerisinde Türkiye-Afrika Zirvesi gerçekleşmiş, bu zirvede ekonomik temellerin atılması adına "Türkiye-Afrika Odaları" açılması ve ilişkileri güçlendirmek için çok sayıda yeni

büyükelçiliklerin açılması kararı alınmıştır. Zirve de ayrıca hükümetler arası işbirliği, ticaret-yatırım, tarım, kırsal kalkınma, su kaynakları yönetimi, sağlık, barış - güvenlik, enerji - ulaşım, kültür, turizm, eğitim, medya, bilgi - iletişim teknolojisi ve çevre konularında işbirliği kararı alınmıştır (AEC, 28.08.2016).

2010 yılında kabul edilen “Afrika Stratejik Belgesi” uygulaması ile açılım tamamlanmış ve her alanda ikili ve çok taraflı antlaşmalarla kurulan işbirlikleri derinleşmeye başlamıştır. 2013 yılında Afrika Birliği Kalkınma Bankası Antlaşması ile Türkiye birliğin bölge dışı 26. üyesi olmuştur. Böylece Afrika’ya açılım şeklinde olan politikamız 2013-2018 yılları arasında “Afrika ile Ortaklık” politikasına dönüşmüştür. İkinci ortaklık zirvesi 2014 yılında Ekvator Ginesi’nde gerçekleştirilmiş olup bu zirvede “Türkiye-Afrika Ortak Uygulama Planı 2015-2019” kabul edilmiştir. Üçüncü zirvenin 2019 yılında Türkiye’de gerçekleşmesi planlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 28.08.2016).

Şekil 14: AEC Dış Ticaretinde Partner Ülkelerin Yüzde Dağılımı 2014 (İhracat-İthalat)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

AEC ülkelerine ait ithalat ve ihracat oranları incelendiğinde ilk sırada tarihsel sömürgecilik izlerinin devamı ve coğrafi yakınlık gibi nedenlerle AB'nin zirvede olduğu görülmektedir. 2014 yılı içerisinde mal ihracatının yaklaşık %36'sı ve mal ithalatının ise yaklaşık %31.5'i AB ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir. Çin son zamanlarda tüm dikkatleri üzerine çekmiş, 2000 yılında 6 milyar dolar olan ticaret hacmi 2014 yılında 160 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca Çin Afrika ile olan ticaretini 2020 yılında 400 milyar dolara çıkarmayı hedeflemektedir (Haslam vd. , 2015, s:876). Son yıllarda

gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerinin de bölgeye ilgisi artmış, dış ticaretteki pay oranlarında artış yaşanmıştır. 2014 yılında Afrika'nın mal ihracatının %36'sı AB ülkeleri ile gerçekleşirken, %12.4'u Çin, %6.5'i Hindistan, %5.7'si ABD ile gerçekleşmiştir. İhracatla paralel olarak 2014 yılında Afrika'nın mal ithalatının %31.5'i AB ülkeleri, %14.8'i Çin, %5.8'i ABD ve %5.5'i de Hindistan'dan gerçekleşmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2015, s:5-6).

Tablo 6:Türkiye-EAC Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2003	1.373	0.970	2.343	0.403
2005	2.443	2.210	4.653	0.233
2008	6.476	3.640	10.116	2.836
2010	7.117	3.357	10.474	3.760
2011	7.866	5.181	13.047	2.685
2012	10.418	4.563	14.981	5.855
2013	10.846	4.741	15.587	6.105
2014	10.177	4.361	14.538	5.816
2015	9.188	3.635	12.823	5.553
2016	8.128	3.958	12.086	4.170

Kaynak: TÜİK (Birliğe üye olmayan Moritanya, Fas ve Cezayir dâhil edilmemiştir.)

Türkiye'nin AEC üyesi ülkelerle ekonomik ilişkileri, 2003 yılında “Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi” ile gelişme göstermeye başlamış, 2008 yılında “Stratejik Ortak” olarak kabul edilmesiyle ilerleme kaydetmiştir. 2003 yılında yaklaşık 2.3 milyar dolar olan ticaret hacmi 2008 yılında 10.1 milyar dolara ulaşmıştır. 2013 yılında en yüksek seviyede gerçekleşen ticaret hacmi 15.6 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye lehine gelişme gösteren ticaret hacmi 2003 yılından günümüze yaklaşık altı kat artmıştır. Türkiye'nin toplam ithalatında AEC ülkeleri 2003-2015 yılları arasında yaklaşık %2 ve %3'lük bir pay kesimine tekabül ederken, toplam ihracatında bu durum değişiklik göstermiştir. 2003 yılında bu oran %2 iken 2009 yılında %7'ye çıkmıştır. Kıtanın toplam ticaret hacmindeki payı %5 olarak hesaplanmıştır (Dışişleri Bakanlığı,

29.08.2016). AEC ülkeleri açısından bakıldığında 2014 yılında Türkiye'nin hem ithalatta hem ihracatta %2'lik bir pay hakkına sahip olduğu gözlenmiştir. Türkiye'nin kıtaya ihracatta en önemli partnerleri Kuzey Afrika ülkeleri olmuş, paralel bir şekilde ithalatta da ilk beş ülke içerisinde sadece bir tane Sahra altı ülkesi yer almıştır

Tablo 6'da yer aldığı gibi Türkiye-AEC arasındaki ticaret hacmi yıllar içerisinde artış göstermiş ancak yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Bölgede daha çok inşaat ve gıda sektörüyle ön planda olan Türkiye'nin diğer alanlarda ilerleme kaydedilmesi için çaba göstermesi gerekmektedir. Ticareti her iki kesim içinde engelleyen birçok unsur mevcuttur. Bunlardan ilki kıtada yaşanan iç savaşlar ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle bölgede oluşan tehlikeli ve güvensiz ortamdır. Bunun dışında bölgedeki altyapı yetersizliği, enerji kesintileri, salgın hastalıklar ve coğrafi uzaklık taraflar arasında ticareti olumsuz etkileyen diğer unsurlar olarak sayılabilir.

Sayılan tüm bu sorunlara rağmen Türkiye bölgeyle olan tarihsel bağlarını, taraflar arasında yürütülen ikili antlaşmaları, üretimde tamamlayıcılık ve kalkınma yardımları ile ilişkileri daha da güçlendirmek için çaba göstermektedir (Kavala, 2016, s:23-27). Ayrıca AEC ülkeleriyle ekonomik ilişkileri artırmak için 2016 yılı itibariyle bölgede 32 büyükelçilik açılmış, Türk Hava Yolları ile 28 ülkeye doğrudan sefer düzenleme kararı almıştır (Öztürk, Aljazeera Türk, 01.03.2016).

Türkiye'nin AEC üyesi ülkelere ihraç ve ithal ettiği ürünler ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte genel olarak bakıldığında ihracatta imalat sanayi ve tarım ürünleri, ithalatta ise hammadde ve değerli taşların yoğunlukta olduğu görülmüştür. Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca ürünler; çelik ve demir ürünleri, otomobil ve diğer motorlu taşıtlar, traktör, elektronik ürünler, kuru bakliyat ve diğer gıda ürünleri, dondurulmuş hayvansal ürünler, inşaat sektörüne ait ürünler, dokunmuş halı- kilim, mobilya ve hazır giyim gelmektedir. İthal edilen başlıca ürünler; petrol gazları ve ürünleri altın, mineral yakıtlar-yağlar, işlenmemiş alüminyum, zenginleştirilmiş krom

ve bakır cevheri, demir alaşımları, kakao ve kahve, tütün, hayvan derileri, taşkömürü, kıymetli taşlar, dondurulmuş deniz ürünleri, yağlı tohum ve meyvelerdir.³⁰

Sahip oldukları yüksek emek gücü, hammadde bolluğu ve potansiyel pazar konumu nedeniyle Afrika kıtası birçok güçlü devletin dikkatini çekmektedir. Günümüze kadar birçok sorunla yüzleşmek zorunda kalan kıta, artık tarihinde yeni bir sayfa açarak Asya kıtası gibi 21.yy'da hızla yükselmeyi amaçlamaktadır. Bölgede siyasi istikrar, sürdürülebilir ekonomik kalkınma, demokrasi ve düzenli bir eğitim sisteminin gerçekleşmesi halinde küresel dengelerin kıta lehine değişeceği düşünülmektedir. Bu nedenle bölge, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye için de önemli bir konuma sahiptir. ABD, AGOA (African Growth and Opportunity Act) ile ve AB, EBA (Everything But Arms) ile ticaret hacmini artırmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin de bu konuda gerek bölgesel gerek ikili antlaşmalara hız vermesi ayrıca bölgeye yapılan yardımları da arttırması gerekmektedir.

³⁰Birlik dâhilinde yer alan ülkelerin en çok ithal ve ihraç ettiği ürünler Ekonomi Bakanlığı'nın resmi sitesinden derlenmiştir.

III. TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK İLİŞKİLERİN ANALİZİ

3.1. AVRUPA BİRLİĞİ (AB)

3.1.1. AB Tarihi

Avrupa kıtasında bütünleşme düşüncesi Antik Yunan’a dayanmakla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar tek bir yönetim altında birleşme düşüncesi hayata geçirilememiştir. Tarihi kökenlerine bakıldığında Avrupa kelimesi M.S. 800 yılında Kutsal Roma Germen İmparatoru Şarlman tarafından taç giyme törenleri sırasında kullanılmış, “Avrupa’nın babası” ünvanını alan Şarlman böylece Avrupa kimliği fikrinin tohumlarını atmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993, s.37-38). Bütünleşmenin ilk savunucuları dini nedenlerle hareket ederken, Ortaçağ’da “Hristiyan Birliği” düşüncesi merkez kabul edilmiştir. Bu düşünce kıtada uzun yıllar süren dini savaşların başlamasıyla sekteye uğramış, küreselleşmenin birinci döneminde karşımıza çıkan Westphalia Barış Antlaşması’nın getirileri olan ulus devlet ve özgürlük kavramları yeni bütünleşme fikirlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birinci bölümde bahsedildiği gibi küreselleşmenin ikinci döneminin en belirgin özelliği sömürgecilik anlayışının ortaya çıkmasıdır. Özellikle kıtadaki devletler arasında rekabete neden olan bu durum, daha sonra ulus devletlerin kendi sınırlarını aşarak yayılcı politika izlemelerini teşvik etmiştir. 18. ve 19. yüzyılda birçok devlet adamı, siyasetçi, yazar ve düşünür tarafından desteklenen bütünleşme fikri, yaşanan sömürge yarışı nedeniyle gerçekleşmemiştir.

Taraflar arasındaki rekabetin bir sonucu olan I. Dünya Savaşı sonrasında bile kıtada bütünleşme çalışmaları devam etmiş, 1923 yılında Pan Avrupa Birliği kurulmuştur. Örgüt giderek kan kaybeden Avrupa’nın uluslararası arenada tekrar güç kazanması için ulus devlet modelinin revize edilmesi gerektiğini ifade etmiş, tüm ulusların katılımıyla meydana gelecek yeni bir yapılanma fikrini savunmuştur. Ancak bu yapılanmanın gerçekleşmesini sağlayacak siyasi ortam henüz mevcut değildir. Daha önce Şarlman ve Napolyon’un yaptıklarına özenerek kıtayı kılıçla biraya getirmeye çalışan Hitler nedeniyle daha büyük bir yıkım ortaya çıkmıştır (Ülger, 2011, s.19-21).

II. Dünya Savaşı olarak adlandırılan bu yıkım, her ülkede farklı etki düzeylerine sahip olmasına rağmen genel olarak bakıldığında % 67’sinin sivil vatandaşlardan

oluştugu yaklaşık 73 milyon kişinin ölümüyle ve milyarlarca kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır (Second World War History, 31.08.2016). Yapımı uzun yıllar süren köprü, su kanalı ve yol gibi altyapılar tahrip edilmiş, sağlam kalan fabrikalar sadece silah üretimine ayrılmış, zirai alanların kullanılmaması nedeniyle verimlilikleri azalmış, üretimde yaşanan azalış enflasyonu artırmış ve vatansız kalan insanlar nedeniyle mülteci sorunu ortaya çıkmıştır (Erhan, 1996, s: 259-273). Avrupa’da yaşanan tüm bu süreç siyasi bir boşluk oluşturduğu gibi ekonomik ve sosyal sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaş sonrası Rusya’nın bölgede yayılmacı hareketlerini “Nazi tehdidinin yerini, Stalin tehdidi aldı” şeklinde yorumlayan ABD Başkanı Truman, kıtada batı eksenli hem askeri hem ekonomik örgütlerin kurulmasını teşvik etmiş, kıtanın eski haline dönmesini hızlandıracak Marshall Planı’nı³¹ hayata geçirmiştir.

Savaşın bitiminin ardından bir araya gelen galip devletler elde ettikleri tecrübeleri kullanarak kıtada barış ve istikrarı yeniden sağlamayı amaçlamışlardır. Bu nedenle birçok konferans düzenlenmiş, birçok proje oluşturulmuştur. Bölgeselleşme hareketlerinin başlangıcı olarak kabul ettiğimiz bu dönemde devletler, siyasi ve askeri nedenlerle coğrafi ve ideolojik yakınlığı ön planda tutarak ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göz önünde alarak fiziki bütünleşmeler gerçekleştirmişlerdir (Çalışkan, 2011, s.4). Örneğin Avrupa’da bir daha savaş yaşanmasını engellemek adına 16 Avrupa devletinin delegeleri ile ABD ve Kanada gözlemcilerinin katılımıyla Lahey’de Avrupa Kongresi toplanmış, uzun müzakerelerin ardından 1949 yılında Avrupa Konseyi kurulmuş ve böylece birçok alanda işbirliği sağlamıştır (Dışişleri Bakanlığı, 31.08.2016). Bir diğer örnek, savaş sırasında en ağır tahribatın yaşandığı Benelüks³² ülkeleri tarafından daha savaş sona ermeden ekonomik işbirliği ve bütünleşme hareketi başlatılmış, 1944 yılında gümrük birliğinin tesisi için başlatılan müzakereler 1948 yılında sonuca ulaşmıştır.

Savaş sonrasında bile savaşın başlamasında başat rol oynayan Almanya ve Fransa arasındaki güvensiz ortam devam etmiş, Almanya’nın sistem içerisine nasıl dâhil

³¹II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından ABD’nin 1948-1951 yılları arasında 16 savaş mağduru ülkeye yardım etme amacıyla başlattığı, temelinde anti-komünist hedefleri olan bir ekonomik yardım paketine verilen isimdir.

³²Belçika, Hollanda ve Lüksemburg birleşmesiyle oluşmuş coğrafi olarak birlikteliğini anlatan, politik ve resmi bir işbirliği temeline oturan birliktir.

edileceği tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda Fransa Planlama Teşkilatı Başkanı Jean Monnet, Almanya'nın büyümesinin sınırlandırılması yerine Avrupa içerisinde asimile edilerek dâhil edilmesini önermiştir (Karluk, 1996, s:38). Monnet'in bu konuda oluşturduğu plan, Almanya'nın Batı sistemine dönüşünü sağlamanın yanı sıra savaş sanayinin temel maddesi olan çelik ve demir rezervlerinin yönetiminin ulus-üstü bir örgüt tarafından yönetilmesini öngörmüştür (Ülger, 2011, s:19-31). Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından duyuran bu plan günümüzde "Schuman Planı" olarak bilinmektedir. Schuman planı esas alınarak 18 Nisan 1951 yılında Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa, (Batı) Almanya ve İtalya tarafından imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür-Çelik Topluluğu (AKÇT – European Coal and Steel Community) kurulmuştur (European Union, 31.08.2016).

Altılılar tarafından kurulan AKÇT demir ve çelik ticaretine ilişkin kısıtlamaların kaldırılması ve bu konuda üçüncü ülkeler ile ticarete ortak tarife uygulanması üzerine oluşturulmuştur. Paris Antlaşması'nın en büyük özelliği üye devletlerin egemenlik haklarının bir kısmından feragat ederek başka bir ulus-üstü yapı içerisinde yer almayı kabul etmeleri olmuştur. Yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 50 yıl sürmesi planlanan antlaşmanın temelinde; üye ülkelerin ekonomilerinde iyileşme sağlamak, işsizlik oranlarını azaltmak, üyeler arasında ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayarak halkların refah seviyesini arttırmak gibi nedenler yer almaktadır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 02.09.2016).

2002 yılı itibari ile sona eren AKÇT'nin kısa sürede başarı sağlamasına rağmen tek başına yeterli olmayacağına kanaat getiren üye ülkeler, 1955 yılında İtalya'nın Messina şehrinde bir araya gelmişlerdir. Toplantıda birlik içerisindeki ülkelerin ekonomilerinin bütünleştirilmesi için ortak pazarın kurulması ve sosyal politikaların uyumlaştırılması gerekliliğinin üzerinde durulmuş, konuyla ilgili rapor hazırlama görevi ise Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henry Spaak' a verilmiştir (Ülger, 2011, s:19-31). Müzakerelerin ardından 1957 yılında Roma Antlaşması imzalanarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET-European Economic Community) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET-European Atomic Energy Community) kurulmuştur. Paris antlaşmasını imzalayan ülkelere kabul edilen Roma Antlaşması AAET ile atom enerjisi alanında

işbirliğini ve enerji konusunda dışa bağımlılığın azaltılmasını hedeflemişken, AET ile altılılar arasında daha geniş kapsamlı bir ekonomik bütünleşme için ortak pazarın kurulması hedeflemiştir (European Union, 03.09.2016). Paris ve Roma Antlaşmaları ile üç ayrı topluluk olarak kurulan AKÇT, AAET, AET 1965 yılında Füzyon Antlaşması ile tek bir çatı altında birleşmiştir. “Avrupa Toplulukları İçin Tek Konsey ve Tek Komisyon’u amaçlayan antlaşma, üç topluluğu bir araya getirerek Avrupa Toplulukları’nın (AT-European Communities) kurulmasını sağlamıştır.

3.1.2. AB Genişleme ve Derinleşme Süreci

1951 yılında temelleri atılan birlik kurulduğu zamandan günümüze sürekli gelişme göstermiş, derinleşme ve genişleme süreçlerini bir arada yaşamıştır. Altı ülkenin katılımı ile başlanılan yolculuk en son 2013 yılında Hırvatistan’ın katılımı ile yirmi sekiz ülkeye ulaşmıştır. 1993 yılında kadar üye olmak isteyen ülkeler için yalnızca Avrupa kıtasında yer alması ve demokrasi ile yönetilmesi şartını koyan birlik, 1993 yılında Kopenhag Kriterlerini³³ kabul etmiş ve bundan sonraki genişlemelerde bu kriterleri dikkate almaya başlamıştır. Müzakerelerin devam ettiği ülkeler Türkiye, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk’tur. Potansiyel aday ülkeler Bosna Hersek ve Kosova olmakla birlikte 2015 yılında İzlanda adaylık başvurusunu geri çekmiştir.

Tablo 7: AB Genişleme Tarihçesi

1973	İngiltere, Danimarka, İrlanda
1981	Yunanistan
1986	İspanya, Portekiz
1995	Finlandiya, İsveç, Avusturya
2004	Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
2007	Bulgaristan, Romanya
2013	Hırvatistan

³³Kopenhag Kriterleri bir bütün olarak üç ana başlıktan oluşmaktadır. Siyasi kriter: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı.

Ekonomik kriter: İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı

Uyum kriteri: Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak.

Bölgesel ekonomik entegrasyonların ilk örneğini oluşturan birlik, temel yapı taşlarının oluşturulduğu Paris ve Roma Antlaşmaları'nın imzalanmasının ardından dinamik bir süreç içerisinde girmiş, üye ülkelerin hukuki, siyasi ve ekonomik bağlarının güçlendirilmesi için derinleşme çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak kıtada yer alan kömür ve çelik kaynaklarının supranasyonal bir yapı tarafından yönetilmesini amaçlayan topluluk daha sonra Roma Antlaşması ile üyeler arasında ortak pazarın kurulmasını hedeflemiştir. Bu nedenle daha önce ayrıntılarıyla anlatılan ekonomik bütünleşme aşamalarından gümrük birliği 12 yıllık bir süre zarfından sonra 1 Temmuz 1968 yılında hayata geçirilmiştir. Böylece üye ülkeler arasında gümrük vergileri ve miktar kısıtlaması kaldırılmış ayrıca üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tarifesi uygulanmasına başlanmıştır.

1973 ve 1978 petrol krizlerinin neden olduğu ekonomik bunalım ve üye ülkelerdeki bürokratik zorluklar birlik içerisinde tek pazar söylemlerini tekrar gündeme getirmiş, 1985'te yayımlanan Beyaz Kitap (White Papers)³⁴ ile tek pazarın 1992 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedefi somut önerilerle desteklenmiştir. Kurucu antlaşmalarda ilk ciddi değişikliği gerçekleştiren Tek Avrupa Senedi (TAS) 1 Temmuz 1987 yılında üye ülkelerce imzalanarak yürürlüğe girmiş, 1992 yılında bitirilmesi planlanan ortak pazar hukuki bir zemine oturtulmuştur. TAS ile birlikte sosyal politika, ekonomik ve sosyal bütünleşme, ekonomik ve parasal birlik, teknolojik araştırma, çevre ve dış politikada daha sıkı işbirliği amaçlanmıştır (Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (BDTM), 1999, s:42-43).

1990 sonrası yeni bölgeselleşme hareketinin de etkisiyle ekonomik bütünleşme çabaları hız kazanmış, 1992 yılında büyük ölçüde tamamlanan ortak pazarın sonrasında bir ileri aşama olan ekonomik birliğe geçiş ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. 1993 yılında yürürlüğe girmesiyle Roma Antlaşması'nda büyük değişikliğe neden olan Maastricht Antlaşması, Delors Planı'na uygun olarak üç aşama ile ekonomik birliğin sağlanmasını amaçlamıştır (Özbay, 1997, s:6).

³⁴Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve belirli bir konudaki eyleme yönelik somut öneriler içeren belgelerin genel ismidir.

Birinci aşama 1990-93 yıllarını arasında gerçekleşmiş olup üye ülkeler için bir kur sistemi belirlenmiş, sermaye hareketlerinde tam liberalleşme sağlanması ve üye ülkelerin ekonomi politikalarının yakınlaştırılması sağlanmıştır. 1994-98 yıllarını kapsayan ikinci aşama bir sonraki aşamaya hazırlık süreci olarak gerçekleşmiş, bu dönemde Avrupa Para Enstitüsü (European Monetary Institute) kurulmuş ve daha sonra kurulacak olan Avrupa Merkez Bankası'nın (European Central Bank) temelleri atılmıştır. 1999 yılı ile son aşamaya geçilmiş, Maastricht antlaşmasında yer alan bazı kriterlerin³⁵ yerine getirilmesi ile üyelerin ekonomik farklılıkları giderilmesi ve tek paraya geçiş takvime bağlanmıştır.

Parasal birlik için birinci aşama 1999-2001 yıllarını kapsamakla birlikte bu dönem zarfında ulusal paralar tedavülde kalmaya devam ederken diğer yandan Euro'nun kaydi para³⁶ olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. İkinci aşama 1 Ocak - 31 Haziran 2002 tarihleri arasında gerçekleşmiş olup Euro nakit para olarak kullanılmaya başlanmış, altı ay boyunca ulusal para ve Euro birlikte tedavülde kullanılmıştır. Son aşamaya 1 Temmuz 2002 yılında geçilmiş ve ulusal para yasal statüsünü kaybederek yerini Euro bırakmıştır (Bayraktutan ve Bayraktar, 2004, s:110-111). Günümüz itibari ile birlik üyesi ülkelere 19 tanesi ulusal para birimi terk ederek Euro bölgesini oluşturmuşlardır.

1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması üç sütunlu yapının korunmasını sağlayarak literatürde ikinci Maastricht olarak yer almıştır. Ancak bu anlaşmaya istihdam, sürdürülebilir kalkınma konuları dâhil edilmiş ayrıca konseyin ortak ticaret politikasında yer alan hizmetler ve fikri mülkiyet haklarını ile ilgili yetkileri genişletilmiştir (BDTM, 1999, 43-57). 2001 yılında imzalanan Nice Antlaşması'nın temel amacı birliğin kurumlarında değişikliğe giderek yapılacak en kapsamlı

³⁵Maastricht Kriterleri: Birliğe üye ülkelerin 12 aylık enflasyon ortalaması, AB'de en düşük enflasyon oranına sahip 3 ülkenin enflasyon ortalamasından en çok 1,5 puan fazla olabilecektir.

Üye ülkelerde devlet borçları GSYİH'nın %60'ını geçemeyecektir.

Bütçe açığı GSYİH'nın %3'ten fazla olmayacaktır.

Herhangi bir üye ülkede uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle en iyi performans gösteren 3 üyenin faiz oranından en fazla %2 fazla olacaktır.

Ayrıca son 2 yıl itibariyle üye ülke parasının diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmemesi gerekmektedir.

³⁶Kaydi para (mevduat parası): Temel olarak bankalar tarafından yaratılan parayı ifade eder. Bankalar ve finansal kuruluşlar nezdinde üzerine çek yazılabilen vadesiz mevduat olarak tanımlanabilir.

genişlemeye birliği hazır hale getirmektir (Tezbaşaran, 2011, s:18). Küresel ölçekte artan tehdit ve fırsatlar birliği birçok konuda değişime itmiş, ortaya çıkan yeni stratejiler ile dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgi teknolojisi konumu için adımlar atılmıştır (European Union, 10.09.2016). Bu adımlardan sonuncusu 2007 yılında imzalanan Lizbon antlaşması ile gerçekleşmiş, birlik daha demokratik, daha şeffaf ve daha etkili işleyen bir yapı olmayı hedeflemiştir. Ekonomik - siyasal bütünleşme çalışmaları, kurumsal yapı, yetki ve faaliyetlere ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 11.09.2016). Avrupa Merkez Bankası kurum statüsü kazanmış, tamamlanmış işlevsel bir iç piyasa ve yenilikçi-işlevsel ürünler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 8: Avrupa Birliği Derinleşme Süreci

Antlaşma Adı	İmzalandığı Tarih	Yürürlüğe Giriş Tarihi
Paris Antlaşması	18 Nisan 1951	23 Temmuz 1952
Roma Antlaşması	25 Mart 1957	1 Ocak 1958
Tek Avrupa Senedi(TAS)	28 Şubat 1986	1 Temmuz 1987
Maastricht Antlaşması	7 Şubat 1992	1 Kasım 1993
Amsterdam Antlaşması	2 Ekim 1997	1 Mayıs 1999
Nice Antlaşması	26 Şubat 2001	1 Şubat 2003
Lizbon Antlaşması	13 Aralık 2007	1 Aralık 2009

Birliğin yapısı incelendiğinde, organların zamanla sayılarında artış meydana geldiği gibi yetki düzeyleri de genişleme ve derinleşme süreçleriyle orantılı olarak değişmiştir. Son olarak Lizbon Antlaşması ile düzenlenen organlar kendi işlerinde üçe ayrılır. Asıl organlar; Avrupa Konseyi(Zirvesi), Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Adalet Divanı ve Sayıştay'dır. Danışma organları Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi'nden oluşur. Diğer organlar ise Avrupa Merkez Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Ombudsmanı ve Ajanslar'dır.

3.2. AB –TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar devam eden “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” hedefi her aşamada kendini göstermiş, Türkiye’nin iç ve dış politikasını, ekonomik ve sosyal yapısının şekillenmesini sağlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi küreselleşmenin son safhasında daha sık görülen uluslararası örgütlerin gücü soğuk savaş döneminde artmış, kurulan “Yeni Dünya Düzeni” ile oluşan sistemin yönlendirilmesinde bu örgütler etkili olmuştur. Konjonktürel dönüşümden kendi payına düşeni alan Türkiye ise bu süre zarfında Avrupa Konseyi, NATO, OECD gibi batı menşeli örgütlere üye olmuş ve böylece yer aldığı bloku diğer dünya ülkelerine göstermiştir. Tüm bunlar ışında Türkiye Avrupa’nın en geniş bütünleşme hareketine karşı kayıtsız kalmamış, bu yolda gerekli çabayı göstermiştir (Çemrek, 2006, s:47-50).

3.2.1. Ankara Antlaşması ve Devam Eden Süreç

Yunanistan’ın AET başvurusunun ardından Türkiye de bütünleşme hareketinde yer alabilmek için 31 Temmuz 1959 yılında başvuruda bulunmuştur. Başvurusu kabul edilen Türkiye’nin birlik ile ilişkileri 1960 darbesi nedeniyle sekteye uğramış, 1963 yılında sivil yönetimin kurulması ile ilişkiler tekrar başlamıştır. Taraflar arasında hukuki temel oluşturan Ankara Antlaşması 12 Eylül 1963’te imzalanmış olup, 1 Aralık 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. Taraflar arasında ortaklık kurulmasını sağlayan antlaşmanın 2. maddesi antlaşmanın amacını “Türkiye ekonomisinin kalkındırılması, Türk halkının istihdam seviyesi ve yaşam şartlarının yükseltilmesi, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etme” şeklinde ortaya koyar (Dışişleri Bakanlığı, 19.09.2016).

Anlaşma temelinde ilişkiler üç döneme ayırmış olup bu süreç antlaşmanın 3. maddesinde açıklanmıştır. Hazırlık dönemi olarak adlandırılan ilk sürecin beş yılda tamamlanması planlanırken dokuz yıl sürmüştü ve 1972 yılında sona ermiştir. Bu dönem Türkiye için mali külfet getirmemekle birlikte ekonominin kalkınmasına yardımcı olacak mali yardım ve kolaylıkları içermektedir.

Katma Protokolü³⁷'nün yürürlüğe girmesi ile başlayan ve gümrük birliği ile son bulan geçiş dönemi ise her iki tarafa bazı yükümlülükler yüklemektedir (Dışişleri Bakanlığı, 21.09.2016). Üye ülke parlamentolarında onaylandıktan sonra bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'nin ihraç ettiği tüm sanayi mallarına yönelik gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış ayrıca tarım ürünleri için belirli kota uygulamalarıyla ihracatta kolaylık sağlamıştır (Seyidoğlu, 2007, s.265). Türkiye ise AB menşeli ithal edilen sanayi ürünlerine yönelik gümrük vergilerini 12 yıl içinde kaldırmayı ve birliğin Ortak Gümrük Tarifesi 'ne (OGT) uyum sağlama sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak bazı hassas sanayi ürünleri için bu süreç 22 yılı kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu dönemde iç ve dış birçok sorunla uğraşmak zorunda kalan Türkiye, geçiş döneminde üstlendiği yükümlülüklerini yerine getirememiş ayrıca ilişkiler 1980 darbesi ile durma noktasına gelmiştir.

Darbe sonrası 1983 yılında yapılan seçimlerle sivil hükümet başa gelmiş ancak ilişkilerin normal seyrine dönmesi zaman almıştır. İlk resmi temas 1986 yılında Türkiye – Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin toplanması ile sağlanmıştır (Ülger, 2011, s.144). Temas sonrası Türkiye Ankara Antlaşması'nın ön gördüğü nihai aşamaya gelmeden 14 Nisan 1987 yılında tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Komisyon tarafından 18 Aralık 1989 yılında hazırlanan raporda Türkiye'nin birliğe katılmakta ehil olmakta birlikte, siyasal-sosyal ve ekonomik olarak henüz hazır olmadığının altı çizilmiş ayrıca ilişkilerin antlaşma çerçevesinde yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Başvurunun kabul edilmemesine rağmen taraflar arasında ilişkileri geliştirmek adına Komisyon tarafından Matutes Paketi³⁸ hazırlanmıştır.

6 Mart 1995 yılında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında 22 yıllık sürenin sonuna gelmek suretiyle Gümrük Birliği'ne 1996 yılında geçilmesi kararlaştırılmıştır. 1989–1994 yılları arasında Türkiye'nin OGT'ye uyumu

³⁷Gümrük Birliği esasına dayandırılmış olan protokol mal, hizmet, kişi ve sermayenin kademeli olarak serbest dolaşımını; ulaştırma, rekabet, vergilendirme ve mevzuatın yakınlaştırılması ile ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlu hale getirilmesi konularını hükme bağlamaktadır.

³⁸Matutes Paketi; Türkiye ile topluluk arasındaki gelişme farkının azaltılması için sınai ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi, taraflar arasındaki siyasi bağların güçlendirilmesi, GB'nin 1995 sonuna kadar gerçekleştirilmesi, kotaların ve OGT'nin topluluk standardına yakınlaştırılması, mali işbirliğinin yeniden başlatılması, bu çerçevede Türkiye'ye 50 milyon karşılıksız olmak üzere, 600 milyon ECU'lük kredi açılmasını içermektedir.

incelendiğinde 12 yıllık listede yüzde 80’e, 22 yıllık listede ise yüzde 70’e ulaşıldığı görülmüştür (Güran, 1999, s:184). 1 Ocak 1996 yılında GB’nin tesisi ile nihai döneme girilmiştir.

Böylece Türkiye AB’ye üye olmadan GB’ye giren ilk ülke olmuştur. Ancak burada unutulmaması gereken Türkiye’nin birliğe dâhil edilmesinin esas amacının (diğer ülkelerden farklı olarak) AB’ye yeni bir üye kabulünden çok ikili ilişkilerde daha fazla yakınlaşma çabası olduğudur. İlişkilerde diğer bir dönüm noktası 1999 yılında Helsinki Zirvesi’nde alınan kararlar Türkiye’nin aday ülke ilan edilmesi olmuştur. 2000 yılında açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi’nde Türkiye’nin üstlenmesi gereken kısa ve uzun vadeli hedefler ortaya konmuş, 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Müzakerelerde ele alınacak müktesebat 31 başlıktan oluşmakla birlikte bu başlıklardan sadece “Bilim ve Araştırma” faslı sona erdirilmiş, açılabilen fasıl sayısı 16 olmuştur.

3.3 GÜMRÜK BİRLİĞİ SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ

Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze Türkiye değişik ekonomi politikaları benimsenmiş ve benimsenen bu politikalar küresel ekonomi ile paralellik göstermiştir. 1960’lı yıllardan itibaren uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme politikaları “24 Ocak Kararları” ile yerini dışa dönük, ihracata dayalı kalkınma politikalarına bırakmıştır. Kamu kesiminin içeriden ve dışarıdan büyük oranda borçlanması sonrası döviz rezervlerinin hızla erimesi, “5 Nisan Kararları” adı verilen istikrar programını gündeme getirmiştir. Gerek 1980 gerekse 1994 yılında alınan bu kararlar Türkiye’nin dünya ekonomisinde daha sağlam bir yer ve daha sıkı ilişkiler ağı içinde olmasını sağlamak adına atılmış adımlardır.

Küreselleşmenin altın çağı olarak nitelendirebileceğimiz son döneminde Uruguay Müzakereleri sonrası kurulan DTÖ, uluslararası ticaretin serbestleşme mücadelelerinde etkili olmuştur. Ticaret hacminin artırılması, ihracatın yabancı pazarlara serbest ve güvenli bir şekilde yapılması, vergi ve kotaların kaldırılması gibi amaçları bünyesinde barındıran örgüte Türkiye de üyedir. 1996 yılında Katma Protokol’de yer alan 22 yıllık sürenin tamamlanması ile yürürlüğe giren GB başta

ekonomi olmak üzere politik ve hukuki bazı değişimlere neden olmuştur. Yaşanan ekonomik değişimler GB'nin DTÖ'nün uluslararası ticarete ilişkin yükümlülüklerini temel alması nedeniyle Türkiye'nin hem DTÖ'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesine hem de uluslararası standartlara ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

Yaşanan değişimlerin sonrasında ortaya çıkan etkiler uzun zamandır tartışılmaktadır. Bu anlaşmanın Türkiye'nin lehine olduğunu düşünenler gibi bu durumun aleyhte olduğu düşünenler de çoğunluktadır. Bu nedenle GB sonrası ekonomi genel hatlarıyla ele alınacak ve yaşanan değişim ortaya konulacaktır.

3.3.1. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Genel Etkileri

GB sonrası en çok tartışılan konulardan başında antlaşmanın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin ne yönde olduğudur. Bu konuda yapılan birçok çalışma bulunmakla birlikte tek bir ortak bir görüşe ulaşılamamış, her çalışma farklı sonuçlanmıştır. GB sonrası bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorunda kalan Türkiye'nin ekonomi politikalarında özellikle gümrük mevzuatında modernleştirme çalışmaları yaparak uluslararası standartlara yaklaştığını düşünenler, bu antlaşmanın ülkenin lehine olduğu savunurlar (TUSİAD, 2003, s:74). Başta dış ticaret açığı olmak üzere ülkenin yaşadığı ekonomik sorunların birçoğunun GB ile bağlantılı olduğunu düşünenler ise bu anlaşmanın Türkiye'nin aleyhine olduğu savunan grupta yer alırlar (Manisalı, 2009, s:31-43). Bunlar dışında GB'nin son yirmi yılda beklenen etkiyi göstermeyerek lehte durum yaratmadığı ancak birlik dışında yer almanın ise daha fazla zarara neden olacağını savunanlarda bulunmaktadır.

GB'nin Türkiye ekonomisi üzerine etkisini incelenirken unutulmaması gereken bu etkinin kesin bir şekilde ortaya konmasının zor olduğudur. Bu konuda Prof. Dr. Yaşar Uysal Türkiye'nin, GB'nin ölçülebilen nitelikteki alanlarından (ithalat, ihracat, gümrük vergisi...) negatif etkilenirken ölçülemeyen nitelikteki alanlarından (rekabet gücü, teknolojik yenilik, kalite ve standartlarda yükseliş...) pozitif etkilendiğini ifade etmiştir.

GB statik etkilerinden üretim etkisi, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olmak üzere ikiye ayrılır. Ticaret yaratıcı etki ülke içerisinde daha pahalı olarak üretilen

bir ürünün birlik içerisinde yer alan ülkelerden daha ucuza ithal etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Böylece ülkeler daha ucuz kaynaktan daha fazla tüketim imkânı elde eder ve böylece üyeler arasındaki ticaret hacmi de artar. Bu durumda ülke kaynaklarını daha verimli olduğu alanlara aktararak refah seviyesinde de artış sağlar. Türkiye'nin AB ile ticari verileri ele alındığında etkinin birlik lehine olduğunu söylenebilir. Ticaret saptırıcı etki, birlik dışından daha ucuza ithal edilen ürünün birlik içerisinde daha pahalıya ithal edilmesi durumudur. Türkiye GB öncesinde de ithalatının büyük çoğunluğunu AB ülkeleriyle gerçekleştirdiği için GB sonrasında da bu durum değişmemiştir (Temiz, 2009, s:118-123).

GB sonrası vergi ve kotaların kaldırılması ile ülke içine daha ucuza gelen yabancı ürünlere olan talep artmaktadır. Üretim etkisinin bir sonucu olarak birlik içerisinde daha ucuza üretilen ürünlerin ithalatında artış yaşanması tüketim etkisi olarak ifade edilmektedir (İspir, 2010, s:39-40). Tüketim oranları incelendiğinde 1996 yılında yatırım malları % 24, hammadde % 67 ve tüketim malları % 9'luk bir paya sahipken 2015 yılına ait tüketim oranları ise yatırım malları %16.6 hammadde % 69.5 ve tüketim malları %13.6'luk bir paya sahiptir. Ayrıca GB sonrası Türkiye'nin ara mallar, yatırım malları ve tüketim malları ithalatında önemli ölçüde artış yaşandığı gözlenmiştir (TÜİK, 25.09.2016).

Daha yakından bakıldığında rekabet gücü üretim ve verimliliğin artırılması, yaşam kalitesinde iyileştirmesi ve istihdamın geliştirilmesini ifade eder (İspir, 2010, s:44). GB sonrası gümrük mevzuatında rekabet yolunun açılması ve bu konuda rekabeti engelleyecek devlet yardımlarının kaldırılması kararlaştırılmıştır. Böylece yerli firmalar kaldırılan gümrük duvarları sayesinde hem yerli hem de yabancı tüketiciye ulaşma fırsatı yakalamıştır. Bu ortamda ayakta kalmayı başaran Türk firmaları verimlilik, kalite ve inovasyon alanlarında kendilerini geliştirmeyi başararak uluslararası rekabet ortamında yerlerini almışlardır. Ancak rekabet ortamında ayakta kalmayı başaramayan Türk firmaları bu süreci atlatabilerek kapanmıştır. Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi verilerine göre uzun bir sanayileşme evresinden geçmiş olmamasına rağmen Türkiye'nin (otomotiv ana – yan sanayi sektörü ve demir-çelik sanayi sektörü dışında) rekabet edilebilirlik seviyesi düşüktür. GB sonrası rekabet gücünde artış yaşanmasına

rağmen bu artış yeterli değildir. 1996 yılında 35. sırada yer alan Türkiye, 2014-2015 yılında 45. sıraya kadar gerilemiş 2015-2016 raporunda 51. sırada yer almıştır (Rekabet Kurumu, 25.09.2016).

Rekabet gücünde yaşanan değişim tüketicilerin lehine gelişmeler göstermiş, yerli firmalar ürettikleri müşteri odaklı yeni stratejileri sayesinde verimlilik ve kalite konularında hassasiyet göstermeye başlamıştır. Dayanıklı mallarda yaşanan çeşitlilik ve garanti süreleri yaşanan artış tüketici bilincinin oluşmasına neden olmuştur. Tüketici haklarında meydana gelen değişimler tüketici refahında artış sağlamıştır (Oy, 2008, s:11-12).

İstihdamda yaşanan değişimleri sadece GB etkisi ile açıklamak doğru olmayacaktır. Çünkü istihdam birçok makro değişkene bağlıdır ayrıca istihdam üzerindeki etkisi açıklamaya yetecek veriler mevcut değildir (Soğuk ve Unayista, 2004, s:4). Ancak GB sonrası rekabette hazır olamayan firmaların kapanması ile işsizlikte artış yaşanmıştır. Bununla birlikte yeni pazarlara ulaşmanın getireceği talep artışı, AB'nin ucuz işgücü nedeniyle üretimini Türkiye'ye kaydırması ve ileri teknolojiye dayanan üretimin daha sonraki dönemlerde istihdam üzerinde dengeleyici bir etki yapacağı belirtilmiştir (Yılmaz, 2012, s:85). Ayrıca AB ile ticaret yapan firmalar nitelikli işgücünün önemini kavramış, bu konuda eğitim çalışmaları başlamıştır. 2015-2016 yılı son verileri incelendiğinde Türkiye, esneklik ve işgücü kapasitesinin etkin bir biçimde kullanımı alt bileşenlerinden oluşan emek piyasalarının etkinliği bileşenine göre geçen seneye oranla dört basamak ilerleyerek 127. sırada yer almıştır (Rekabet Kurumu, 25.09.2016).

Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkenin sürdürülebilir kalkınmasında ve rekabet gücünün artırılmasında kilit rol oynamaktadırlar. Türkiye bulunduğu konum itibari ile hem avantajları hem de dezavantajları bünyesinde barındırmakla birlikte sahip olduğu genç nüfus, gelişmekte olan altyapısı ve doymamış iç pazarı ile yatırım yapacak ülkeler için cazip bir konumdadır. Ancak GB üyeliği sonrasında doğrudan yabancı yatırımlarda artış yaşanmakla birlikte bu oran istenilen düzeyde gerçekleşmemiş, yaşanan artış tahmini verilerin altında kalmıştır. Ancak bu rağmen 2014 Dünya Bankası Raporuna göre 2008 krizi ile düşüş yaşansa da ülkemize gerçekleştirilen doğrudan yabancı

yatırımların yarısından çoğu AB tarafından gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde yönelik yapılan yatırımlar imalat ve hizmet sektöründe yoğunlaşmakla birlikte tarımsal alanlara yönelik yatırımlarda da artış görülmektedir (Aynacı, 2015, s:106-110).

Değnilmesi gereken diğler bir nokta ise teknoloji alanında geline noktaadır. GB ile yerli firmalar uluslararası rekabette söz sahibi olmak için üretim kalitesini ve verimliliğini arttıracak, maliyetleri azaltacak yeni buluşların hayata geçmesi için AR-GE çalışmalarına yönelmişlerdir (Bahçekapılı, 2006, s:69). Ancak Türkiye bu konuda oldukça yavaş ilerlemekte hatta sanayileşmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça geride kalmaktadır. Diğler ülkelerle rekabeti sağlayacak teknolojiyi benimseme ve bilişim teknolojilerinin kullanımı alt bileşenlerinden oluşan teknolojik altyapıda geçen yıla oranla dokuz basamak gerileyerek 62. sırada yer almıştır. Bilimsel araştırma kurumlarının niteliği, şirketlerin AR-GE harcamaları, üniversite-sanayi işbirliği, patentler, fikri mülkiyet haklarının korunması... değişkenlerinden oluşan inovasyon bileşiminde geçen yıla oranla dört basamak gerileyerek 60. sırada yer almıştır (Rekabet Kurumu, 25.09.2016).

GB sonrası atıl durumda olan kapasitelerini kullanmaya başlayan firmalar genişleyen pazar hacmi nedeniyle ölçeklerini ve ürün çeşitliliğinde artışa gitmişlerdir. Gelişme gösteren rekabet gücü, teknolojik yenilikler ve nitelikli teknik- idari eleman varlığı firmaların ölçek ekonomilerine geçişte kolaylık sağlamaktadır. Ancak ölçek ekonomileri etkisinin ortaya çıkardığı sonuçları incelemek için daha uzun bir vade gerekmektedir.

GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki genel etkilerine bakıldığında birlik sonrası Türkiye ekonomisinin birçok açıdan olumlu etkilendiği gözlenmektedir. Bu durum özellikle ölçülemeyen alanlarda oldukça yoğundur. Ancak burada önemli olan bu etkilerin yeterli düzeyde olup olmadığıdır. Küresel veriler incelendiğinde Türkiye'nin mesafe katettiği görülmekle birlikte bu seyrin dalgalı bir şekilde gerçekleştiği gözlenmiştir. Özellikle 2008 yılında yaşanan ekonomik krizinin bu durumda etkisi büyüktür. Tezin bu bölümünde GB'nin dış ticaret üzerindeki etkisi incelenerek son yirmi yılda geline nokta tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.3.2. Gümrük Birliği'nin Dış Ticarete Etkisi

Bir ülkeye veya ülke grubuna ait ekonomik tabloların karşılaştırılmalı değerlendirilmesi; gerek belirli bir dönem gerek bir bütün olarak verilerin incelenmesi ve yorumlanmasını içermektedir. Bu tür değerlendirmelerin temel amacı geçmiş ve mevcut durumun göz önüne alınması yoluyla geleceğe ait öngörülerde bulunabilmektir. Elde edilen bulgularla milli ekonomi politikalarının değerlendirilmesi, büyüme ve gelişme olanaklarının tespit edilmesi ve karar alıcıların yönlendirilmesi mümkün olmaktadır (Yılmaz, 2012, 75-79).

GB ortaya çıkardığı etkileri ifade etmede istatistiksel veriler ve bilimsel çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Çünkü olması planlanan ve gerçekte olan arasındaki farkı belirlemek, katedilen yolu objektif olarak ortaya koymak bu sayede mümkün olacaktır. Yukarıda görüldüğü gibi GB'nin rekabetten istihdama, yatırımdan teknolojiye kadar birçok alana çeşitli seviyelerde kendini göstermiş, birçok değişikliğe neden olmuştur. Ancak bilindiği gibi GB Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişimlerin tek nedeni değildir. 1996 yılından günümüze gerek dünyada gerekse Türkiye'de birçok ekonomik kriz meydana gelmiş, ülkeler arasında yaşanan siyasi sorunlarda ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri etkilemiştir. Bu nedenle ekonomide meydana gelen olumsuz değişimlerin sadece GB ile açıklanması doğru olmayacaktır (Hatipler, 2012, s:8). Yukarıda bahsedildiği gibi ekonomide yaşanan değişimler sadece ana hatlarıyla belirtilmiş olup, etkinin daha çok hissedildiği dış ticaret üzerinde durulacaktır.

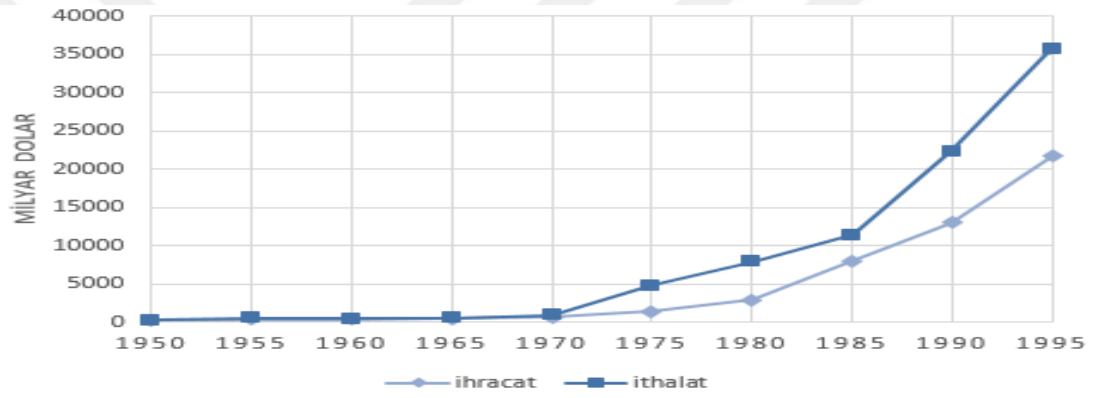
GB, Ankara Antlaşması'nın şartlarına uygun olarak sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle tarım ürünü dışında Türkiye'de ve AB'de serbest dolaşımda bulunan tüm ürünleri kapsamaktadır. Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'de yer alan emek, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik hükümler sadece söylem olarak kalmış, bu konuyla ilgili olarak herhangi bir adım günümüze kadar atılmamıştır (Groenendijk ve Luiten, 2011, s:18-21). Ayrıca nevi şahsına münhasır özelliklere sahip olan birliğin üçüncü ülkelerle yaptığı ve ileride yapacağı antlaşmaları da Türkiye önceden kabul etmiştir (Aydoğan, 2002, s:130).

Burada önemli olan nokta Türkiye'nin anlaşmaları kabul etmesi değil, bu anlaşmalarda söz hakkının olmamasıdır. Bu konuya detaylı olarak daha sonra değinilecektir.

3.3.2.1. GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticareti

GB öncesi Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde küresel eğilimlerle paralel olarak uygulanmaya başlanan politikaların yansımaları görülmektedir. İthal ikameci sanayileşme yerini dışa dönük, ihracata dayalı kalkınma politikalarına bırakmış, böylece dış ticarete hareketlenmeler başlamıştır.

Şekil 15: 1950-1995 Yıllarına Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

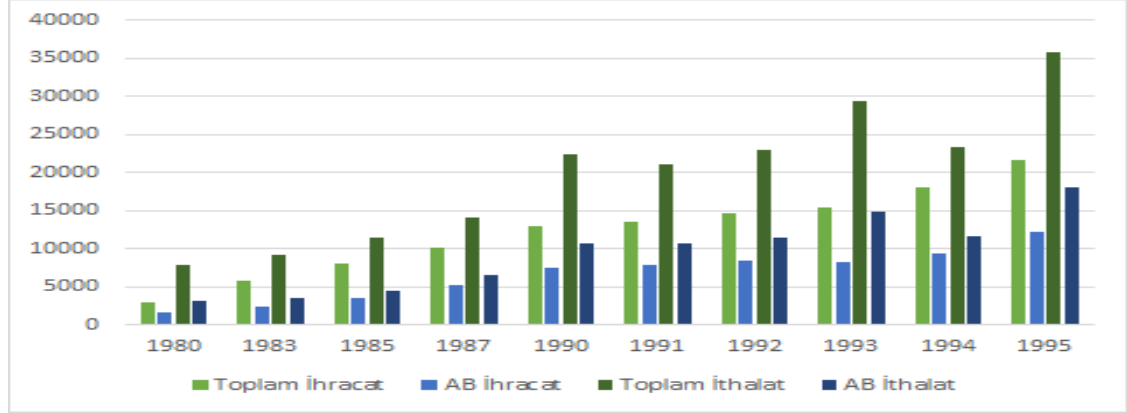

Kaynak: TÜİK

1970 sonrası Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile Türkiye menşeli sanayi ürünleri Avrupa pazarına gümrüksüz girmeye başlamış ayrıca tarım ürünleri içinde yürürlükte olan kota uygulamalarına yönelik kolaylıklar getirilmiştir. Türkiye ise AB menşeli sanayi ürünlerine yönelik uygulanan gümrük vergilerini 12-22 yıl içinde kaldırmayı taahhüt etmiştir.

1970-1980 yılları arasında ihracat ve ithalatta bir ivme yakalanmış olup, 1980 yılında alınan kararlar etkisini göstermeye başlamıştır. Bu süre zarfında ihracat edilen ürünlerde değişiklik gözlenmiştir. 1980 yılında ihraç edilen ürünler içerisinde tarım – hayvancılığın payı %64 iken bu oran 1990 yılında %25'e kadar düşmüştür. Sanayi ürünlerinin ise 1980 yılı ihracat payı %25.8 iken 1990 yılında % 67.7 yükselmiştir (Şeniğne, 2007, s:94).

Şekil 16: GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı (Milyon Dolar)

Kaynak: TÜİK(AB 27 ülke olarak hesaplanmış, Hırvatistan dâhil edilmemiştir.)

GB öncesine ait veriler incelendiğinde Türkiye'nin dış ticaret hacminde ciddi artışlar meydana geldiği görülmektedir. 1980 yılında 10.819 milyon dolar olan ticaret hacmi yaklaşık beş kat artarak 1995 yılında 57.346 milyon dolara ulaşmıştır. Şekilde de görüldüğü gibi toplam ihracat verileri sürekli artış göstermiş, 1980-1995 yıllarına ait veriler karşılaştırıldığında yaklaşık 10 kat artmıştır. Toplam ithalat verileri incelendiğinde yaşanan krizlerin etkisiyle 1991 ve 1994 yıllarında düşüş görülmekle birlikte bu yıllar dışında artış gözlenmiştir. Yaşanan bu değişimde AB'nin payı azımsanamayacak kadar büyüktür.

Tablo 9: 1980- 1995 Yıllarına Ait Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı

	Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri(Milyon Dolar)		Türkiye'nin AB Ticareti Verileri(Milyon Dolar)		AB'nin Toplam Ticaret Payı	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat(%)	İthalat(%)
1980	2.910	7.909	1.668	3.145	57.3	39.8
1981	4.702	8.933	1.807	3.424	38.4	38.3
1982	5.745	8.842	2.088	3.088	36.3	34.9
1983	8.727	9.235	2.326	3.534	26.7	38.3
1984	7.133	10.757	3.070	4.161	43.0	38.7
1985	7.958	11.343	3.509	4.535	44.0	39.9
1986	7.456	11.104	3.559	5.292	47.7	47.7
1987	10.190	14.157	5.269	6.482	51.7	45.8
1988	11.662	14.335	5.618	6.730	48.2	46.9

1989	11.624	15.792	5.887	6.965	50.6	44.1
1990	12.959	22.302	7.485	10.597	57.8	47.5
1991	13.593	21.047	7.783	10.675	57.3	50.7
1992	14.714	22.871	8.476	11.514	57.6	50.3
1993	15.345	29.428	8.272	14.913	53.9	50.7
1994	18.105	23.270	9.389	11.643	51.9	50.0
1995	21.637	35.709	12.206	18.024	56.4	50.5

Kaynak: TÜİK verilerinden düzenlenmiştir. (AB 27 olarak hesaplanmış, Hırvatistan dâhil edilmemiştir.)

Tablo 9’da belirtildiği gibi GB öncesi de AB, Türkiye’nin en önemli dış ticaret ortaklarından. 1980 yılında AB’nin dış ticaretteki payı %44.5 olup 1995 yılında %52.7’e ulaşmıştır. Toplam dış ticarete AB’nin ihracat ve ithalat payı yıllar içerisinde değişim göstermiş, dalgalı bir seyir izlemiştir. Toplam dış ticarete AB’nin payı 1981-1985 yılları arasında yaklaşık %39 iken bu oran 1991-1995 yılları arasında %52’ye ulaşmıştır.

GB öncesinde bile ihracat verilerinde AB payının bu kadar yüksek olmasının temel nedeni Katma Protokol ile birlikte Türk firmalarının gümrüksüz ihracatta başlamış olup bu durumun GB ile değişmemesidir. Diğer bir deyişle AB pazarı Türkiye için 1973 yılından itibaren açık hale gelmiş olup aynı durum AB menşeli ürünler için kademeli olarak gerçekleşmiş, GB ile birlikte son bularak tamamen açık hale gelmiştir. Bu nedenle GB’nin yürürlüğe girdiği 1996 sonrası ihracatta ani bir değişim gözlenmemiştir.

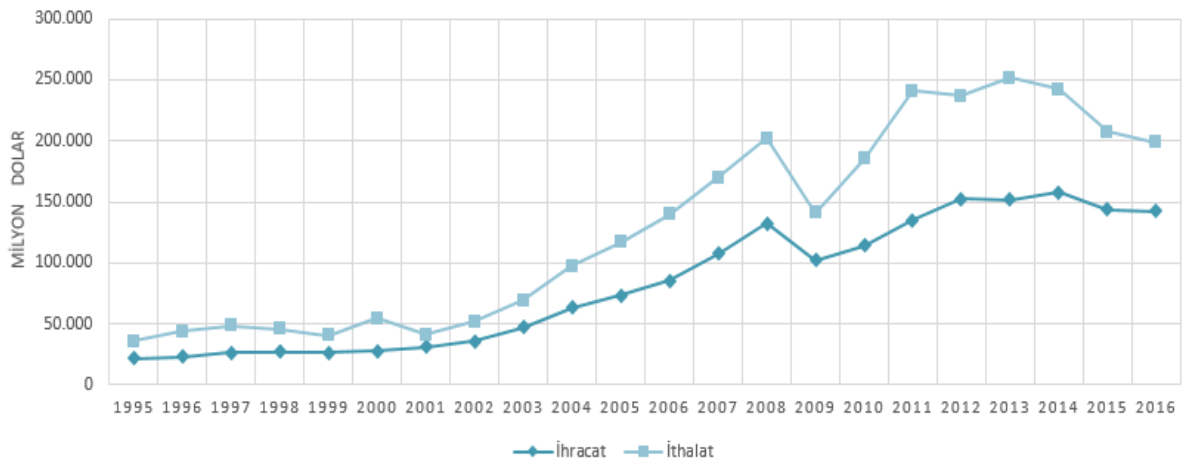
3.3.2.2. GB Sonrası Türkiye’nin Dış Ticareti

Gümrük Birliği’nin 1996 yılında yürürlüğe girmesi özellikle bazı kesimler tarafından çok olumlu karşılanmış, üyeliğe giden yolda atılmış en önemli adımlardan biri olarak görülmüştür. Ancak Avrupa bütünleşmesinde yer almak isteyen Türkiye için GB amaç değil bu yolda kullanılan bir araçtır. Zira amaç üyeliği elde ederek parasal birliğe ya da en azından ortak pazara dâhil olmaktır.

GB sonrası AB ile yapılan ticarete gümrük verileri ve kotalar kaldırılmış, GB öncesi sanayi ürünleri için %16 olan gümrük vergileri sıfıra indirilmiş ve üçüncü ülkeler

için bu oran %10.97 iken %5.8 çekilmiştir (TÜSİAD, 2003, s: 29). İşlenmiş tarım ürünleri konusunda AB ile uyumlu bir işleyişe geçilmiş, ürünlerin sanayi paylarına ait vergiler tamamen kaldırılırken tarıma ait paylarına yönelik indirimler takvime bağlanmıştır (Alemdar, 2011, s:37). Bu nedenle GB'nin ilk dönemleri özellikle AB lehine gelişme göstermiştir, ithalat verileri hızla yükselirken ihracat verileri aynı oranda değişim gösterememiştir. Türkiye bu süreçte AB'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülke veya ülke gruplarıyla tercihli ticaret anlaşması yapmak durumunda kalmıştır. Bu konuyla ilgili olarak ilk tercihli ticaret anlaşması 10 Nisan 1991 yılında EFTA ile imzalanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016). Ancak imzalanan serbest ticaret ve tekstil anlaşmaları henüz rekabet için hazır olamayan Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Sarıbrahimoğlu, 2009, s:77-79).

Şekil 17: 1995-2016 Yıllarına Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Kaynak: TÜİK

1995-2016 yılı dış ticaret verileri incelendiğinde dalgalı bir seyir izlemekle birlikte ticaret hacminde artış yaşandığı gözlenmektedir. Ancak bu süre zarfında dış ticareti etkileyen tek unsur GB olmamış, yaşanan küresel ekonomik krizler de dış ticarete bazı değişimlere neden olmuştur. 1998 yılında Asya Krizi ve onun ardından devam eden Rusya Krizi dünyadaki üretim ve ticarete daralmaya neden olmuş, devalüasyonun yaşandığı ülkeler rekabet avantajı nedeniyle ihracatlarını artırırken ithalatlarını azaltmışlardır. 1999 yılında ülkemizde yaşanan deprem, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ulusal krizleri dış ticareti olumsuz etkilemiş, özellikle ithalat değerlerinde

düşüş yaşanmıştır. Ekonomik istikrarsızlık ve devalüasyona karşı 2002 yılında yeni ekonomi paketi yürürlüğe konmuş, bu durum dış ticaret lehine gelişme göstermiştir.

2003 yılı itibari ile hem ihracat hemde ithalat değerlerinde istikrarlı bir artış trendi yakalanmış olup bu durum 2008 yılında yaşanan küresel krize kadar devam etmiştir. ABD’den başlayarak birçok ülkeyi etkisi altına alan bu kriz küresel ekonomiye entegre olan Türkiye’yi de etkilemiş, ihracat ve ithalat değerlerinde hızlı bir düşüş görülmüştür. 2008 yılında yaklaşık 334 milyar dolar olan ticaret hacmi 2009 yılında 243 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2010 yılında kısa ve orta vadeli eylem planları sayesinde yükselen piyasa ve makro verilerine tekrar ulaşılmış, yükselen trend yeniden yakalanmıştır. Türkiye krizden etkilenmekle birlikte diğer ülkelere oranla daha az zararla çıkmayı başarmıştır.

Tablo 10: Türkiye’nin Dış Ticaret Hedefleri (Milyar Dolar)

	2014	2015	2016	2016*	2017*	2018*	2023**
İhracat	157.6	143.9	142.5	155,5	175.8	201.4	500
İthalat	242.2	207.2	198.6	210,7	243.1	273.2	625
Dış Ticaret Hacmi	399.8	351.1	341.1	366,2	418.9	474.6	1125
Dış Ticaret Dengesi	-84.5	-63.3	-56.1	-55,2	-67.2	-71.8	-125
İhracat/İthalat(%)	65.0	69.4	71.7	73,8	72.3	73.7	80

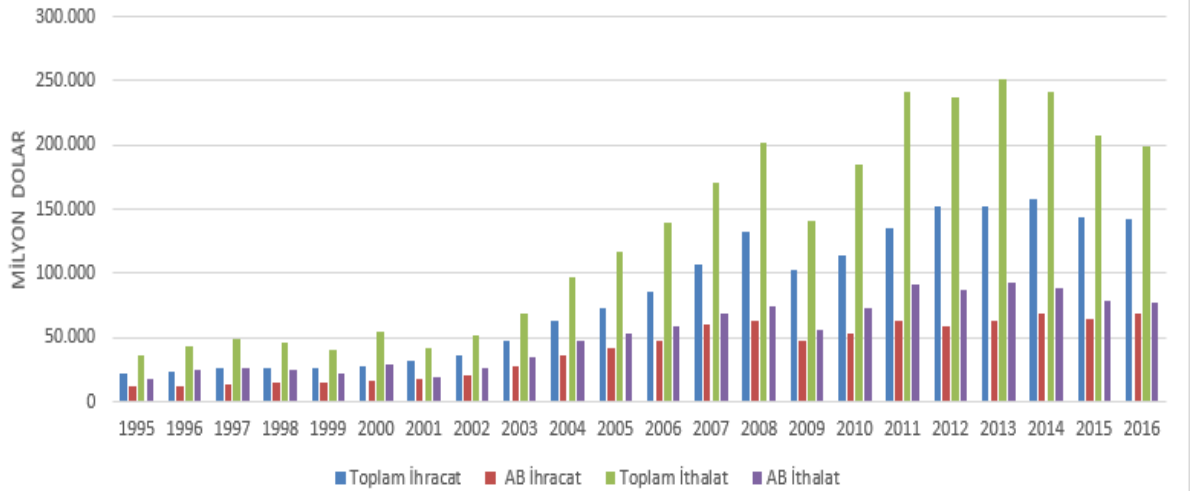
Kaynak: TÜİK ,*Kalkınma Bakanlığı Beklentisi ,** Ekonomi Bakanlığı İhracat Stratejisi

2013 ve 2014 yıllarına ait dış ticari verileri hemen hemen aynı düzeyde gerçekleşmiş olup bu evreyi tutunma evresi olarak adlandırabiliriz. 2015 yılında ihracat ve ithalat verilerinde azalış gözlenmiş, 2015 yılında dış ticaret hacmi 351 milyar dolara kadar gerilemiştir. Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan gelecek öngörüsünde 2016 yılı dış ticareti için ticaret hacminde artış, dış ticaret açığında da azalış beklenmektedir. Ancak gerçekte ortaya çıkan tabloda dış ticaret hacmi azalmaya devam etmiş, dış ticaret açığı beklenenden daha fazla gerçekleşmiştir. 2016 yılında dış ticaret hacmi 341 milyar dolar olurken dış ticaret açığı 56 milyar dolar düzeyindedir. Bu durumun birden çok nedeni olmakla birlikte ihraç edilen ürünlerin büyük çoğunluğunun üretiminde ithal girdi olarak kullanılıyor olunması, ihraç edilen ürünlerin fiyat esnekliğinin düşük olması, ülke içinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve artan terör olayları en önemli

nedenler arasında sayılabilir. Ayrıca bulunduğu coğrafi konum nedeniyle uluslararası alanda ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıklar ve dış politika farklılıkları ticarete zarar vermeye devam etmektedir.

Kalkınma Bakanlığı tarafından oluşturulan dış ticaret beklentisi ticaret hacminin 2017 ve 2018 yılları içinde düzenli artış göstererek sırasıyla 418.9 milyar dolar ve 474.6 milyar dolara ulaşması yönündedir. Ayrıca Ekonomi Bakanlığı'nın hazırladığı 2023 İhracat Stratejisi de bu beklenti ile paralellik göstererek ithalat lehine ticaret hacminde büyüme beklemektedir. Ancak bu beklentilerin gerçekleşmesi şu anki konjoktürde mümkün görünmemektedir. Üretim konusunda sürekli sorun yaşayan ve büyük çoğunluğu tüketim ve ara mala dayalı olan ihracatın yedi yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık 150 milyar dolardan 500 milyar dolara çıkması pek mümkün görünmemektedir.

Şekil 18: GB Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı

Kaynak: TÜİK (AB 28 ülke olarak hesaplanmıştır)

Genel olarak GB sonrası Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde GB öncesinde olduğu gibi dış ticarete en büyük ticari ortağın AB olduğu görülmektedir. Dış ticaretin yaklaşık yarısı AB ile gerçekleştirilmiştir. İhracat verileri GB öncesiyle paralellik göstermiş, 1996 - 2008 yılları arasında ihracatta AB'nin payı yaklaşık %50 düzeylerine tekabül etmiştir. GB sonrası ithalat verilerinde dikkat çekici artış yaşanmış

ancak ilk yıllarda yaşanan artış sonraki yıllarda etkisi kaybetmiştir. Dalgalı bir seyir izleyen ithalat verilerinde hacimsel olarak artış yaşansa da özellikle son dönemlerde AB'nin payı iyice azalmıştır.

Tablo 11: 1995-2016 Yıllarına Ait Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı

	Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)		Türkiye'nin AB Ticareti Verileri (Milyon Dolar)		AB'nin Dış Ticaretteki Payı	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat(%)	İthalat(%)
1995	21.637	35.709	12.206	18.024	56.4	50.5
1996	23.224	43.626	12.590	24.349	54.2	55.8
1997	26.261	48.558	13.470	26.127	51.3	53.8
1998	26.973	45.921	14.837	25.296	55.0	55.0
1999	26.587	40.671	15.454	22.537	58.1	55.4
2000	27.774	54.502	15.688	28.552	56.5	52.4
2001	31.334	41.399	17.575	19.840	56.0	47.9
2002	36.059	51.553	20.457	25.698	56.7	49.8
2003	47.252	69.339	27.479	35.156	58.1	50.7
2004	63.167	97.539	36.698	48.130	58.0	49.3
2005	73.476	116.774	41.532	52.781	56.5	45.1
2006	85.534	139.576	48.148	59.447	56.3	42.6
2007	107.271	170.062	60.754	68.472	56.6	40.2
2008	132.027	201.963	63.719	74.513	48.2	36.9
2009	102.142	140.928	47.228	56.616	46.2	40.2
2010	113.883	185.544	52.934	72.391	46.5	39.0
2011	134.906	240.841	62.589	91.439	46.4	38.0
2012	152.461	236.545	59.398	87.657	38.9	37.0
2013	151.802	251.661	63.039	92.457	41.5	36.7
2014	157.610	242.177	68.514	88.783	43.5	36.7
2015	143.838	207.234	63.998	78.681	44.5	37.9
2016	142.557	198.617	68.350	77.500	47.9	39.0

Kaynak: TÜİK (AB 28 ülke olarak hesaplanmıştır.)

AB ile olan ticari ilişkiler daha ayrıntılı olarak incelendiğinde GB sonrası ihracat ve ithalat verileri GB öncesinde olduğu gibi asla eşit olmamıştır. 1995-2008 yılları arasında dış ticaret hacminin 1999 ve 2001 yılları dışında sürekli artış sergilediği

görülmüştür. Kriz dönemlerinde ticaret değerlerinin Türkiye aleyhine gelişime gösterdiği görülmüş, kurlardaki yükselme kaynaklı olarak ithalat değerinde düşüş görülmüştür. İthalattaki bu azalış ihracatta da azalışa neden olmuştur. Bunu en önemli nedeni Türkiye'nin ihracatta ithal ettiği hammadde ve ara malı kullanıyor olmasıdır. Kur artışı nedeniyle pahalılaşan ithal ürünler ihraç malı üretimini de olumsuz etkilemektedir. Toplam ihracatta AB'nin payı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, bu süre zarfında sahip olduğu payın %50'nin altına düşmediği görülmüştür. Ancak 2004 yılından itibaren günümüze Türkiye dış ticaretinde AB'nin hem ihracatta hem ithalatta payı azalmaya başlamıştır. Özellikle 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle dış ticaret hacmi belirgin oranda azalmıştır. Devam eden süreçte bu etki devam etmiş, 2010 yılı itibari ile kriz öncesi ticaret hacmi değerlerine ulaşılmıştır. Ancak genişleyen ticaret hacmine karşın AB'nin Türkiye dış ticaretindeki payı 2008 sonrası sürekli azalmıştır.

1996 yılında toplam ticaretin yaklaşık % 54'ünü AB ile gerçekleştirirken 2012 yılı yılında bu oran %38'e kadar düşmüş, 2016 yılında ise yaklaşık %48 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 1996 yılında toplam ithalatın yaklaşık %56'sı AB ülkeleriyle yapılırken bu oran 2013 yılında %36'ya kadar düşmüş, 2016 yılında %39 olarak gerçekleşmiştir. Gerek ihracat gerek ithalat verileri incelendiğinde göze çarpan en önemli unsur Türkiye'nin en büyük ticari ortağı konumunda olan AB ile ticari ilişkilerin eski canlılığını yitirmiş olmasıdır. Ticari ilişkilerde yaşanan bu değişimin nedenlerine ekonomik ve siyasi olarak değinilecektir.

3.4. TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.4.1. Türkiye – AB Ticari İlişkilerde Yaşanan Değişimin Nedenleri

Türkiye - AB ilişkileri incelendiğinde gerek GB öncesi ve gerek GB sonrası ticari ilişkiler dalgalı bir seyir izlemekle birlikte istisnalar dışında ticaret hacminin sürekli gelişme gösterdiği görülmüştür. İstatistiksel verilerden elde edilen sonuçlar ticari ilişkilerin GB ile gelişme gösterdiği yönündedir. Ticaret hacminde Türkiye aleyhine büyüme gerçekleşmesine rağmen son yıllarda dış ticarete AB'nin payı azalmaya başlamıştır. Özellikle 2008 krizinden günümüze AB ile ilişkilerde yaşanan bu soğukluğun nedenleri ekonomik ve siyasi olarak ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

3.4.1.1. Ekonomik Nedenler

2008 yılında yaşanan borç krizinin etkileri günümüzde de devam etmektedir. Kriz küresel ekonominin düşük büyüme kapanına girmesine neden olmuş, sorun Çin'in ev sahipliğini üstlendiği G20 zirvesinde de gündeme getirilmiştir. Uzun yıllardan sonra küçülen dünya ticaret değerleri 2014 yılı ile toparlanma evresine girmiştir. Ancak Çin ve diğer gelişen ülkelerin yavaşlaması, istenilen büyüme oranlarının sağlanamaması ve üretim malların fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle 2015 yılında küresel mal ticareti önemli ölçüde küçülmüştür. Böylece ilk kez kriz ortamı olmadığı halde mal ticaretinde daralma yaşanmıştır (Gürlesel, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), 02.11.2016). Bu krizden en çok etkilenenler arasında AB ülkeleri yer almakla birlikte kriz sonrası bazı ülkelerinin birlikten çıkarılmaları bile gündeme gelmiştir (Adam Hayes, Investopedia, 2015). Krizin etkisiyle ortaya çıkan mali sorunlar ve bütçe açıkları AB'nin finansal kaynakların gerilemesine ve iç talebin daralmasına yol açmıştır (Akses, 2012, s:4). Bu durum ticari ilişkileri de olumsuz etkilemiş, özellikle Türkiye'nin AB ile yaptığı ihracat bu durumdan kötü etkilenmiştir. Daha sonra ticaret hacminde bir genişleme olmasına rağmen AB'nin payı azalmaya devam etmiştir.

Birlik içerisinde 2008 yılı sonrası sadece ekonomik sorunlarla uğraşılmamış, gittikçe artan terör olayları, mülteci krizi, etnik ayrışma, İslamofobi gibi problemlerle de mücadele edilmiştir. Diğer önemli konular ise Grexit ve Brexit senaryoları olmuştur. Citigroup ekonomisti Willem H. Buiter ve Ebrahim Rahbari tarafından 2012 yılında Greece ve exit kelimelerinin türetilmiş olan Grexit terimi, krizden en çok etkilenen ülkelere biri olan Yunanistan'ın Euro bölgesinden çıkmasını ifade etmektedir. Brexit ise Britain ve exit kelimelerinden türetilen ve 2016 yılında ise İngiltere'nin referanduma sunduğu AB'den ayrılma fikrinin halk tarafından kabul edilmesini açıklamaktadır. Ülke 2017 yılında Lizbon Antlaşması'nın 50. maddesini işleme koyarak bu süreci resmen başlatmıştır. Süreç resmen başlamış olsa da üyelikten ayrılmanın tamamlanması için iki yıllık bir süre öngörülmektedir (Hunt ve Wheeler, BBC, 25.04.2017). Ancak birlik içerisinde kurulduğu zamandan günümüze üyelikten çıkma kararı alarak bunu uygulayan bir devlet mevcut değildir.

Küresel ekonomide yaşanan belirsizlik ve talep azalışı paralel olarak Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. 2016 yılı içerisinde Suriye’de devam eden iç savaşın etkilediği yaklaşık 3.5 milyon mülteciye ev sahipliği yapmak zorunda kalmıştır. Savaş nedeniyle Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaretinde de sorunlar yaşanmış ayrıca Rusya ile yaşanan gerilim sonrası ticari yaptırımlara maruz kalmıştır. Ayrıca AB’nin imzaladığı ve imzalayacağı STA’lar da Türkiye’nin küresel ticarete rekabet gücünü azaltırken dış ticaret açığının da artmasına neden olmuştur. Yaşanan tüm bu sorunlar dışında Türkiye diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerini geliştirmek istemiş, yeni pazar arayışları ile daha güçlü bir ekonomi hedeflenmiştir. Çok yönlü dış politikanın bir göstergesi olan pazar arayışları küresel düzeydeki doğuya yönelme eğilimi ile paralel ilerlemektedir. İkinci bölümde bahsedilen bölgesel ticari bloklarla ticari ilişkilerini arttırmayı amaçlayan Türkiye, daha dengeli bir dış ticaret için diyalog veya stratejik ortaklığı yeterli bulmayıp bu örgütlerle daha yakın bir ticari bağa sahip olmayı istemektedir. Daha sonra detaylı olarak değinilecek olmakla birlikte Türkiye’nin dış ticaret hacminde önemli bir yere sahip olan Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirdiği ayrıca Ortadoğu ve Afrika yer alan ülkelerle de ticaret hacmini arttırdığı görülmüştür.

3.4.1.2. Siyasi Nedenler

Küresel ekonomide meydana gelen gelişmeler siyasi gelişmelerden ayrı olarak ele alınamaz. Ülkeler arasında yaşanan herhangi bir siyasi kriz ekonomik ilişkilerin askıya alınmasına veya kopmasına neden olmakta, hatta ülkeler tarafından bir tehdit unsuru olarak kullanılmaktadır. Ülkelerin kendi içlerinde yaşadıkları siyasi istikrarsızlıklarda ekonomide sallantılara neden olabilmektedir. Bu durumun en belirgin örneği Türkiye - AB ilişkilerinde geline noktaadır. 2000’li yılların başında bölgesel güç olma hedefi bulunan, tüm Ortadoğu ülkeleri için rol model olarak gösterilen ve bölgede barışın sağlanması için vazgeçilmez partner olarak görülen Türkiye’nin bu konumunu son yıllarda tartışılmaktadır. Bağımsız Türkiye Komisyonu bu konuda hakkındaki düşüncelerini “Türkiye artık bölgenin yükselen yıldızı değil. Ankara’nın ekonomik açıdan atılım yaptığı, gerçek demokrasi yolunda ilerleme kaydettiği ve bölgedeki pek çok ülkeye ilham kaynağı olduğu günler geride kaldı.” şeklinde özetlemiştir. Müzakerelerin başlama tarihi olan 2005 yılından günümüze birlik ile ilişkilerinde

ilerleme kaydedemeyen Türkiye'nin hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, ifade - basın özgürlüğü gibi konularda ise gerileme yaşadığı kaydedilmiş ve O-HAL kararları eleştirilmiştir. Ayrıca dış politikada batı ile çelişen, eskiye oranla daha bağımsız bir rota izlendiği belirtilmiştir.

Son birkaç yıl içerisinde Türkiye, PKK - IŞİD (DAEŞ) - PYD ile mücadele, Suriyeli mülteci krizi, terör olayları, paralel yapı operasyonları ve son olarak 15 Temmuz darbe girişimi gibi birçok iç sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 2016 yılı Küresel Barış Endeksi verilerine göre 163 ülke içerisinde Türkiye 145. sırada yer almıştır. Bu durumun oluşmasında çevresinde yer alan ülkelerde yaşanan iç savaşların, siyasi istikrarsızlıkların da etkisi büyüktür. 2011 yılı Arap (Ayaklanması) Baharı ile başlayan süreç en son Suriye'deki iç savaş ile devam etmiştir. Yakın coğrafyasında yaşanan savaşlar ve ülke içerisinde devam eden terör olayları Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir.

Ancak sorunlar ne kadar büyük olursa olsun Türkiye ile AB arasında tüm bağların bir anda kopması mümkün değildir. Komisyon "AB ile Türkiye, hiçbir zaman birbirine bu kadar muhtaç, fakat bir o kadar da mesafeli olmamıştır." şeklindeki ifadesi ile ilişkilerin güncel durumunu özetlemiştir. Türkiye'nin birliğe ihtiyacı olduğu kadar birliğinde Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Avrupa ve diğer ülkelerde yaygın hale gelen terörizm olaylarını engellemek için terörist gruplarla savaşmada Türkiye ile işbirliği önem arz etmektedir. Türkiye bu konuda sahip olduğu tecrübe ve coğrafi yakınlık nedeniyle tehditlerinin önceden önlenmesinde büyük rol oynamaktadır. Ortadoğu'da başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu ile IŞİD (DAEŞ)'le mücadele etmekte, dünya barış ve huzuru için adım atmaktadır. Ayrıca Suriye ve Irak'ın daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasında, Avrupa'ya geçmeye çalışan mültecilerin durdurulması ve hatta iadesi konusunda Türkiye'ye ihtiyaç duyulmaktadır. Sahip olduğu jeopolitik önem ile özellikle enerji güvenliğinin teminat altına alınmasında, sahip olduğu genç nüfus gücüyle gelecekte olabilecek istihdam açığını önlenmesinde, durgun ekonomik işleyişin canlılık kazanmasında ve doğu - batı gerginliğinin yumuşatılmasında da Türkiye ön plandadır.

Aynı durum Türkiye içinde geçerlidir. AB Türkiye için muasır medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda önemli bir adımdır, bir çağdaşlaşma projesidir. Demokrasi

ve insan haklarının güçlenmesi, serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşması, refah hayat standartlarının yaygınlaşması temelleri üzerinde yükselen AB, Türkiye için bir yol gösterici konumundadır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014). Gerek bölgesel gerek uluslararası sistemde daha güçlü bir ülke olmak adına Türkiye birliğe girmek için yıllardır mücadele etmektedir.

Tüm bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde Türkiye ile AB ilişkilerinde üyeliğin dondurulması, müzakerelerin askıya alınması veya ilişkilerin eski seyrini dönmesi ihtimalleri ortaya çıkmaktadır. İlişkilerin tamamen kopması mümkün olmadığı gibi üyelikle ilgili geleceğe dair umut vaat eden olaylarda yaşanmamaktadır. AB ülkeyi birliğe dâhil edilecek potansiyel ülke konumunda görmek yerine iyi komşu konumunda olmaya devam eden bir ülke olarak görmeyi yeğlemektedir.

3.4.2. Türkiye -AB İlişkilerinde Serbest Ticaret Anlaşmalarını Yeri

Birinci bölümde detaylı olarak değinildiği gibi ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerin oluşmasında belirli amaçlar bulunmaktadır. Günümüzde ekonomik bütünleşmelerin yaklaşık % 81'i serbest ticaret bölgelerinden oluşurken, yaklaşık %11'i gümrük birliklerinden oluşmaktadır (Yaşar, 2011, s:118). Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın (STA) temel amacı ülkeler arasında var olan gümrük vergilerini indirilmesi, kotaların sınırlandırılması ve koruma duvarlarını aşağı çekilmesi yoluyla ticaretin artırılmasıdır. STA imzalayan taraflar arasında rekabetin artırılması, yerel işletmelerin diğer pazarlara daha rahat ulaşma imkanı ve tüketicilere ithal ürünlere daha kolay erişim imkanı sağlamaktadır.

AB, dünya ticaretinin şekillenmesinde etkili olan en önemli aktörlerden biridir. 2015 yılı GSYİH 19.18 trilyon dolar olan AB'nin, dünya toplam GSYİH içerisindeki payı yaklaşık % 24'e tekabül etmektedir (CIA,01.11.2016). 2016 Temmuz ayı itibariyle nüfusu 515 milyon kişiye ulaşmıştır. Kriz sonrası büyüme oranlarında diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi küçülme yaşanan AB'nin 2015 yılı büyüme oranı % 1.5 olarak gerçekleştirirken 2016 yılı büyüme oranı %1.7 olarak gerçekleşmiştir. Toplam ticaret hacmi açısından dünyanın en büyük üç bölgesel bütünleşmesinin arasında yer alan AB, dünya mal ihracatında birinci sırada yer alırken dünya mal ithalatında ikinci sırada yer

almaktadır (WTO, 2014). Tüm bu verilerin oluşmasında imzalanan STA'ların etkisi büyüktür.

AB ilk olarak 1992 yılında başladığı anlaşmalara günümüzde de devam etmektedir. Üçüncü ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen STA'lar yardım amacı taşıyan ve taşımayan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yardım amacı taşıyan antlaşmalar Akdeniz ülkeleriyle yapılan Barselona Deklarasyonu, Afrika-Karayip-Pasifik ülkeleriyle imzalanan İşbirliği Antlaşması, Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerle yapılan İşbirliği Antlaşmaları şeklinde sayılabilir. Bu anlaşmaların temel özelliği ticari getiriden çok siyasi gücün artırılması isteğidir. Yardım amacı taşımayan antlaşmalar ise AB'nin pazar payını artırarak ekonomik gücünü korumayı amaçlamaktadır (Rodriguez, 2009, s.13-18).

Tablo 12: AB'nin Müzakere Halinde ve Yürürlükte Olan STA'ları

AB'nin Yürürlükte Olan STA'ları			AB'nin Müzakere Halinde Olduğu Ülkeler		
Ülkeler	Antlaşmalar	Yürürlüğe Girdiği Tarih	Ülke	Antlaşma Adı	Müzakere Başlama Tarihi
EFTA	Serbest Ticaret Anlaşmaları	1992	MERCOSUR	Bölgelerarası Ortaklık Anlaşması	1999
EUROMED	Barselona Deklarasyonu	1995	ASEAN	Serbest Ticaret Anlaşması	2007
Meksika	Ekonomik Ortaklığı, Siyasi Koordinasyon ve İşbirliği Antlaşması	2000	ANDAEN	Ortaklık Anlaşması	2007
Güney Afrika Cumh	Ticaret Kalkınma ve İşbirliği Antlaşması	2000	Hindistan	Serbest Ticaret Anlaşması	2007
Şili	Ortaklık Antlaşması	2003	Orta Amerika	Ortaklık Anlaşması	2007
Güney Kore	Serbest Ticaret Anlaşması	2011			
Ukrayna	Serbest Ticaret Antlaşması	2016			
Kanada	Serbest Ticaret Anlaşması	2017			

Kaynak: www.orgtr.org/2014/ab-sta.pdf (5.11.2016)

Türkiye 1980 yılından sonra ekonomide dışa dönük, ihracata dayalı kalkınma politikalarına önem vermiştir. Yeni pazarlara ulaşmak, yabancı pazarlara kolayca erişim sağlamak ve ürün çeşitliliği artırmak gibi nedenlerle STA'lar imzalamıştır. Ancak imzalanan antlaşmaların tek nedeni uygulanan ekonomi politikaları değildir. Türkiye

GB ile AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyma yükümlülüğünü kabul etmiş, AB'nin üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu STA'lar neticesinde bu ülkelere taviz vermeyi kabul etmiştir. (Ortaklık Konseyi Kararı 16.madde) Kısaca AB ile STA imzalamış olan üçüncü ülkeler Türkiye pazarına gümrüksüz bir şekilde girebilme imkânı elde etmiştir. Ancak Türkiye'nin birliğe tam üyeliği bulunmadığı için anlaşmalara aynı anda taraf olamamakta ve sağladığı tüm imkânlarından mahrum kalmaktadır. Bu nedenle üçüncü ülkeler mevcut olan koruma önlemlerini Türkiye için uygulamaya devam etmektedir. Bu ülkelerden bazıları aşağıda sıralanmıştır (Özen, 2016, s:7).

Tablo 13: AB'nin Anlaşma İmzalamış Olduğu Ancak Türkiye'nin Müzakerelere Devam Ettiği Ülkeler

Ülkeler	AB ile Yürürlüğe Girdiği Tarih	Türkiye ile Son Durum
Denizaşırı Ülkeler	1971	Henüz bir girişim bulunmamaktadır
Faroe Adaları	1997	Her iki tarafın iç onay süreçlerinin tamamlanması ile yürürlüğe girecektir.
Güney Afrika Cumhuriyeti	2000	Afrika açılımı gereği müzakereleri başlatmak için girişimler devam etmektedir.
Meksika	2000	Karşılıklı görüşmeler 2002 yılından beri devam etmektedir.
Lübnan	2003	Lübnan'ın iç onay süreci beklenmektedir.
Cezayir	2005	Anlaşma taslağı sunulmasına rağmen müzakereler henüz başlamamıştır.

Kaynak: www.orgtr.org/2014/ab-sta.pdf (5.11.2016)

Anlaşmalarının hazırlanmasında tarafların ortak yararı gözetilmekle birlikte aynı durum Türkiye için geçerli değildir. Anlaşmanın hazırlanması sürecinde içerik hakkında bilgi verilmeyen, görüşleri ve öncelikleri dikkate alınmayan Türkiye'nin bu antlaşmalara kayıtsız şartsız uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin STA imzalanan üçüncü ülkelerle daha sonra müzakere ederek yeni bir anlaşma imzalaması gerekmektedir. Ancak üçüncü ülkeler bu anlaşmaların imzalanmasında daha isteksiz davranarak müzakerelerin sonuçlandırılmasını zorlaştırmaktadırlar. Zaten eşit olmayan şartlarla başlanılan bu müzakerelerin uzamasının temel nedeni anlaşmanın genel olarak Türkiye'nin üçüncü ülkeye yapacağı ihracatı konu ediniyor olmasıdır. AB

ile STA imzalayan ülkeler Türkiye’den yapacakları ithalatta bu anlaşmanın kurallara uymak zorunda değildir. Bu nedenle yapılan anlaşmalarda Türkiye ithalat koşullarını olduğu gibi kabul ederken, ihracat şartlarını kendi lehine oluşturmak için çaba harcaması gerekmektedir.

Bu konuda değinilmesi gereken diğer bir husus ise taraflar arasında imzalanan antlaşmaların yürürlüğe gireceği tarihinin net bir şekilde belirlenememesidir. AB’nin imzaladığı STA’lar birlik ve üçüncü ülke için yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkiye içinde geçerli hale gelmekte, bu ülkelerin ithalatında anlaşma şartları uygulanmaya başlanmaktadır. Ancak Türkiye yapmış olduğu ihracatta üçüncü ülkelerin vergilerine tabi olmaya devam etmektedir. Bu durum Türkiye’nin üçüncü ülkelerle yeni bir anlaşma imzalamasına kadar devam etmektedir. Antlaşmanın imzalanma süreci uzadıkça Türkiye aleyhine ticaret hacmi genişlemekte, bu nedenle ticaret açığı artmaktadır.

3.4.2.1. İki Önemli STA Örneği TTIP ve CETA

Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP), AB ve ABD arasında Haziran 2013 tarihinden günümüze müzakereleri devam eden ticaret anlaşmasıdır. TTIP’in temel hedefi ekonomik sektörler arasındaki ticari engellerin kaldırılmasını sağlamaktır. Yapılan görüşmelerde tarım ve sanayi ürünleri, hammadde, enerji, KOBİ’ler, devlet alımları, hizmetler ve yatırımlar gibi 20 farklı alan ele alınmıştır. Taraflar arasında müzakereler devam etmekle birlikte hassasiyet içeren konularla ilgili görüşmelerin yeni gündeme geliyor olması sürenin biraz daha uzayacağının sinyallerini vermektedir (Akses, 2016, s:2).

AB ve ABD arasında imzalanacak olan TTIP’den her iki kesiminde beklentileri büyüktür. Taraflar arasında günlük ticaret hacmi yaklaşık 2 milyar Euro’yu bulmaktadır. TTIP’nin tam olarak yürürlüğe girmesi ve ekonominin bu yönde şekillenmesi şartıyla 2027 yılında AB ekonomisinin 120 milyar Euro genişleyeceği ayrıca toplam ihracatın yaklaşık % 6 artacağı tahmin edilmektedir. Aynı şartların sağlanması koşuluyla bu antlaşma ile 2027 yılında ABD ekonomisinin 95 milyar Euro genişleyeceği ve toplam ihracatın % 8 artacağı tahmin edilmektedir (Küçük, 2015, s:54-55) .

TTIP yürürlüğe girmesinin ardından sadece anlaşmaya taraf olan ülkeleri değil diğer birlik üyesi ülkeleri de etkileyecektir. Etkilenen ülkeler sıralamasında Türkiye de üst sıralarda yer almaktadır. ABD ile yapılan ihracatımız 2016 yılında 6.623 milyon dolara ulaşırken, ithalatımız 10.867 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ABD Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 5. ve en çok ithalat yaptığı 4. ülkedir (TÜİK, 06.10.2017). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın 2013 yılında yaptığı analizin sonucuna göre Türkiye bu sürece dâhil edilmesi durumunda GSYİH'nın yaklaşık % 4 ve ihracatının da yaklaşık % 7 oranında artması beklenmektedir. Ayrıca çalışma bu durumun sadece Türkiye lehine olmayıp hem AB hem de ABD için yararlı olacağını ortaya koymaktadır. Ancak Türkiye'nin bu anlaşmanın dışında tutularak, tarifelerin kaldırılması ve tarife dışı engellerin azaltılması durumunda GSYH kaybının yaklaşık %0,6 ve ihracat kaybının yaklaşık % 5 olması beklenmektedir (Güneş vd, 2013, s: 6-10).

Bu antlaşmanın Türkiye'ye olası etkileri müzakerelerin başladığı tarihten itibaren tartışılmaktadır. GB'nin revize edilmesi yönünde taleplerin gündeme gelmesinin bir nedeni de böyle bir oluşumun dışında yer alınmasının Türkiye ekonomisine olası olumsuz etkileridir. Böyle bir durumda Türkiye'nin uygulayabileceği üç seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki müzakere sürecinde masaya oturarak anlaşmanın bir tarafı olmak için mücadele etmek. Ancak gerek müzakerelerin taraflar arasında bile sorunlu devam etmesi gerekse Türkiye'nin her iki ülke ile siyasi ilişkilerinin soğuk olması bu seçeneği zorlaştırmaktadır. İkinci seçenek diğer STA'larda olduğu gibi anlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından ABD ile yeni bir anlaşma imzalamak. Diğer imzalanan STA'lar gözden geçirildiğinde üçüncü ülkelerin bu konuda ne kadar isteksiz olduğu ve bu nedenle sürecin uzun yıllar devam ettiği bilinen bir gerçektir. Ayrıca burada bahsi geçen ülke ABD olduğu için bu sürenin daha uzayacağı tahmin edilmektedir.

Yapılabilecek son seçenek ise Türkiye'nin GB'yi gözden geçirerek net bir karar alması ve bu tutumunda ısrarcı davranmasıdır. Elbette ki Türkiye'nin AB ile ilişkileri düşünüldüğünde, Türkiye'nin GB'den çıkması bir seçenektir. Ancak bu bir tehdit unsuru

olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin GB'nin revize edilmesi konusunda ısrarcı bir tutum sergilemesi daha geçerli bir yaklaşım olacaktır.

Diğer önemli STA örneği 2009 yılında müzakere sürecinin başladığı ve 30 Ekim 2016 yılında Brüksel'de imzalanarak hayata geçirilen “Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması” (CETA)'dır. AB ve Kanada arasında imzalanan anlaşma aynı zamanda AB'nin G7'ye dâhil bir ülkeyle yaptığı ilk kapsamlı antlaşma olma özelliğini taşımaktadır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle AB ve Kanada arasında yapılan ticaretin %20 artması beklenmektedir. Ayrıca yapılan anlaşmanın AB ekonomisini 12 milyar Euro (10.9 milyar sterlin), Kanada ekonomisini 12 milyar dolar (7.4 milyar sterlin) genişletmesi beklenmektedir (Farrell, The guardian, 30.10.2016).

Türkiye, CETA'nın imzalanmasında bilfiil taraflar arasında olmasa da antlaşmanın ortaya çıkaracağı sonuçlarından etkilenecektir. 2016 yılı verilerine göre Türkiye'nin Kanada ile ithalatı 1.062 milyon dolarken, ihracatımız 729 milyon dolardır (TÜİK, 06.10.2017). Taraflar arasında gerçekleşen ticaretin büyük bir çoğunluğunu sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Kanada Türkiye dış ticaretinde yaklaşık %1'e yakın bir konumu işgal etse de CETA Türkiye için önemli bir anlaşmadır. Bu konuda Ottawa Büyükelçisi Selçuk Ünal CETA'nın yürürlüğe girmesinin ardından AB üzerinden Türkiye pazarına girecek ürünlerde artış beklendiğini belirtmiş ayrıca CETA müzakerelerine paralel olarak Türkiye'nin Kanada ile STA imzalamaya hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak Kanadalı yetkililerden tarafından müzakerelere başlama konusunda 2013 yılından günümüze herhangi bir adım atılmamıştır (Erem, BBC, 04.11.2016).

Sonuç olarak yukarıda bahsi geçen tüm bu güçlükler AB tarafından bilinse de bu konuyla ilgili elle tutulur somut bir adım atılmamıştır. Hatta Küresel Avrupa Stratejisi ile birlikte AB eski nesil sadece mal ticaretini benimseyen STA'lar yerine daha fazla alanı kapsayan (hizmetler, kamu alımları, çevre ve işgücü standartları ...) yeni nesil anlaşmalara ağırlık vermeye başlamıştır. Ayrıca AB yeni nesil anlaşmaları ekonomisi daha güçlü ülkelerle imzalamayı hedeflemiştir. Türkiye GB müzakerelerinde STA'lar ile ilgili herhangi bir düzenlemeye o dönem gerek duymamış, bu sürecin üyeliğe giden yolda geçici bir dönem olarak algılanmıştır. Ancak son zamanlarda artan STA'lar nedeniyle Türkiye konuyla ilgili bazı taleplerde bulunmaya başlamıştır. Birlik

tarafından bu çerçevede atılan ilk ve son adım, anlaşmalara Türkiye Hükümü'nün (Turkey Clause) eklenmesidir. Ancak bu adımın üçüncü ülkeleri Türkiye ile serbest ticaret anlaşması imzalamaya davet etmek dışında herhangi bir işlevi bulunmamaktadır (Tezbaşaran, 2011, s:120).

Birlik içerisinde STA'ların Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi sorunlar oluşturmayacağı kanaati hâkimken, daha çok Türkiye'nin GB ile elde ettiği kazançları vurgulanmaktadır. Ancak AB ile anlaşma imzalanmasının ardından Türkiye'nin Meksika ile dış ticaret açığı 6 kat artarken, Güney Afrika ile ikiye katlanmıştır (Erem, BBC, 04.11.2016). Benzer şekilde TTIP ve CETA anlaşmaları da Türkiye'nin dış ticaret açığının artmasına, Türk firmalarının dış rekabet gücünün azalmasına ve binlerce kişinin işsiz kalmasına neden olacağına yönelik analizler bulunmaktadır.

3.4.3. GB Sürecinde Türkiye İçin Başka Alternatifler Mümkün mü?

GB sürecinde Türkiye için başka alternatiflerin mümkün olup olmadığına değinilmeden önce küresel ölçekte var olan işbirliği ve bütünleşmeler gözden geçirilmelidir. Günümüzde var olan ekonomik bütünleşmelerin yaklaşık % 11'i gümrük birliklerinden oluşmaktadır. Geriye kalan bütünleşmelerin büyük çoğunluğu serbest ticaret anlaşmalarıyla kurulan birliklerinden meydana gelmektedir. İkinci kısımda detaylı olarak değinilen uluslararası örgütlerden NAFTA ve ASEAN serbest ticaret alanını oluştururken, APEC daha çok ekonomik danışma ve görüş paylaşma platformudur. GCC, 2008 yılından itibaren AB'den sonra dünyanın en büyük ortak pazarı haline gelmiştir. Ve son olarak 2017 yılında serbest ticaret alanı oluşturmayı planlayan AEC, 2028 yılına kadar ekonomik ve parasal birliğe geçişi amaçlamaktadır.

Daha önce bahsedildiği gibi her örgütün kuruluş amacı, işleyişi, üye sayısı, karar alma ve uygulama mekanizması... vb birçok konuda kendine has özellikleri bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte tüm ekonomik işbirliği ve bütünleşme anlaşmalarının bazı ortak noktaları da mevcuttur. İlk olarak birlikler aldıkları kararlarda üye ülkelerin lehine gelişme göstermeyi amaçladıkları gibi işleyen süreç içerisinde üye ülkelere söz hakkı da tanınmaktadır. Birlik içerisinde alınan kararların kendi ulusal çıkarlarıyla uyuşmadığına kanaat getiren üye devlet bu konuya itiraz ederek şartların

düzeltilmesini talep edebilir, hatta bazı durumlarda bu kararın tamamen iptal edilmesini sağlayabilir.³⁹ Ancak Türkiye AB üyesi olmadığı için birlikle ilgili alınan kararlarda söz hakkı bulunmamakta, ulusal çıkarlarına uygun olmadığını düşündüğü anlaşma şartlarını getirdiği yükümlülükleri de yerine getirmek zorundadır.

Bu konuda değinilmesi gereken diğer bir husus ise örgüte üyeliği bulunan her ülkenin derinleşme sürecinde aktif olarak yer almasıdır. Her birlik kuruluş amacına uygun olarak bazı hedefler belirleyerek o doğrultuda ilerler. Taraflar arasında kurulan ilişkilerin zamanla güçlenmesi, birlikleri bir sonraki adımı atmaya teşvik eder. Gerekli şartların sağlanması halinde birlikler serbest ticaret bölgesi oluşturabildikleri gibi, üye ülkelerin ortak kararıyla daha ileri bir düzeyde bütünleşme anlaşması da imzalayabilirler. Ancak aynı durum Türkiye için geçerli değildir. AB üyesi devletler 2002 yılında parasal birliğe geçiş yapmış olmasına rağmen Türkiye GB aşamasında kalmış ayrıca derinleşme çalışmalarında herhangi bir söz hakkı olmamıştır. Birlik içerisinde yer alan gelişmekte olan ülkeler lehine işleyen bu sürecin Türkiye dışında tutulmuştur.

Tüm işbirliği ve bütünleşme anlaşmaları göz önüne alındığında ortaya çıkan tabloda, Türkiye bir birliğe üye olmanın sağladığı avantajlardan yararlanamadığı gibi getirdiği tüm yükümlülükleri de yerine getirmeyi taahhüt ettiği görülmüştür. Günümüzde aynı koşullara maruz kalan başka bir ülke bulunmamaktadır. Bu nedenle AB'nin sağladığı ticari ilişkilere eş değer, alternatif olarak sunulabilecek bir örgütün mevcut olup olmadığı sürekli tartışılmaktadır. AB ile ilişkilerde sorun yaşanması durumunda çeşitli örgüt isimleri telaffuz edilerek alternatifler sıralanmaktadır. Ancak burada sorulması gereken soru sunulan alternatifler Türkiye için rasyonel mi?

Bu durumun en belirgin örneği son dönemlerde Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne⁴⁰ üyelik başvurusunun gündeme gelmesidir. Örgütte diyalog ortağı statüsünde

³⁹Birliğin gelişmesini olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle uzun yıllar boyunca İngiltere'nin birliğe alınmasına karşı çıkmıştır. İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın birliğe üyeliği ancak De Gaulle'un istifası ile mümkün olmuştur. Bu konuda verilebilecek diğer örnekler; boş sandalye krizi, bütçe krizi, Maastricht Anlaşması'nın Danimarka'da referandumla reddedilmesi ve anayasa krizi'dir.

⁴⁰Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan katılımı ile Şangay Beşlisi oluşturulmuş, örgüte 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla ile resmen

yer alan Türkiye'nin 2017 "Şanghay Enerji Kulübü" dönem başkanlığı görevini üstlenmesiyle bu söylem daha sık tekrarlanmaya başlamıştır. 2001 yılından kurulan birlik henüz kendi içerisinde gelişim sürecini tamamlamamıştır. ŞİÖ sahip olduğu 1.5 milyar insanla dünyanın yaklaşık 1/4'lük nüfusuna ev sahipliği yapmakta ayrıca 2015 yılı GSYİH'sı yaklaşık 12.8 trilyon dolarlık bir hacme ulaşmıştır. Bu haliyle birlik ABD ve Euro bölgesinden sonra en büyük GSYİH'ya sahiptir. 2017 yılında örgüte üye olması planlanan Pakistan ve Hindistan'ın da dâhil edilmesiyle bu hacim 15.1 trilyon dolara ulaşmaktadır (Eğilmez, 07.11.2016). Ancak birlik ekonomik işbirliğinden ziyade üye ülkeler arasındaki siyasi amaçlara (terörizmle mücadele, kaçakçılık, kültüre işbirliği...vb) hizmet etme amacını taşımaktadır (Özdemir, BBC, 22.11.2016). Kuruluş amacı itibariyle Batı karşıtlığını simgeleyen örgütün Türkiye ekonomisi için ek bir fırsat oluşturup oluşturmayacağı, Türkiye'nin örgüt üyeliğinin mümkün olup olmayacağı tartışılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Avrasya'daki etkinliğini arttırması özellikle Rusya ve Çin'i rahatsız etmektedir (Oğan, BBC, 23.11.2016). Tüm bu bilgiler ışında Türkiye'nin örgüte üyeliğinin yakın bir zamanda gerçekleşmesi beklenmemektedir. Ancak bu üyeliğin gerçekleşmesi durumunda bile Türkiye'nin üyelik için bazı bedeller (Nato üyeliğinin askıya alınması) ödemesi gerekeceği ifade edilmektedir. Nihai hedefi siyasi birlik olan örgütün, AB karşısında alternatif olarak lanse edilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Ancak birliğin Türkiye için tamamlayıcı güç olacağı da yadsınamaz bir gerçektir.

Bu konuda bahsi geçen bir diğer örgütte de Avrasya Ekonomik Birliği'dir.⁴¹Gümrük birliği aşamasıyla kurulmuş olan örgüt zamanla mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımını serbest hale getirmeyi hedeflenmektedir. Örgütün Avrasya'da yer alan diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde (AB benzeri) ulus-üstü bir yapıya bürünmeyi amaçlamaktadır. Birliğin resmi olarak kurulmasının ardından Türkiye'nin birliğe katılması ya da en azından gözlemci statüsüyle birlikte yer alması gündeme gelmiştir. Özellikle enerji piyasasında öne çıkan Rusya ve Kazakistan gibi

kurulmuştur. 2006 yılında üyelik başvurusu yapan Pakistan ve 2014 yılında üyelik başvurusu yapan Hindistan'ın 2017 yılında üye statüsüne geçmesi beklenmektedir.

⁴¹29 Mayıs 2014'te Belarus, Kazakistan ve Rusya liderleri tarafından imzalanan bir antlaşma ile temelleri atılan siyasi ve ekonomik bir birliktir. Birliğe 9 Ekim 2014'de Ermenistan, 23 Aralık 2014'de Kırgızistan dâhil edilmiştir. Birlik resmen 1 Ocak 2015'te kurulmuştur.

Ülkelerin yer alması, 180 milyonluk nüfus ve 2.7 trilyonluk bir ekonomik hacme sahip olması birliğin Türkiye için iyi bir pazar olduğu söylemlerini arttırmıştır. Ancak hem hukuki hem de siyasi nedenlerle bu durumun oluşması zordur (Tüfekçi, EkoAvrasya, 15.02.2016). Türkiye hâlihazırda AB ile bir gümrük anlaşması imzalamıştır, bu nedenle hukuki olarak başka bir birlikle GB anlaşmasını imzalayamaz. Birliğin önemli ülkelerinden Rusya ile özellikle Suriye'ye yönelik uygulanan politikalarda farklı yaklaşımlar sergilenmesi nedeniyle ilişkiler gergin bir ortamda devam etmektedir. Ayrıca sözde soykırım iddiaları nedeniyle ambargo uygulanan ve tüm ilişkiler kesilmiş olduğu Ermenistan'ın da birlikte yer alması üyelik ihtimallerini azalmaktadır.

Türkiye zaman içerisinde NAFTA ve ASEAN gibi örgütlere de üyelik istediğini dile getirmiştir. 2002 yılında dönemin başbakanının verdiği demeçte NAFTA'ya ye olma isteği bizzat dile getirilmiş ancak bu istek karşısında birlikten olumlu veya olumsuz bir karşılık alınamamıştır. Son olarak 2015 yılında dönemin cumhurbaşkanı tarafından ASEAN ortaklarının biri olmak için hazır olduğumuz belirtmiştir. Bu istek örgüt tarafından üyelikte coğrafî ve kültürel benzerliğin önemi vurgulanarak reddedilmiştir.

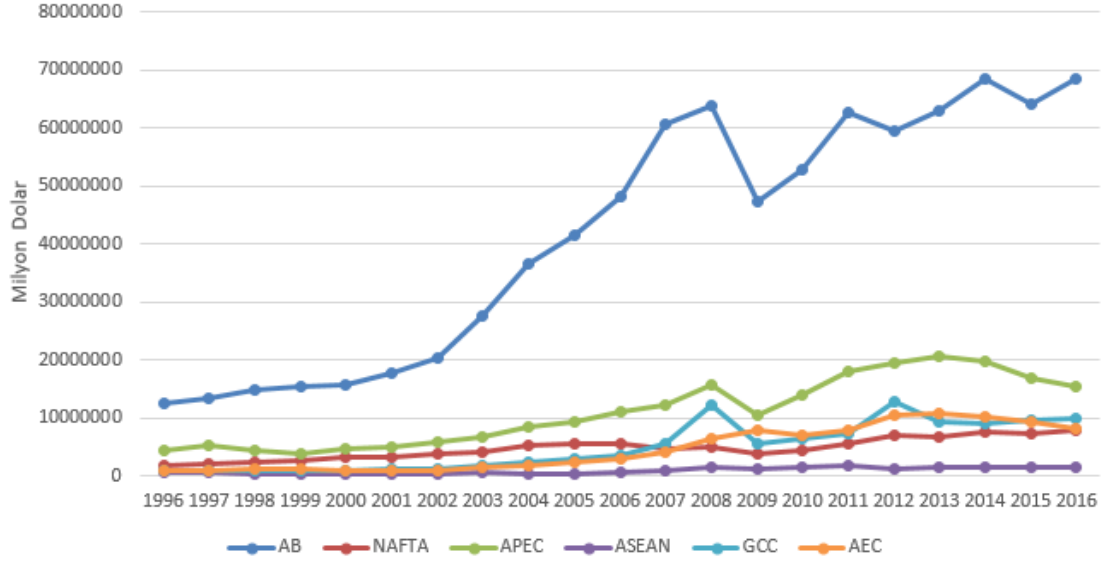
3.4.4. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Seçili Ekonomik rgtlerin Yeri

Kıtalar arasında köprü konumunda olan bir ülkenin ticari ilişkilerde sadece tek bir pazara yönelmesinin uygun bir politika olmadığını anlaşılmış, özellikle 2000'ler sonrası uygulanan politikalar değiştirilmiştir. Birden çok kıtayı kapsayan, yükselen değerleri dikkate alan ve çok yönlü bir dış ticaret politikası gerekliliğine uygun olarak yeni bir rota çizilmiş, açılım planları yürürlüğe konulmuştur. İkinci bölümde ayrıntılı olarak yer verilen ve dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olan bu örgütlere Türkiye ye değildir, bu örgütlere ye olması yakın zaman içinde mümkün görünmemektedir. Ancak gerçekleştirilen değişim sonrası bu örgütlerin önemi kavranmış, ekonomik ilişkilerin daha kapsamlı bir hale gelmesi için dış ticaret politikası oluşturulmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmaların günümüz dış ticaretindeki yansımalarını görmek için GB sonrası hem ihracat hem de ithalat verileri ele alınmış, birliklerin dış ticarete sahip oldukları pay oranları tablo 14'te belirtilmiştir. Ayrıca şekil 19 – 20'de Türkiye'nin GB

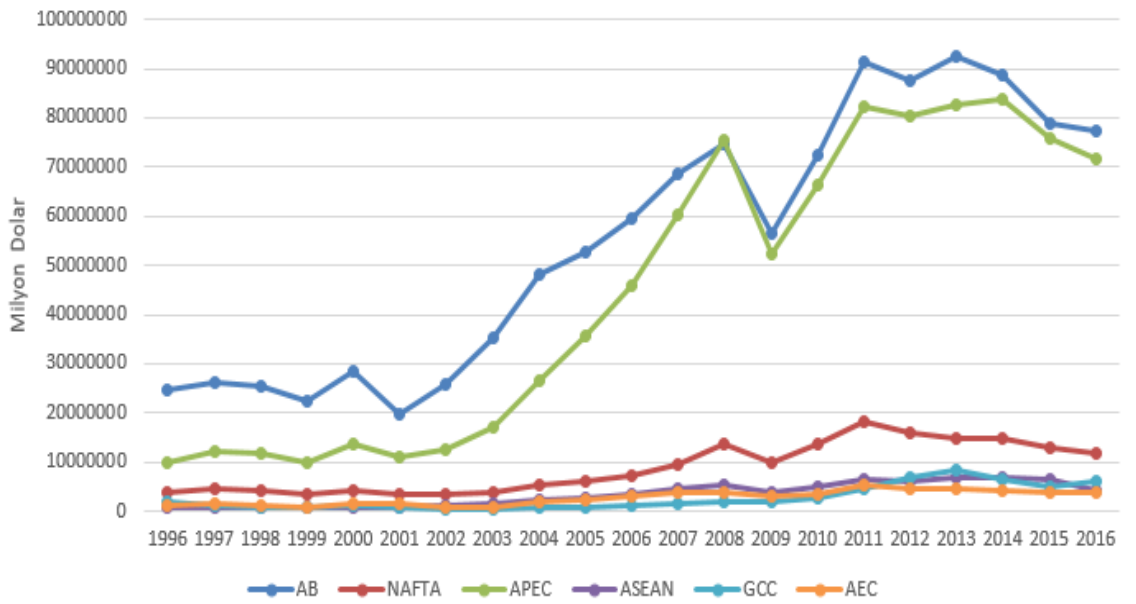
sonrası tüm seçili örgütlerle gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat verilerinin yıllar içerisinde gösterdiği değişim yer almaktadır.

Şekil 19: Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşmelere Göre İhracat Dağılımı

Kaynak: TÜİK

Şekil 20: Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşmelere Göre İthalat Dağılımı

Kaynak: TÜİK

Tablo 14: Türkiye Dış Ticaretinde Ekonomik Örgütlerin Payı

İhracat (%)	AB	APEC	NAFTA	ASEAN	GCC	AEC	İthalat (%)	AB	APEC	NAFTA	ASEAN	GCC	AEC
1996	54	18	8	3	3	3	1996	57	22	9	1	4	3
1997	51	20	8	3	4	3	1997	54	25	10	1	3	3
1998	55	16	9	0.9	3	3	1998	55	25	9	2	2	2
1999	58	14	10	0.9	3	2	1999	55	24	8	2	2	2
2000	57	17	12	0.8	3	2	2000	52	25	7	2	2	3
2001	56	16	11	0.8	3	3	2001	48	26	8	2	2	4
2002	57	16	10	1	3	2	2002	50	24	7	2	0.5	1
2003	58	14	8	1	4	2	2003	55	24	6	2	0.5	1
2004	58	14	8	0.6	4	3	2004	49	27	5	2	0.6	2
2005	57	13	7	0.5	4	3	2005	45	30	5	2	0.7	2
2006	56	13	7	0.8	5	3	2006	43	33	5	2	0.8	2
2007	57	11	4	0.8	9	4	2007	40	35	6	3	0.9	2
2008	48	12	4	1	9	5	2008	37	37	7	3	1	2
2009	46	10	4	1	5	7	2009	40	37	7	3	1	2
2010	46	12	4	1	5	6	2010	39	36	7	3	1	2
2011	46	13	4	1	5	6	2011	38	34	7	3	2	2
2012	40	13	5	0.8	8	7	2012	37	34	7	3	3	2
2013	42	14	4	0.9	6	7	2013	37	33	6	3	3	2
2014	43	13	5	0.9	6	6	2014	37	35	6	3	3	2
2015	44	12	5	1	7	6	2015	38	37	6	3	2	2
2016	48	11	5	1	6	5	2016	39	36	6	2	3	2

Kaynak: TÜİK (Birlik üyesi ülkelerin belirli yıllara ait bulunamayan ihracat-ithalat verileri sıfır kabul edilerek hesaplanmıştır.)

1996 - 2016 yıllarını kapsayan ihracat ve ithalat verileri birlikte değerlendirildiğinde gerek GB öncesi gerek GB sonrası Türkiye'nin en büyük ticari ortağı konumunda olan AB'nin, dış ticaretteki önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. 2008 yılından günümüze ilişkilerde (siyasi veya ekonomik nedenlerle) devam eden soğukluğa rağmen birlik ticarete önemli bir konumunda olmaya devam etmiştir. Grafikte daha önce değinildiği gibi AB ile ihracatta 2008 krizine kadar yükselen bir trend yakalamış, ancak kriz sonrası verilerde dalgalı bir seyir gözlenmiştir. İthalat verileri incelendiğinde ise özellikle ekonomik krizlerden kaynaklı istikrarsız bir artış sergilenmiş, 2008 krizi sonrası dalgalanmalar artmıştır.

Yaşanan tüm olumsuzluklara paralel olarak AB'nin dış ticaretteki payı da azalmıştır. 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %54'ünü oluşturan AB, bazı dönemlere bu oranı %58'e kadar yükseltmiştir. Ancak kriz ile birlikte 2008 yılında %48 olan oran azalmaya başlamış, 2012 yılında %40 düzeyine (en düşük seviye) kadar düşmüştür. 2016 yılı son verilerinde AB'nin ihracatta sahip olduğu pay yükselerek %48 olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılında GB'nin tam anlamıyla yürürlüğe girmesiyle birliğin toplam ithalattaki payı %57 düzeyinde (en yüksek seviye) gerçekleşmiştir. 2003 yılı itibari ile AB'nin ithalattaki payında (istisnalar hariç) düşüş yaşanırken diğer birliklerin payında artış yaşanmıştır. 2008 yılında %37'e kadar düşen bu oran 2016 yılında %39 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sonuç itibarıyla zaman içerisinde AB'nin hem ihracatta hem ithalatta sahip olduğu payın azaldığı görülmekle birlikte Türkiye'nin en büyük ticari ortağı konumunu sürdürdüğü gözlenmiştir.

Güçlü bloklar arasında yer alan APEC'le ticari ilişkiler ülkeler bazında geliştirilen politikalarla yürütülmektedir. Yıllar içerisinde artan dış ticaret hacmi Türkiye aleyhine gelişme göstermiş, ithalat verileri ile ihracat verileri arasında fark yıllar içerisinde artmıştır. İhracat verileri incelendiğinde diğer bütünleşmeler arasında AB'den sonra Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahip olan örgüt APEC'tir. Ancak bununla birlikte iki birlik arasındaki ticaret hacmi farkı azımsanmayacak kadar büyüktür. 1996 yılından günümüze ihracat verileri incelendiğinde 2008 krizi öncesi ihracat hacminin yavaş ancak istikrarlı bir artış sergilediği ancak krizle birlikte düşüş yaşandığı gözlenmiştir. İthalat verileri ele alındığında ise dış ticarete AB kadar önemli

bir konumu işgal eden APEC'in kriz öncesi istikrarlı bir artış gösterdiği ancak kriz sonrası dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür. APEC'in ithalatta bu kadar önemli bir konumu işgal etmesinin en büyük nedeni Türkiye'nin enerji ve teknoloji bağımlılığı ile bu ülkelere yönelik ithalatının zorunluluk halini almış olmasıdır.

APEC ülkeleri 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %18'ini oluştururken, bu oran en yüksek düzeyde 1997 yılında %20 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından günümüze APEC'in ihracatta sahip olduğu pay oranı istisnasız %15'in altında gerçekleşmiş, 2009 yılında %10 seviyelerine kadar düşmüştür. 2016 yılı son verilerinde ise bu oran %11 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Asya açılımı ile bölgede bulunan ülkelerle daha sağlam ilişkiler kurmak isteyen Türkiye için ihracat verileri istenilen düzeyde değildir. Türkiye'nin toplam ithalatında APEC ülkelerinin payı incelendiğinde yıllar içerisinde artış gösterdiği gözlenmiştir. Birliğin toplam ithalattaki payı 1996 yılında %22 düzeyinde iken bu oran 2005 yılından itibaren %30'un üzerinde gerçekleşmiştir. Son olarak bu oran 2016 yılında %36 düzeyine ulaşmıştır. Özellikle ithalat verileri dikkate alındığında APEC'in en az AB kadar önem arz ettiği görülmektedir.

Diğer önemli bloklardan biri olan NAFTA ile ülkeler bazında yürütülen ticari ilişkiler incelendiğinde dış ticaret hacminin Türkiye aleyhine gelişme gösterdiği gözlenmiştir. Krizle birlikte ihracat verinde düşüş yaşanmış, 2010 sonrası ise ihracat verileri eski düzeyine geri dönmüştür. 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %8'ini oluşturan NAFTA, 2000 yılında %12 düzeyine ulaşmıştır. Kriz sonrası toplam ihracattaki payı %4'e kadar düşen birliğin 2016 yılındaki payı %5 düzeyinde gerçekleşmiştir. İhracatla paralel olarak ilerleyen ithalat verileri incelendiğinde özellikle 2008 ve 2011 yıllarında krize bağlı olarak belirgin düşüşler yaşandığı gözlenmiştir. 1996 yılında toplam ithalatta payı %9 olan birlik, en yüksek düzeye 1997 yılında %10 ile ulaşmıştır. Son olarak 2016 yılında NAFTA toplam ithalattaki payı %6 düzeyinde gerçekleşmiştir. NAFTA ile ticari ilişkiler istenilen düzeyde olmamakla birlikte ilişkilerin geliştirilmesi hem siyasi hem de ekonomik açıdan önemlidir.

Grafikte görüldüğü gibi gerek ihracat gerekse ithalat verilerinde ASEAN diğer örgütlerle karşılaştırıldığında toplam ticaret hacmi en düşük seviyede olan örgüttür.

1996 yılından günümüze ihracat ve ithalat verilerinde artış yaşanmış ancak bu durum ticaret hacminde dikkate değer bir değişime neden olmamıştır. 1996 yılından günümüze ticaret hacmi Türkiye aleyhine gelişme göstermiş, 1996 yılında toplam ihracatın %3'ünü oluşturan birliğin toplam ihracattaki payı 2005 yılında % 0.5 seviyesine kadar düşmüştür. 1998 yılından günümüze ihracattaki payı %1 - %0.5 arasında değişim gösteren birliğin 2016 yılındaki oranı %1'dir. 1996 yılında toplam ithalattaki payı %1 düzeyinde olan birlik, yıllar içerisinde ithalattaki payını kademeli olarak arttırmış, 2015 yılında %3 düzeyine ulaşmıştır. Son olarak bu oran 2016 yılında %2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Asya kıtasına açılım planları yapan Türkiye için ASEAN ile ilişkilerde yaşanacak gelişmeler önem arz etmektedir. Ancak bu konuda atılan adımlar yetersiz kalmıştır.

Bölgede barış ve istikrarın yeniden inşası için Körfez ülkeleriyle birlikte mücadele eden Türkiye için GCC önemli bir yere sahiptir. Özellikle birlik ülkelerin sahip olduğu yüksek enerji geliri ve birikmiş sermaye, Türkiye'nin hem dış ticaret verilerinin hem de ülkeye yönelik yatırımların artırılması konusunda önem arz etmektedir. Yıllar içerisinde ticaret hacmi Türkiye'nin lehine gelişme göstermiş, dış ticaret fazlası verilmiştir. 1996 yılından günümüze ihracat verileri dalgalı bir seyir izlemiş özellikle ekonomik kriz ve bölgesel ayaklanmalar Türkiye'nin bölgeye yönelik ihracatını olumsuz etkilemiştir. 1996 yılında toplam ihracatın %3'ünü oluşturan birlik 2007 yılında %9 düzeyine ulaşmıştır. 2016 yılı verilerine göre birliğin toplam ihracattaki payı %6 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalat verilerinde yıllar içerisinde artış yaşanmış olmasına rağmen gözle görünür bir değişim gerçekleşmemiştir. 1996 yılında toplam ithalatın %4'ünü oluşturan birliğin toplam ithalattaki payı 2002 yılında % 0.5 seviyesine kadar düşmüştür. Toplam ithalattaki payı yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izleyen birliğin 2016 yılına ait pay oranı % 3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ticaret fazlası vererek son zamanlarda ticari politikalarını yoğunlaştırdığı birlikler biri de AEC'dir. Türkiye özellikle Afrika kıtasındaki ülkeler için barış, istikrar ve sürdürülebilir kalkınma istenmekte ve bu yolda verilen mücadeleleri desteklemektedir. 1996 -2015 yılları arasında ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde özellikle 2000 sonrası uygulanan açılım politikaları etkisini göstermiş, 2010 yılına kadar

ihracat verilerinde artış trendi yakalanmıştır. 1996 yılında toplam ihracatın % 3'ünü oluşturan birlik, 2009 yılında % 7 düzeyine (en yüksek seviye) ulaşmıştır. 2016 yılı verilerine göre birliğin toplam ihracattaki payı %5 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalat verilerinde incelendiğinde bu dönem aralığında artış yaşanmasına rağmen gözle görünür bir değişim gerçekleşmemiştir. 1996 yılında toplam ithalatın %3'ünü oluşturan birliğin toplam ithalatındaki payı 2001 yılında % 4 düzeyine (en yüksek seviye) ulaşmıştır. Toplam ithalatındaki payı yıllar içerisinde durağan devam eden birliğin 2016 yılına ait ithalatındaki pay oranı %2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

3.4.5. Seçili Ekonomik Örgütlere Yönelik Çekim Modeli Uygulaması

Dış ticaretin temel amacı ülkelerin sahip oldukları ekonomik büyümeyi arttırmak ve aynı doğrultuda ülke kalkınmasını sağlamaktır.⁴² Son zamanlarda ekonomik olarak derinleşen bağlar nedeniyle dış ticaretle ilgili araştırmalar artmış, ülkelerin artan ticaret hacimleri daha sık gündeme gelmeye başlamıştır. Literatürde ülkelerin küresel düzeyde sahip oldukları dış ticaret potansiyelini ortaya koymak ve uluslararası ticaret yapısını incelemek için “Çekim Modeli” (Gravity Model) kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu nedenle tezin devamında Türkiye'nin (çalışmada yer alan) birliklerle olan ihracatı çekim modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

3.4.5.1. Çekim Modeli

Çekim modelinin temeli 17. yy Sir Isaac Newton tarafından ortaya atılan “Genel Çekim Yasası”na dayanmaktadır. Yasaya göre iki cisim arasındaki çekim kuvveti cisimlerin kütleleriyle doğru, aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılıdır. Uluslararası ticaret akımlarını incelemek için ilk kez 1962 yılında Jan Tinbergen tarafından kullanılan model, iki taraflı ticaret analizini ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve aralarındaki coğrafi mesafeye dayandırmaktadır. Buna göre ülke ekonomilerinde

⁴²A. Smith, D. Ricardo ve J.S. Mill gibi klasik iktisatçılar dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerinde çok önemli katkıları olduğunu ve dış ticaret olmadan ülkelerin kalkınma süreçlerini tamamlayamayacaklarını öne sürmüşlerdir. Daha sonra gelen G. Haberler, R.E. Caves ve H. Myint'de klasik iktisatçılar gibi dış ticaretin kalkınma üzerindeki yadsınamayacak etkilerine değinerek, dış ticaretin ekonomik kalkınmanın motoru olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak R. Nurkse, A.K. Cairncross, G. Myrdal, H.W. Singer ve R. Prebisch'ten oluşan iktisatçılar ise bu olumlu görüşlerin tam aksine dış ticaretin az gelişmiş ülkelerin aleyhine olduğunu savunmuşlardır.

meydana gelen büyüme ve coğrafi mesafenin kısa olması ülkeler arasındaki ticaret hacminde artışa neden olmaktadır.

$$E_{ij} = \alpha_0 \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}}$$

E_{ij} = i ülkesinden j ülkesine gerçekleştirilen ticaret

Y_i = i ülkesine ait ekonomik büyüklük

Y_j = j ülkesine ait ekonomik büyüklük

D_{ij} = i ülkesi ile j ülkesi arasındaki uzaklık

Son yıllarda ticari ilişkilerin analizinde kullanılan model bazı avantajları da bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki model için gerekli verilerin elde edilmesinde herhangi bir zorlukla karşılaşılması ve verilerin güvenilirliğinden emin olunmasıdır. İkinci neden ise standart (basit) çekim modelinden daha iyi sonuçlar almak veya eksiklerinin giderilmesinin sağlanmak için yeni değişkenlerin ilave edilebilmesinin (genişletilmesinin) mümkün olmasıdır. Bu durum ticareti artırdığı veya engellediği düşünülen değişkenlerin de modele eklenerek test edilmesi imkânını sunmaktadır. (Kapkara, 2015, s:31). Modele eklenen değişkenlerin (ortak dil, ortak sınır, ortak para birimi, gümrük birliği, serbest ticaret anlaşması, siyasi faktörler, krizler...) ticareti artırıcı yönde etki göstermesi tahmin ediliyorsa pozitif, ticareti engelleyici yönde etki göstermesi tahmin ediliyorsa negatif sonuçlanması beklenmektedir. Çekim modeli ülkelerin küresel ticaret potansiyelini ortaya koymakta kullanıldığı gibi iki ülke arasında yapılacak anlaşmaların ticaret üzerindeki etkisini incelemek içinde kullanılmaktadır (Karagöz, 2009, s:131).

Literatürde ilk defa ticaret akımlarını inceleyen Tinbergen 1958 yılı verilerini kullanarak 18 ülke için daha sonra 1959 yılı verilerini kullanarak 42 ülke için modeli test etmiştir. Elde ettiği bulgulara göre ticari anlaşmalar, coğrafi- kültürel yakınlık, GSYİH büyüklüğü ülkeler arasındaki ticareti olumlu etkilerken mesafe olumsuz etkilemektedir.

Porojan (2000), AB(15) – OECD (7) ülkelerini kapsayan çalışma 1995 yılı için kesit veri analizi yapılarak oluşturulmuştur. Çalışmada çekim modeli ihracat ve ithalat için ayrı ayrı kurulmuş, böylece AB ve bazı potansiyel üyeler arasındaki ikili ticaret akışını incelemiştir.

Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehman (2003), MERCOSUR ve AB ülkeleri arasındaki ticareti 1988-1996 dönemi için çekim modelini kullanarak analiz edilmiştir. GSYİH büyüklüğünün dış ticareti pozitif etkilerken ihracatı yapan ülke nüfusunun ihracat üzerinde negatif, ithalatı yapan ülke nüfusunun ise ihracat üzerinde pozitif etkisi olduğu ortaya konmuştur.

Antonucci ve Manzocchi (2006), 1967-2001 dönemine ait veri seti kullanılarak oluşturulan modelde “Türkiye’nin AB ile özel bir ticari ilişkisi var mı?” sorusunun cevabı çekim modeli kullanılarak test edilmiştir. Çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar Türkiye ile AB arasında özel bir ticari ilişkinin olmadığını yönündedir.

Nowak-Lehmann ve diğerleri (2007), 1988-2002 dönemi veri seti kullanılarak Türkiye’nin AB ile olan ticari ilişkilerinde GB etkisi çekim modeli ile incelenmiştir. Yapılan çalışma GB sonrası Türkiye’nin AB’ye olan ihracatında artış yaşandığı sonucuna varılmıştır.

Karagöz ve Karagöz (2009), 2005 yılı verileri ve 169 ülkeye ait yatay kesit verisi kullanarak çekim modeli analizi yapılmıştır. Modelin tahmin sonuçlarına göre Türkiye dış ticaretindeki partner ülkelerin ekonomik büyüklüğünden olumlu etkilenirken, nüfus ve mesafeden olumsuz etkilenmektedir. Partner ülkenin Türkiye ile tarihsel, kültürel bağları, İslam ülkesi olması ticareti olumlu etkilerken; AB üyeliği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi olması da ticareti arttırıcı yönde katkı yaptığı ve komşuluğun anlamlı etki doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aysun, Öksüzler ve Yılğör (2012), 1980-2009 dönemi Türkiye ile AB (15 ülke) arasındaki dış ticarete GB’nin etkide bulunup bulunmadığını panel çekim modeli uygulayarak araştırmıştır. Tahmin sonuçlarına göre GB’nin Türkiye’nin ithalatına önemli etkide bulunurken ihracatında etkisiz olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, GB nedeniyle hem Türkiye’nin hem de AB’nin milli gelirinin ihracat modelinde yapısal

olarak etkilendiği, ithalat modelinde ise sadece AB'nin etkilendiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Sandalcılar (2012), 2002-2009 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye'nin, BRIC ülkeleri ile dış ticaret akımlarını panel çekim modeli kullanılarak incelenmiştir. Türkiye ile BRIC ülkelerinin GSYİH, nüfus ve ortak sınır değişkenlerinin dış ticareti pozitif etkilediği, mesafenin ise dış ticareti negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sorhun (2013), 1992-2012 dönemini kapsayan veri setini kullanarak Türkiye'nin yakın coğrafyasında yer alan ülkelerle olan dış ticareti incelenmiştir. Çalışmanın esas amacı Türkiye'nin potansiyel dış ticareti hacmini belirlemek, aktüel ve potansiyel veriler arasındaki farkı ortaya koyabilmektir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre GSYİH, ortak sınır dış ticareti pozitif etkilerken mesafe, Arap Baharı ve 2008 krizi negatif etkilemiştir. Ayrıca ticari ortaklarıyla yapılan ticaretin ülke potansiyelinin altında olduğu tespit edilmiştir.

Saygılı ve Manavgat (2014), 1995-2012 dönemine ait veriler kullanılarak Türkiye'nin yoğun ticaret yaptığı 30 ülke için Linder hipotezi geçerliliği çekim modeli analizi ile sınanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Linder etkisini ölçen değişkenin Türkiye'nin ithalat yoğunluğu üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu ancak ihracat üzerinde bu hipotezin desteklenmediği yönündedir.

Ülengin vd. (2015), 2005-2012 dönemi Türkiye ve AB (18) karayolu taşımacılığı üzerindeki kotaların dış ticaret hacmindeki etkisi panel çekim modeli kullanarak analiz edilmiştir. Karayolu kotalarının Türkiye'nin AB'ye yaptığı tekstil ihracatı ve toplam ihracat üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin bulunduğu ayrıca kotaların olmadığı bir durumda daha yüksek ihracat değerlerine ulaşılabileceği bulgusu elde edilmiştir.

Işık (2016), Türkiye ve şangay İşbirliği Örgütü arasındaki ticaret akışı 2004-2014 ait dönemi incelenmiş, 2007-2008 küresel ekonomik kriz, ortak dil, ortak sınır ve ortak ekonomik entegrasyona üyelik kukla değişken olarak modele eklenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin GSYİH büyüklüğu, nüfus, ortak sınır ve ortak ekonomik

entegrasyona üyelik ticareti pozitif etkilerken, mesafe ve küresel krizi olumsuz etkilemektedir.

3.4.5.2. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada Türkiye'nin seçili örgütlere yönelik ihracat verileri kullanılmış, ithalat verileri dâhil edilmemiştir. Bu durumun temel nedeni Türkiye'nin özellikle teknoloji ve enerji ithalatında dışa bağımlı olması neticesinde teori de yer alan “mesafeler kısaltıkça ticaret hacmin artacağı” ilkesinin geçerli olmamasıdır. Teorinin temelinde yer alan ülkeler arasındaki ticaret hacmi ile coğrafi mesafe arasındaki negatif ilişki ülkelerin dış ticaret bağımlılıkları nedeniyle ortadan kalmaktadır (Tatlıcı, 2009, s:71). Bu nedenle oluşturulan çekim modelinde sadece ihracat verileri kullanılmış, ithalat verileri dâhil edilmemiştir.

Oluşturulan modelde 1996-2015 yıllarına ait panel veri seti kullanılmıştır. Çalışmada zaman uzunluğu t:20, ülke sayısı:92 olarak toplamda n:1840 gözlem sayısına ulaşılmıştır. Modelde yer alan örgütler ikinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınan uluslararası örgütlerden seçilmiş olup ülke sayısı verilere ulaşılabilirlik ve ticari yoğunluk göz önünde tutularak belirlenmiştir.⁴³ Çalışma Stata 11 ekonometrik programı kullanılmıştır

Model 1;

$$\ln X_{ij,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{i,t} + \beta_2 \ln Y_{j,t} - \beta_3 \ln \text{Mesafe}_{ij,t} + \varepsilon_{ij}$$

⁴³**AB:** Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, Danimarka, İngiltere, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Malta, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan.

NAFTA: ABD, Kanada, Meksika

APEC: Avustralya, Brunei, Kanada, Endonezya, Japonya, Malezya, Filipinler, Yeni Zelanda, Singapur, Güney Kore, ABD, Tayland, Çin, Meksika, Şili, Peru, Rusya, Vietnam.

ASEAN: Brunei, Endonezya, Filipinler, Kamboçya, Laos, Malezya, Singapur, Tayland, Vietnam.

GCC: Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, BAE.

AEC: Mısır, Etiyopya, Nijerya, Zimbabwe, Güney Afrika Cumhuriyeti, Tunus, Gana, Sudan, Liberya, Senegal, Fildişi Sahilleri, Kamerun, Benin, Kongo, Mali, Burkina Faso, Nijer, Gambiya, Gine, Sierra Leone, Togo, Gabon, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Burundi, Angola, Cibuti, Kenya, Uganda, Tanzanya, Mozambik, Mauritius, Zambia, Malavi, Namibya.

STA: Malezya, Singapur, Güney Kore, Şili, Mısır, Tunus, Mauritius, İsrail, İsviçre, Gürcistan, Fas, Ürdün, Lübnan.

Model 1’de yer alan X, ülkeler arasındaki ihracatı ifade etmektedir. Milli gelir değişkeni Y ile gösterilmekle birlikte modele son olarak mesafe değişkeni eklenmiştir. Ekonometrik tahminleme metodu açısından ise, terimler logaritmik formatta yazılmıştır. Model daha yakından incelenirse $X_{ij,t}$ i ülkesinden j ülkesine t zamanında yapılmış olan ihracat verilerini ifade etmektedir. Y_{it} i ülkesinin t zamanındaki milli gelirini, Y_{jt} j ülkesinin t zamanındaki milli gelirini göstermektedir. Son olarak ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe modele eklenerek basit bir çekim modeli elde edilmiştir.

Model 2;

$$\ln X_{ij,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{it} + \beta_2 \ln Y_{jt} - \beta_3 \ln \text{Mesafe}_{ij,t} + \beta_4 AB + \beta_5 NAFTA + \beta_6 APEC + \beta_7 ASEAN + \beta_8 GCC + \beta_9 AEC + \beta_{10} STA + \varepsilon_{ij,t}$$

$X_{ij,t}$: t zamanında i ülkesinden j ülkesine yönelik gerçekleştirilen ihracat

Y_{it} : t zamanına ait Türkiye’nin GSYİH

Y_{jt} : t zamanına ait diğer ülkelerin GSYİH

Mesafe: Başkentler arasındaki uzaklık (km)

AB: Avrupa Birliği ve GB temsil eden kukla değişken

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması kukla değişkeni

APEC: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği kukla değişkeni

ASEAN: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği kukla değişkeni

GCC: Körfez İşbirliği Teşkilatı kukla değişkeni

AEC: Afrika Ekonomik Topluluğu kukla değişkeni

STA: Serbest Ticaret Anlaşması kukla değişkeni

ε = Hata terimi

Modelde yer alan değişkenler :

İhracat: Türkiye’nin belirli yıllara ait seçili ülkelerle gerçekleştirdiği ihracat değerlerini ifade eden bağımlı değişkendir. Çalışmada kullanılan 1996-2015 yıllarına ait ihracat verileri TÜİK’ten alınmıştır.

GSYİH: Bir ülkenin ekonomik büyüklüğünün ölçütü olan GSYİH, çekim modelinde ülkelerin arz ve talebi yerine kullanılan temsili bir değeri ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan GSYİH değerleri Dünya Bankası veri tabanından dolar cinsinden alınmıştır. Ekonomik büyümede yaşanacak artışın ticareti pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Mesafe: Türkiye'nin başkenti Ankara ile ihracatı gerçekleştirdiği ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklık km cinsinden hesaplanmıştır. Modelde ulaştırma maliyetlerini temsil eden bağımsız değişken verileri http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/tools/distance_en.htm linkinden alınmıştır. Ülkeler arasındaki mesafenin uzun olması ulaştırma maliyetlerini artıracığı için bu değişkenin ticareti negatif yönde etkilemesi beklenmektedir.

AB: AB üyesi ülkelerin yer aldığı kukla değişkendir. Çalışmada yer alan ülkeler AB üyesi ise 1 diğer hallerde 0 değerini almıştır.⁴⁴ Türkiye'nin en önemli ticari partnerden biri olan AB modele eklenerek aynı zamanda GB'nin ihracattaki etkisi incelenmek istenmiştir. Bu bağlamda oluşturulan değişkenin pozitif çıkması beklenmektedir.

NAFTA: Kuzey Amerika yer alan, Türkiye için gerek siyasi gerekse ekonomik önem taşıyan NAFTA üyesi ülkeler modele kukla değişken olarak eklenmiştir. Sonuçların pozitif çıkması beklenmektedir.

APEC: Küresel ekonomide gittikçe artan güce sahip Asya- Pasifik ülkeleri modele kukla değişken olarak dâhil edilmiştir. Elde edilecek sonuçların pozitif çıkması beklenmektedir.

ASEAN: Son zamanlarda dikkatleri üzerine çeken Asya ülkelerinin yer aldığı ASEAN ülkeleri modele kukla değişken olarak eklenmiştir. Model içerisinde yer alan bu değişkenin de pozitif çıkması beklenmektedir.

⁴⁴Bu durum diğer kukla değişkenler içinde geçerli olup, üyesi olunan birlikte ülkeler 1 diğer hallerde 0 değerini almıştır.

GCC: Son zamanlarda ilişkilerin yoğunlaştırıldığı Körfez ülkeleri modele kukla değişken olarak eklenmiştir. Böylece GCC üyesi olma durumunun ihracata etkisi araştırılmıştır. Elde edilecek sonuçların pozitif çıkması beklenmektedir.

AEC: Afrika açılımı ile bölgede daha etkin olmak için mücadele edilen Afrika ülkeleri modele kukla değişken olarak eklenmiştir. Sonuçların pozitif çıkması beklenmektedir.

STA: Son zamanlarda ülkeler arasındaki ticari engelleri kaldıran ve ilişkilerde yoğunlaşma sağlayan serbest ticaret anlaşmaları modele kukla değişken olarak eklenmiş, ortaya çıkan sonuçların GB ile karşılaştırılması düşünülmüştür. Elde edilecek sonuçların pozitif çıkması beklenmektedir.

Oluşturulan basit çekim modeline AB, NAFTA, APEC, ASEAN, GCC, AEC ve STA kukla değişken (dummy variable) olarak eklenmiş böylece Türkiye'yi çevreleyen Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika kıtaları ile ticari ilişkiler test edilmiştir. Modelde yer alan AB değişkeni aynı zamanda GB temsil etmektedir. Bu nedenle son olarak serbest ticaret anlaşması imzalanan ülkelerde modele eklenerek iki değişken arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlanmıştır.

3.4.5.3. Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Panel veriler yatay kesit verileri ve zaman serisi verilerini birleşmesiyle oluşmaktadır. Bir zaman serisinin istatistiksel analizi yapılmadan önce serinin zaman içerisinde durağan olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Durağan olmayan serilerle yapılan analizler sahte regresyona sorununa neden olmakta, bu serilerle yapılan t - F testleri ve R^2 değerleri güvenilirliğin dışında sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Bunun nedenle öncelikle çalışmada kullanılan serilerin durağanlığı test edilmiş, Hadri (2000) ve Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) tarafından geliştirilen birim kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15: Birim Kök Testi

Değişkenler	Hadri	LLC
lnİhracat	89.3106 (0.0000)***	-5.6422 (0.0000)***
lnY _i	103.9334 (0.0000)***	-17.8826 (0.0000)***
lnY _j	102.0173 (0.0000)***	-9.8633 (0.0000)***

***0.01, **0.05, *0.10, anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. (Olasılık değerleri parantez içerisinde verilmiştir)

Yapılan birim kök test sonuçlarına göre seriler birim kök içermemektedir. Ortaya çıkan tabloda ihracat verilerinin, Türkiye'ye ait GSYİH verilerinin ve diğer ülkelere ait GSYİH verilerinin logaritmik formda durağan olduğu görülmektedir. Serilerin durağan olması sebebiyle durağan olmayan zaman serileri arasındaki ilişkiyi çözmek için kullanılan panel eşbütünleşme uygulanmasına gerek duyulmamıştır.

Genel anlamda panel veri analizinde iki farklı tahmin yöntemi bulunmaktadır. Bunlar sabit etkiler (fixed effect) modeli ve rassal etkiler (random effect) modelidir. Sabit etkiler modelinde, sabit katsayı her kesit sayısına göre değişiklik gösterirken, rassal etkiler modelinde katsayı tesadüfi bir şekilde kesitten kesite değiştiği için asıl önem merak edilen değişkenlerin katsayılarına verilmektedir (Golovko, 2009, s:12). Literatürde yapılan çalışmalarda tahmin yöntemlerinden hangi modelin seçileceğine dair Hausman Testi uygulanmaktadır.

Hausman test istatistiği tesadüfi etkiler tahmincisi sıfır hipotezi altında k serbestlik dereceli ki-kare dağılımını göstermektedir. Yapılan Hausman testi sonucunda test istatistiği 0.24 olarak bulunmuş olup olasılık değeri ($p=0.8860$) $p > 0.1$ anlam düzeyinde kabul edilmektedir. Dolayısıyla, rassal etkiler modeli, sabit etkiler modeline tercih edilmiştir.⁴⁵ Hâlihazırda model içerisinde zamanla değişmeyen mesafe ve

⁴⁵Ayrıca havuzlanmış model (pool) ile rassal model arasında seçim yapmamıza imkân sağlayan Breusch-Pagan Lm test sonucu Hausman testi ile paralellik göstermekte, model tahminlemesinde rassal etkilerin daha uygun olacağı yönündedir.

uluslararası ekonomik örgütler (dummy variable) gibi değişkenler de mevcuttur. Bu değişkenlerin tahmin edilmesinde rassal etkiler modeli daha geçerli hale gelmektedir.

Model için uygulanacak tahminci belirlendikten sonra, ele alınan modelde değişen varyans ve otokorelasyon varlığı test edilmiştir. Değişen varyans hata terimleri varyansının sabit olmadığı ve değişkenlerin bu durumdan etkilendiğini ifade eder. (Bu durumda En Küçük Kareler (EKK) tahmincileri sapmasız ve tutarlıdır ancak minimum varyansı ifade eden etkinlik varsayımı ortadan kalkar.) Değişen varyans problemini saptamada literatürde bazı testler kullanılmaktadır. Bu testlerden en yaygın kullanılanları Breusch – Pagan ve White testleridir.

Tablo 16: Değişen Varyans Testi

	Breusch Pagan /Cook Weisberg	White Test
Ki kare	108.00	348.26
P Olasılık	(0.0000)***	(0.0000)***

***0.01, **0.05, *0.10, anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 16’da yer alan Breusch-Pagan / Cook Weisberg ve White test sonuçları birbiriyle paralellik göstermekle birlikte sabit varyans sıfır hipotezi ($p = 0.0000$) $p < 0.1$ anlam düzeyinde reddedilmektedir, bu nedenle modelde değişen varyans sorunu bulunmaktadır. Modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı Durbin Watson ve Breusch – Godfrey testleri kullanılarak sınanmıştır. Test sonuçları paralellik göstermekle birlikte Breusch Godfrey testi sonucunda ki-kare 1248.721 olasılık değeri ($p = 0.000$) $p < 0.1$ olup H_0 hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda modelde değişen varyans sorununa ek olarak otokorelasyon sorunu da bulunmaktadır.

Değişen varyans, otokorelasyon veya birimler arası korelasyon sorunlarının varlığı durumunda parametre tahmincileri etkin değildir, başka bir ifade ile varyanslardan elde edilen tahminci standart hataları, t ve F istatistikleri, R^2 ve güven aralıkları da geçerliliğini yitirmektedir. Bu nedenle değişen varyans, otokorelasyon veya birimler arası korelasyonun en az birisinin varlığı durumunda parametre tahminlerine dokunmadan standart hatalar düzeltilmeli, dirençli standart hatalar elde edilmelidir

(Yerdelen Tatoğlu, 2013, s:241). Bu konuda Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) parametreleri değiştirmeden robust standart hatalar elde etmeyi olanak sağlayan bir tahminci geliştirmişlerdir. Bu nedenle model robust standart hatalar elde edilerek yeniden tahmin edilmeli ve bu şekilde yorumlanmalıdır (Parlak yıldız ve Güvel, 2015, s:394 – 404). Bu nedenle çalışmanın devamında sadece standart hataları düzeltilmiş rassal etkiler dikkate alınmış ve değişkenler bu yönde açıklanmıştır.

Tablo 17: Model Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	Sabit Etkili	Rassal Etkili *
Sabit	-37.8711*** (0.8375585)	-30.4223*** (2.441291)
ln Y _i	1.5752*** (0.0516988)	1.5583*** (0.0936185)
ln Y _j	0.3040*** (0.0620125)	0.3287*** (0.052545)
ln Mesafe		-1.0759*** (0.2286193)
AB		1.5482*** (0.4575864)
NAFTA		0.7843 (0.6542513)
APEC		1.4919** (0.612289)
ASEAN		-1.3916*** (0.4656235)
GCC		1.0534* (0.590339)
AEC		1.2572** (0.5432304)
STA		1.006*** (0.3665494)

R ² within	0.68	0.68
R ² between	0.60	0.80
R ² overall	0.61	0.78
F/Ki kare/	1843.33***	1112.81***

.,00*Robust standart hatalar düzenlenmiş şekliyle belirtilmiştir. ***0.01, **0.05, *0.10, anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. (Standart hatalar parantez içerisinde yer almaktadır.)

Yeniden tahmin edilen model ile elde edilen veriler karşılaştırıldığında katsayı tahminlerinin aynı kaldığı ancak belirtilen standart hataların farklı olduğu gözlenmiştir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade eden F değeri %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır ayrıca rassal etkilerle tahmin edilen modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı (R²) % 80’dir. Elde edilen sonuçlar;

GSYİH (Y_i): Modelin temel değişkenlerini arasında yer alan ve Türkiye’nin milli gelirini ifade eden GSYİH katsayısı %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Modelde yer alan bu değişken Türkiye’nin sahip olduğu üretim kapasitesi ve ürün çeşitliliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ülkenin sahip olduğu üretim kapasitesi ve ürün çeşitliliğindeki artışın ihracatı artırması beklenmektedir. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre ihracatı gerçekleştiren ülke konumunda olan Türkiye’nin GSYİH’sında meydana gelen %1’lik artış seçili ülkelere yönelik ihracatı % 1.55 oranında artırmaktadır.

GSYİH (Y_j): Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelerin milli gelirlerini ifade eden GSYİH katsayısı %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Modelde ithalatçı konumundaki ülkelerin yer aldığı bu değişken partner ülkelerin satın alma gücünün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Partner ülkelerin milli gelirlerinde yaşanan artışın bu ülkelerin gerçekleştirdiği ithalat oranını artırması beklenmektedir. Türkiye’nin ihracat yaptığı ithalatçı ülkelerin GSYİH’sında meydana gelen %1’lik artış Türkiye ihracatında %0.32 oranında artışa neden olmaktadır.

Mesafe: Teorideki temel değişkenlerinden biri olan mesafe değişkeni %1 düzeyinde anlamlı ve negatif çıkmıştır. Ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklığı ifade eden katsayının taşıma maliyetlerini artırdığı için dış ticareti çift taraflı olumsuz yönde

etkilemesi beklenmektedir. Taraflar arasındaki mesafenin %1'lik artışı ihracatın %1.07 oranında azalmasına neden olmaktadır. Mesafe değişkeninin ihracat üzerindeki etkisinin bu derece yüksek olmasının temel nedeni seçilen ülkelerin dünyanın değişik kıtalarda yer almasıdır.

Böylece teoremin en önemli iki değişkeni (milli gelir ve mesafe) ile ilgili beklenen sonuçlar elde edilmiştir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yer alan ülkelerin ekonomik birliklere dâhil olma durumlarının Türkiye dış ticaretini nasıl etkilediği kukla değişkenlerle tahminlenmiştir.

AB: İlk olarak AB'ye üye olan ülkelerin yer aldığı kukla değişken beklendiği gibi istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Türkiye'nin ihracat yaptığı seçili ülkeler göz önüne alındığında ithalatçı ülkenin AB üyesi olması ihracatı %1.54 oranında artırmaktadır. Bu durum AB'ye üyelik için mücadele veren, GB üyesi Türkiye için beklenen bir durumdur. Gerek birlik öncesi gerek birlik sonrası Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı konumunu sürdüren AB ile diğer örgütler karşılaştırıldığında ihracat açısından en yüksek ağırlığa sahip ülkeler AB ülkeleridir. Bu durumun temel nedenleri arasında AB ile dış ticarete GB müktesebatının geçerli olması, ticaretin büyük çoğunluğunun Avrupa eksenli gerçekleşmesi, taraflar arasında dil problemlerinin daha az yaşanması, işadamların pazar araştırmasında zorlanmaması, birliğin coğrafi yakınlık - sorunsuz sınır komşuluğu nedeniyle elde ettiği avantajlar sayılabilir.

NAFTA: Kuzey Amerika ülkelerin yer aldığı kukla değişken pozitif ancak anlamsız çıkmıştır.

APEC: APEC'e üye olan ülkelerin yer aldığı kukla değişken beklendiği gibi %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. İhracat yapılan ülkenin APEC üyesi olması Türkiye'nin ihracatını %1.49 oranında artırmaktadır. Tüm ülkeler düşünüldüğünde ihracatı gerçekleştirilen ticari partnerin APEC ülkesi olması AB sonra en yüksek düzeye sahiptir. Bu durumun temel nedeni küresel ekonomide gittikçe artan güce sahip Asya-Pasifik ülkelerinden ABD, Çin, Rusya, Güney Kore ve Japonya gibi ekonomisi güçlü ülkelerin Türkiye ihracatında için önemli bir yer tutmasıdır. Diğer bütünleşmeler

arasında AB'den sonra Türkiye'nin ihracatında en büyük ağırlığa sahip olan örgüt APEC'tir.

ASEAN: ASEAN'a üye olan ülkelerin yer aldığı kukla değişken % 1 düzeyinde anlamlı ancak negatif çıkmıştır. Modelde yer alan diğer birlikler düşünüldüğünde Türkiye'nin ticari ilişkilerinin en alt düzeyde gerçekleştiği birlik ASEAN'dır. Ortaya çıkan sonuç Türkiye'nin birlik ile ihracatının çok düşük olduğu, bu durumun Türkiye ihracatını olumsuz etkilediği yönündedir. Bu durumun temel nedenleri birliğin güçlü ekonomiye sahip ülkelere çevrili olması, tüketim eğilimlerinin ve pazar yapılarının farklı olması, dil farklılıkları ve coğrafi uzaklık olarak sayılabilir. Birlikle ticari ilişkilerin gelişmesi için adımlar atılmış ancak istenilen düzeye ulaşamamıştır.

GCC: Körfez ülkelerinin yer aldığı GCC kukla değişkeni beklendiği gibi %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler göz önüne alındığında bu ülkelerin GCC üyesi olması ihracatı %1.05 oranında artırmaktadır. Petrol ve doğal gaz zengini olan bu ülkelerin tüketim harcamalarının artması, Türkiye'nin son yıllarda artan altyapı ve inşaat sektörüyle bölgede daha fazla yer alması ve Türkiye'nin stratejik ortak ilan edilmesi bu durumun başlıca nedenleri arasında sayılabilir.

AEC: Afrika kıtasında yer alan ve Türkiye ticaret hacminde önemli bir yere sahip 35 seçili ülkeyi temsil eden kukla değişkeni beklendiği gibi %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. İhracat yapılan ülkenin AEC üyesi olması Türkiye'nin ihracatı %1.25 oranında artırmaktadır. Bu durum temel nedeni Türkiye'nin özellikle Afrika açılımı sonrası bölgeye ilgisinin artması, Afrika ile ortaklık politikasının hayata geçirilmesi ve buna mukabil ticaret hacminde artış yaşanmasıdır.

STA: Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı seçili ülkeleri temsil eden kukla değişken beklendiği gibi %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. İhracat yapılan ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalanması durumu Türkiye ihracatını %1.006 oranında artırmaktadır. Bu durumun temel nedeni taraflar arasında ticareti engelleyici kota ve tarife benzeri kısıtlayıcıları ortadan kaldırarak ticareti karşılıklı kolaylaştırılmasıdır.

Ekonomik işbirliği ve bütünleşme aşamaları göz önüne alındığında serbest ticaret anlaşmalarının bir sonraki adımı GB olmakla birlikte daha geniş etkilere sahiptir. Ortaya çıkan sonuçlar da bu durumu destekler niteliktedir. Çalışmada AB kukla değişkeni ile temsil edilen GB'nin ihracata etkisi %1.54'dür. Modele dâhil edilen STA ülkelerinin ihracata etkisi %1.006'dır. Bu durum Türkiye'nin ihracatında serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkeler yerine GB ülkelerine daha fazla ağırlık verdiği, bu ülkelerle ihracat yapma potansiyelinin daha yüksek olduğu şeklinde açıklanabilir.

Sonuç olarak GB sonrası ele alınan verilerle yapılan çalışmada Türkiye ihracatının gerek Türkiye'nin gerekse birlik üyesi ülkelerin milli gelirlerinde yaşanan değişimle pozitif olarak sıkı sıkıya bağlı olduğu gözlenmiştir. Teoriyle paralel bir şekilde taraflar arasındaki mesafenin ticareti olumsuz yönde etkilediği, ihracatın gelişmesinde engelleyici rol üstlendiği teyit edilmiştir. Türkiye'nin yakın ve uzak coğrafyasında yer alan ve birçok kıtayı kapsayan ekonomik örgütlerin ihracat üzerindeki etkisini analiz etmeye yönelik modele eklenen kukla değişkenler (NAFTA ve ASEAN dışında) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. AB, APEC, GCC ve AEC birliklerine üye olan ülkelerin Türkiye ihracat hacminde önemli konumda bulunduğu ve ihracatı olumlu etkilediği gözlenmiştir.

Modelde yer alan birlikler içerisinde diğer örgütlerle kıyaslandığında ağırlıklı konuma sahip olan örgütün AB olduğu teyit edilmiştir. Bu durumun özellikle GB anlaşması ile Türk menşeli ürünlerin (tarım ürünleri hariç) birlik içerisinde serbestçe dolaşma hakkı elde etmiş olmasına bağlanmaktadır. Elde edilen bulgular AB sonra Türkiye ihracatında en önemli konuma sahip olan örgütün APEC olduğu ayrıca gerek GCC gerekse AEC ülkelerinin ihracattaki etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiği yönündedir. Gelecek hedefleri arasında çok yönlü dış ticaret politika uygulaması bulunan Türkiye'nin ticari partner olarak bu birlikleri temel alması büyük oranda ihracata katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır. AB temsil ettiği gibi GB de temsil eden kukla değişken pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde STA kukla değişkeni de pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Yapılan anlaşmalar dikkate alındığında STA'nın Türkiye ihracatı üzerinde olumlu etkileri olduğu açıktır. Ancak GB'nin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisinin STA'dan daha büyük olduğu görülmektedir.

Elde edilen sonuçlar ve konjonktürel durum değerlendirildiğinde; Türkiye'nin yeni bir örgüte üyeliğini zorlamak yerine birlik üyesi ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmesi, küresel ekonomik bloklaşma içerisinde önemli konuma sahip birliklerle ilişkilerinde seviye atlayarak ticaret yoğunluğunu arttırması daha rasyonel bir tutum olacaktır. Ayrıca dış ticaret stratejilerinin belirlenmesinde diğer birliklerle (ülkelerle) olan ticari ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra eski ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukların da ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Günümüzde etkinliği devam eden ekonomik işbirliği ve bütünleşmeler düşünüldüğünde Türkiye için AB karşısında tam anlamıyla alternatif olarak düşünülebilecek bir örgüt bulunmamaktadır. Daha önce AB ile ilişkilerde bahsedilen tüm olumsuzluklara rağmen unutulmaması gereken AB'nin Türkiye için vazgeçilmez bir ticari partner olduğudur. Bunun yanı sıra her ne kadar ekonomi temelli kurulan bir örgüt olsa da Türkiye için sadece ekonomik bir platform değildir. Birlik sui generis yapısıyla, Türkiye ekonomisini etkilemenin yanı sıra siyasi ve hukuki yapısını da etkilemiştir. Türkiye ile AB ilişkilerinde yaşanan bazı problemler nedeniyle müzakerelerin bir süre askıya alınması veya en kötü ihtimalle adaylıktan çıkılması durumunda bile ekonomik ilişkilerin devam edeceği açıktır. AB ile olan ticari ilişkilerinin önemi bilinmekle birlikte bu konuda atılması gereken bazı adımlar henüz atılmamıştır. Son yirmi yılda elde edilen veriler GB beklenen etkiyi göstermeyerek istenilen düzeyde lehte durum yaratmadığı ancak birlik dışında kalmanın daha fazla zarara neden olacağını yönündedir. Daha önce değinilen dezavantajlar dikkate alındığında Türkiye için GB sürecinin gözden geçirilmesi zorunluluk halini almıştır.

3.4.6. Gümrük Birliği Revize Çalışmaları

Türkiye'nin konumu düşünüldüğünde GB anlaşması, AB'ye katılım için geçilmesi gereken bir süreç olarak görülmüş, üyelik ile birlikte ortak pazar aşamasına geçiş yapılacağı düşünülmüştür. Yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ekonomide değişimler meydana gelmiş, Türkiye'ye yönelik uygulanan gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılarak ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Ancak bununla birlikte Türkiye birliğin gerçek bir üyesi olmadığı için diğer ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerde yer alan ülkelerin sahip olduğu birçok haktan mahrum bırakılmıştır. Bu haliyle Türkiye bir ayağı içeride

bir ayağı dışarıda istenmeyen misafir konumunda olduğu söylenebilir. Bu durumda Türkiye'nin ne tam olarak içeri girmesi ne de tam olarak dışarı çıkması mümkün görünmemektedir. Ancak bu durumun değiştirilmesi için çalışmalar devam etmekte, en azından var olan şartların iyileştirilmesi için çaba harcanmaktadır. Gelecekte taraflar arasında yaşanabilecek fikir ayrılıkları nedeniyle müzakerelerin askıya alınması (veya tamamen durdurulması) durumunda bile ticari ilişkiler devam edeceği açıktır. Bu nedenle mümkün olduğunca bu durumdan en az zararla çıkılmalı ve ileri doğabilecek zararlara karşı önlemler alınmalıdır. Bu konuda izlenecek yol Ekonomi Bakanlığı koordinasyonunda Avrupa Birliği Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'nın katkıları ile birlikte hazırlanmaktadır.

1996 yılından günümüze ulusal ve küresel düzeyde ticari ilişkiler değişim göstermiş ancak GB anlaşması üzerinde herhangi bir değişim yapılmamıştır. Bu nedenle Türkiye GB'nin yaşanan değişimi karşılayacak donanıma sahip olmadığı kanaatindedir. AB Komisyonu tarafından finanse edilerek Dünya Bankası uzmanlarına hazırlatılan “AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi” raporu sonuçları da aynı soruna işaret etmektedir. Rapor bu konuda sabit bir STA yerine taraflar arasında kurulan GB daha yararlı olduğunu belirtilmiş ancak ticaretin artırılması için antlaşmada var olan eksik noktaların tamamlanması gerekliliğinin altını çizmiştir (worldbank, 2014, s: i-iii). Ayrıca Türkiye'nin birliğe üye olmadan GB dâhil edilen ilk ülke olduğu, aday ilan edilmeden önce sisteme dâhil edilen üçüncü ülke⁴⁶ olduğu belirtilerek bu durumun başka bir örneği olmadığı açıklanmıştır.

1996 yılından günümüze yürürlükte olan GB anlaşmasının revize edilmesi konusunda ilk adım atılmış, Brüksel'de düzenlenen toplantıda “Gümrük Birliği Anlaşmasının Güncellenmesine İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Oluşturulan mutabakat metniyle daha adil ve daha verimli bir sürecin başlatılması planlanmıştır. Türkiye'nin GB revize çalışmalarında üzerinde durduğu en önemli konular;

⁴⁶Avrupa Birliği'ne üye olmadığı halde gümrük birliği sistemine dâhil edilen tek ülkenin Türkiye olduğu konusunda yanlış bir kanı mevcuttur. 1991 yılında Andorra, 1992 yılında San Marino, son olarak 1995 yılında Türkiye sisteme dâhil edilmiştir.

- ✓ AB'nin danışma ve karar alma mekanizmasında etkin olarak yer almasını sağlama
- ✓ GB kapsamına tarım, hizmet ve kamu alımlarının da eklenerek genişletilmesi
- ✓ Uygulanan karayolları kotalarının kaldırılması
- ✓ Vizesiz rejim sisteminin uygulanması
- ✓ Asimetrik olarak düzenlenen STA'lara yönelik kalıcı çözümlerin bulunması, Türkiye'nin anlaşmalara dâhil edilmesinin sağlanması

3.4.6.1. Tarım, Hizmet ve Kamu Alımları

Bilindiği gibi GB sadece sanayi mallarını ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Bunlar dışında ticarete konu olan her türlü ürün için gümrük tarifeleri işlemeye devam etmektedir. Anlaşmada yapılması gereken düzenlemelerin başında tarım, kamu alımları ve hizmet sektörlerinin de GB'nin içerisine dâhil edilmesi gelmektedir. Türkiye için önemli bir sektör olan tarım sektörüne yönelik uygulanan korumaların kaldırılması ticari ilişkileri olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca taraflar arasında tarım ürünlerin sınıflandırılması konusu da bazı sorunlara neden olmakta, ithal edilen ürünü GB kapsamında saymayan taraf üründen ithal vergisi talep edebilmektedir. Bu nedenle tarım ürünlerinin işlenmiş / işlenmemiş olarak sınıflandırılmasının sona erdirilmesi karışıklığı ortadan kaldırdığı gibi ticari ilişkilerin de gelişmesine olanak sağlayacaktır.

Genişletme işlemine dâhil edilmesi talep edilen diğer bir sektör hizmetler sektörüdür. Türkiye GSYİH'nın yaklaşık % 60 oluşturarak net ihracatçı konumunda olduğu bu sektör, ekonomide büyük ağırlığa sahiptir (worldbank, 2014, s:69). Hızla gelişen hizmet sektöründe yapılacak serbestleştirme çalışmaları ile Türkiye'nin sahip olduğu potansiyeli kullanılması sağlanabilecektir. GB genişletme çalışmalarına dâhil edilmesi gereken diğer bir alan Türkiye GSYİH'nın yaklaşık % 7 'sini oluşturan kamu alımlarıdır (worldbank, 2014, s:84).

Tablo 18: Tarım ve Hizmetler Ticareti Simülasyon Sonuçları (Milyon Dolar)

	Sadece Tarım	Tarım + Hizmet
Ekonomik Refah Değişimi	72	1.238
Değişim Yüzde (%)	1	19
Reel GSYİH Değişimi	339	1.661
Değişim Yüzde (%)	5	26

Kaynak: Dünya Bankası

Dünya Bankası bu konuda 2007 sabit fiyatlarını baz alınarak yaptığı araştırma sonrasında tarım sektörüne yönelik tarifelerinin kaldırılması durumunda Türkiye'nin yaklaşık 72 milyon dolar kazınım elde edeceği ortaya koymuştur. Bu kazanç Türkiye GSYİH'nın %1'lik düzeyine tekabül etmektedir. Tarım sektörüne ek olarak hizmet ve kamu alımlarına yönelik uygulanan sınırlamaların kaldırılması durumunda elde edilecek kazancın 1.2 milyar dolar olacağı tahmin edilmiştir. Bu kazanç ise GSYİH %19'luk düzeyine tekabül etmektedir. Genişletme çalışmalarına sadece tarım sektörünün dâhil edilmesiyle reel GSYİH'nda %5'lik bir değişimin yaşanması beklenirken, tarım ve hizmet sektörünün birlikte dâhil edilmesiyle %26'ya varan bir değişim beklenmektedir.

3.4.6.2. Karayolları Kotaları

GB güncellenmesi (derinleştirilmesinde) ele alınan bir diğer konu Türkiye'ye uygulanan karayolları kotalarıdır. Dış ticaretinin yaklaşık %40'ının karayolları taşımacılığı ile yapıldığı Türkiye'de bu durum serbest dolaşımı engellediği gibi ticaretin potansiyelin altında devam etmesine de neden olmaktadır (Ataseven ve Tunahan, 2015, s:91). Ayrıca 28 AB üyesi ülkenin 24'ü tarafından uygulanan karayolu taşıma kotaları malların serbest dolaşması ilkesine engel teşkil etmektedir.

AB Komisyonu'nun bu yönde yaptığı bir araştırma sonucuna göre AB'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı taşıma engellerinin kaldırılması durumunda taraflar arasındaki dış ticaretin 3.5 milyar Euro artması beklenmektedir (Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND), 22 Temmuz 2015). Uygulanan kotalar sadece Türk firmalarını değil aynı zamanda Türkiye'de üretim yapan AB menşeli yabancı

yatırımcıları da olumsuz etkilemektedir. Taraflar arasında var olan kotalar sadece finansal yüke neden olmakla kalmayıp ayrıca idari işlemlerin uzamasına da neden olmaktadır. Bu konuda atılması gereken adımlardan bir tanesi ikili veya transit taşımacılıkta GB'nin kapsamında yer alan mallara yönelik kota uygulamasının kaldırılmasıdır. Taşıma maliyetlerinde yaşanacak düşüşün sefer sayısını yaklaşık %11 oranında arttırması beklenirken, satış fiyatlarına yansıyan bu durumun AB tüketicisinin 145 milyon Euro tasarruf yapmasına neden olması beklenmektedir (Hürriyet Ekonomi, 23.07.2015).

3.4.6.3. Vize Rejimi

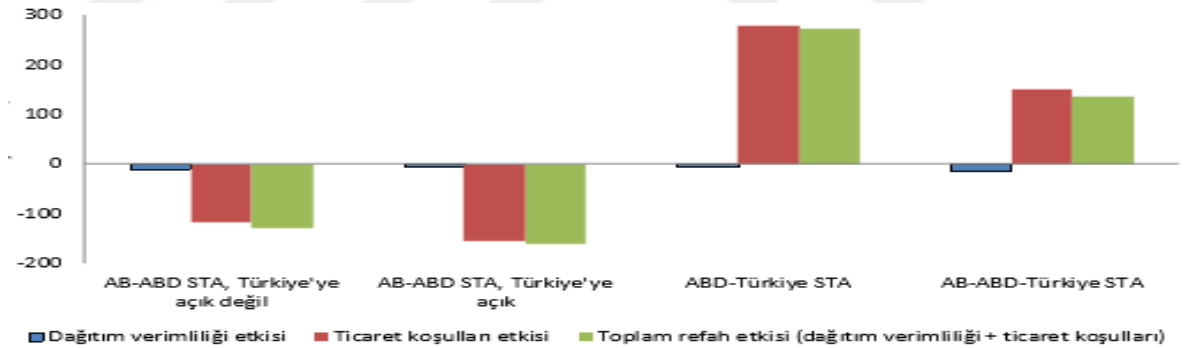
Dış ticarete konu alan mal ve hizmetlerin ihracı ve ithali ulusların sınır takibine tabidir. Uluslararası ticarete gerek yöneticilerin gerekse teknik uzmanların bu yolculukta bizzat yer almalarını kolaylaştırmak adına birçok ülkede vizesiz rejim sistemi uygulanmaktadır. Ancak Türkiye aday ülke ilan edilmesine rağmen bu haktan mahrum olan tek ülkedir. Bu konuda yapılan araştırmalar Türk işadamlarının yüksek vize ücretleri, uzun süren bürokratik işlemler, inceleme sürecinin belirsizliği, verilen vizelerin kısa süreli ve tek girişi olması veya vize talebinin reddedilmesi gibi konularda yoğun şikâyetleri olduğunu göstermiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), 2010, s:31-69). Bu konuda vize alım sürecindeki evrak işlemlerinin azaltılması ve sürenin kısaltılması, vize ücretlerinin düşürülmesi ve reddedilme nedenlerinin açıkça belirtilmesi atılması istenen adımlardır.

Son zamanlarda artan iç savaşlar ve terör olayları nedeniyle özellikle Avrupa'ya yönelik göçler artmıştır. Yaşanan mülteci sorununa çözüm arayışı içerisinde olan AB, Türkiye'nin talebi üzerine vize muafiyeti gündeme getirmiştir. Türkiye yasadışı göçmenlere yönelik "Geri Kabul Anlaşması" karşılığında Schengen bölgesine 3 aylık vizesiz geçiş hakkı talep etmiştir. Taraflar arasında sorunsuz devam eden süreç birliğin terör örgütlerine yönelik gerçekleşen operasyonları kısıtlayan ve bu örgütlere yönelik müdahalede daha yumuşak davranılmasını içeren bir düzenleme talep etmesi ile son bulmuştur (Deutsche Welle Türkçe, 23.05.2016). Türkiye bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmiş ancak ulusal güvenliğini tehdit eden bu talep sonrasında anlaşmanın feshedilebileceği belirtilmiştir (Haber Türk, 03.11.2016).

3.4.6.4. Serbest Ticaret Anlaşmaları

Revize çalışmalarında son olarak ele alınacak konu asimetrik olarak düzenlenen STA'lardır. Yeni nesil STA'ların eskiye oranla daha kapsamlı ve derin olması, STA imzalanacak ülkelerin dünyanın güçlü ekonomileri arasında yer alması (Hindistan, Japonya, ABD...) ve STA imzalayan ülkelerin Türkiye ile yeni bir anlaşma yapmadaki isteksizliğinin yaşanan olumsuz etkileri artırmaktadır. Yapılan çalışmada ilk defa 2005 yılında Cezayir ile gerçekleşen müzakerelerde kullanılan Türkiye Hükümü'nün yetersiz olduğu belirtilmiş, üçüncü ülkelerin bu maddeyi görmezden geldiklerinin altı çizilmiştir. Bu nedenle bu hükmün şartlarının ağırlaştırılarak Türkiye ile müzakerelerin başlatılma ve sonuçlandırılma tarihlerinin belirli bir süreye indirgenmesi, daha bağlayıcı olması gerekliliği vurgulanmıştır (worldbank, 2014, s:94-98). Revize çalışmalarında en kritik konu AB ile ABD arasında imzalanması planlanan TTIP anlaşmasına Türkiye'nin de dahil edilmesi sağlamaktır.

Şekil 21: TTIP Yürürlüğe Girmesiyle Ortaya Çıkacak Senaryolar

Kaynak: Dünya Bankası

Yukarıda imzalanması planlanan TTIP üzerinde yapılan çalışmaya göre; anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'nin ABD'ye ithalat tarifesi uygulaması varsayımı dikkate alındığında yaklaşık 130 milyon dolar, Türkiye'nin TTIP dâhil edilmeyerek ithalat tarifesi ABD üreticileri için kaldırması durumunda ise 160 milyon dolar refah kaybına neden olacağı öngörülmüştür. STA'nın sadece Türkiye-ABD arasında imzalanması durumunda 60 milyon dolar, AB-ABD arasında imzalanacak STA'ya Türkiye'nin dâhil edilmesi durumunda ise 130 milyon dolar refah kazancı elde edeceği öngörülmüştür.

Tüm bu değerdendirilmeler ve tavsiyeler ışında GB üzerinde yapılacak değışimlerin Türkiye'nin lehine olacağı yönünde ortak bir kanı mevcuttur. Bu konuda dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi düşüncelerini "AB ile 150 milyar dolarlık ticaret hacmini 300 milyara çıkaracağımıza yürekten inanıyoruz. Dolayısıyla Gümrük Birliği'nin "upgrade" edilmesinin 2023 hedeflerimiz için son derece önemli olduğunu düşünüyoruz." şeklinde özetlemiştir. Ayrıca İktisadi Kalkınma Vakfı bu durumda Türkiye'nin 20 yıl sonra bir sıçrama yakalayabileceğini açıklamıştır.

Türkiye bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmek için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Bu konuda devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcilerinin görüşleri alınarak çalışmalara devam edilmektedir. Türkiye güncellemeye ilişkin teknik müzakereleri 27 Nisan 2015 tamamlamış olup resmi müzakerelerin 2017 yılında başlaması planlanmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 10.11.2016).

SONUÇ

Literatürde ortak bir tanımın mevcut olmamasına rağmen birçok alanda etkisini gösterdiği kaçınılmaz bir gerçek halini alan küreselleşme, çeşitli aşamalarda evrilerek bugünkü şekline ulaşmıştır. Çalışma boyunca ekonomi temelli olarak ele alınan bu kavramın başlangıcı ulus devlet modelinin hayata geçirildiği Westphalia'ya dayandırılabilir. Küreselleşmenin ilk evresini oluşturan bu dönemde burjuvazi güçlenmiş, üretim teknikleri geliştirilmiş, coğrafi keşifler sayesinde ucuz emek gücü ve hammaddeye ulaşılmıştır. İkinci evre John A. Hobson'un bahsettiği emperyalizm evresidir. Yeni icat ve keşiflerle endüstri devrimine girilmiş, üretimde yaşanan artış sonrası ortaya çıkan "artık sermaye" ülke içinde yatırım imkânı bulamayarak denizaşırı ülkelere yönelmiş ve böylece sömürgecilik yarışı başlamıştır.

Günümüzde devam eden son evre ise iki büyük savaşa tanıklık etmiştir. Yaşanan yıkımların ve kayıpların tekrarlanmaması adına sosyal, ekonomik, askeri ve politik uluslararası kurumlar aktör olarak sistemde yerlerini almıştır. Uluslararası ekonomide korumacılık yerini serbest ticaret anlayışına bırakmış, ticari ilişkiler her zamankinden daha bağımlı ve karmaşık bir hal almıştır. Liberal ekonominin ağırlık kazandığı bu dönemde dış ticarete başlayan serbestleşme hareketi daha sonra finansal piyasaları da etkilemiştir. Bu dönemin diğer bir özelliği ise iletişim ve ulaşımda yaşanan büyük değişim ile mesafe kavramının anlamını yitirmesi, bilgisayar teknolojisinde gelinen nokta ile tüm piyasalarda küreselleşmenin hızlanmasıdır.

Küreselleşme olgusunun gelişmesiyle birlikte bölgeselleşme kavramı gündeme gelmiş, ülkeler bulundukları bölgede ekonomik gelişme sağlamak, tek pazar oluşturmak ve zorlaşan rekabet ortamında ayakta kalmak için birleşme yoluna gitmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında bölgeselleşme hem küreselleşmenin bir sonucu hem de küreselleşme karşısında bir direnme gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi içerisinde iki ayrı dönem olarak incelenen bölgeselleşmenin ilk evresinde devletler daha çok güvenlik ve güç endişesini merkez kabul etmiş, siyasi ve askeri nedenlere dayalı bölgeselleşme hareketlerine dâhil olmuşlardır. Ayrıca bu dönemde kurulan ekonomik birlikler aynı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında gerçekleşmiştir. Yeni bölgeselleşme olarak adlandırılan ikinci dönemde ise birlikler daha stratejik nedenlerle

dayalı olarak kurulmuştur. Ayrıca sadece mal ticaretini konu alan eski bölgeselleşme yerini hizmetler ve sermaye akımlarında dâhil olduğu daha geniş bir alana bırakmıştır. Bu nokta da sorulması gereken soru siyasi açıdan bağımsız devletlerin kendi istekleriyle egemenlik haklarından (kısmi olarak da olsa) vazgeçerek bir bütünleşme içerisinde yer alma nedenleri nelerdir?

Ekonomik bütünleşme ifadesini ilk olarak tanımlayan Tinbergen olurken kavramı sistematik halde kullanan ilk kişi Balassa'dır. Oluşturulan bu topluluklar küresel düzeyde olabileceği gibi (IMF, Dünya Bankası, OECD...) bölgesel düzeyde de gerçekleştirilebilir (AB, APEC, NAFTA...). Bu çalışmada özellikle bölgesel düzeyde oluşturulan uluslararası ekonomik bütünleşmeler üzerinde durulmuş, Türkiye'nin günümüzdeki konumu analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ekonomik işbirliği ve bütünleşmeler genel anlamıyla beş bölümde incelenmektedir Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ağının yoğunlaşmasıyla birlikte aşamalar bir üst düzeye taşınmaktadır. Ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerin devletler üzerindeki etkisi dinamik ve statik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Statik etkiler ekonomik yapı ve teknolojik düzeyin sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağılması sonucu ortaya çıkan etkilerdir. Bu etkiler üretim etkisi, tüketim etkisi ve ticaret hadleri etkisi olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmektedir. Ancak ekonomik yapı ve teknoloji uzun süre aynı kalamayacağı için dinamik etkiler daha çok önemsenmektedir. Dinamik etkiler; dış rekabette artış, teknolojik ilerleme, ölçek ekonomilerinin oluşması, dışsal ekonomilerin oluşması ve yatırımlarda artış şeklinde sayılabilir.

Daha önce bahsedildiği gibi dünya bir yandan küreselleşirken diğer bir yandan da bölgeselleşmektedir. 2001 yılında Brüksel'de, dönemin ticaret komisyonerlerinden Pascal Lamy yöneltile "Küreselleşme bir tehdit mi? Yoksa bir fırsat mı?" sorusuna, "Hangi coğrafyada bulunduğunuza ve hangi sosyal sınıfa mensup olduğunuza bağlı." şeklinde cevaplamıştır (Yılmaz, 2002). Dünya ekonomisine yön veren güçlü bloklar göz önüne alındığında bu söylemin günümüzde de devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Oluşturulan bölgesel bloklar sadece dünya ekonomisine yön vermekle kalmayıp aynı zamanda ekonomik geleceğin şekillenmesinde de etkili olacak güce

sahiptirler. Bu nedenle ülkeler ticari blokların içinde yer alarak ticari ilişkilerini geliştirmeyi, kaynak dağılımı etkinleştirilerek ülkelerinin refah düzeylerini arttırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde uluslararası ekonomide önemli yerleri olan ticari bloklarla Türkiye arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

İlk olarak ABD, Kanada ve Meksika tarafından 1994 yılında kurulan NAFTA, sahip olduğu yaklaşık 450 milyon nüfusu ve 20 trilyon dolara ulaşan GSYİH ile dünyanın en geniş bütünleşmelerinden biridir. Serbest ticaret anlaşması etrafında şekillenen örgütün Türkiye üyesi değildir. Ancak bazı dönemlerde üyelik gündeme gelmekte hatta AB karşısında alternatif bir örgüt olabileceği yönünde söylemler bulunmaktadır. Ancak bu durum rasyonellikten uzaktır, çünkü tamamen ekonomik amaçlara hizmet etmek için kurulan bir birliğe, siyasi amaçlar yüklemek doğru ve gerçekçi değildir. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi adına Türkiye'nin bölgesel bir antlaşma imzalamak yerine üye devletlerle ikili ilişkilerini geliştirilmesi daha doğru bir strateji olacaktır. Özellikle AB ile imzalanan (müzakere edilen) CETA ve TTIP anlaşmalarına Türkiye'nin de dâhil edilmesi tarafların lehine olacaktır. 2016 yılı verilerine göre Türkiye'nin NAFTA üyesi ülkelerle gerçekleştirdiği ihracat toplam ihracatımızın yaklaşık % 5'ini oluştururken, yaptığımız ithalat ise toplam ithalatımızın yaklaşık % 6'sını oluşturmaktadır.

Büyük okyanus kıyısındaki 21 ülkenin katılımıyla kurulmuş olan APEC, 2014 verilerine göre dünya ticaretinin yaklaşık %49'unu ve küresel GSYİH'ın yaklaşık %57'sini temsil etmektedir. Sahip olduğu 2.8 milyar insanla dünya nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Diğer ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerden farklı olarak birlik bağlayıcı karar alma ve uygulanmasını sağlama gibi niteliklerden yoksundur. Ayrıca birlik içerisinde ABD, Çin, Rusya, Japonya gibi güçlü ülkelerin bulunması bazı konularda çıkar çatışmalarına sahne olmaktadır. Bu durumun en belirgin örneği ABD önderliğinde 2015 yılında TTP kurulurken, tamamen dışarıda bırakılan Çin'in FTAAP kurulması için çalışmalara başlamasıdır. Sadece Asya ve Pasifikte yer alan ülkelerin dâhil olabileceği birliğe Türkiye üye değildir ve gelecekte üye olması da beklenmemektedir.

2016 yılı verileri incelendiğinde Türkiye'nin APEC üyesi ülkelerle gerçekleştirdiği ihracat toplam ihracatımızın % 11'ini oluştururken, yapılan ithalat ise toplam ithalatımızın %36'sını oluşturmaktadır. Özellikle ithalat verilerimiz incelendiğinde APEC'in Türkiye dış ticareti için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Asya kıtası özellikle son 20 yılda gösterdiği üstün ekonomik büyüme gücüyle tüm ülkelerin dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin özellikle Asya kıtasında yaşanan son gelişmeleri yakından takip etmesi, zamanla değişen dengeleri iyi okuması ve ülkeler bazında olası işbirliği antlaşmaları konusunda gerekli adımları geç olmadan atması gerekmektedir.

Ekonomiden çok siyasi amaçlarla kurulan ASEAN, bünyesine yeni hedefler ekleyerek günümüzdeki önemli uluslararası ekonomik örgütler arasında yerini almayı başarmıştır. Kurucu on üye devlet ve sonradan serbest ticaret anlaşması imzaladığı altı ülkeyle ASEAN+6 işbirliği alanı oluşturulmuştur. 2014 yılı GSYİH yaklaşık 2.5 trilyon dolar olan birlik, 622 milyon nüfusa sahiptir. 1992 yılında serbest ticaret anlaşması imzalayan birliğin 2020 yılına kadar tek pazara ulaşması planlanmıştır. Uluslararası alanda “Asya Çağı” olarak lanse edilen bu dönem, küresel ticaretin Atlantik'ten Pasifik'e kaymasını ifade etmektedir. 2016 yılı verilerine göre Türkiye'nin toplam ihracatında ASEAN'ın payı %1 iken, ithalatta %2'sini oluşturmaktadır. Türkiye ASEAN ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek adına 2010 yılında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamış, 2013 yılında gözlemci statüsü ve 2017 yılında sektörel diyalog ortaklığı elde etmiştir. Ancak birlikle ilişkilerde asıl amaçlanan taraflar arasındaki ticareti geliştirecek olan Diyalog Ortaklığı Anlaşması'nın imzalanmasıdır.

Bölgede güvenlik ve istikrar endişeleri nedeniyle kurulan GCC zamanla ekonomik hedefler benimsemiştir. Serbest ticaret anlaşması ile kurulan birlik 2008 yılında ortak pazar aşamasına geçmiş, böylece AB'den sonra dünyanın en büyük ikinci ortak pazarı haline gelmiştir. Özellikle sahip olduğu enerji kaynakları ve sermaye birikimlerini nedeniyle küresel ekonomide söz sahibi olmayı başaran bu ülkelerle ticari ilişkiler 1990 sonrası başlamıştır. İlk olarak 2005 yılında “Serbest Ticaret Çerçeve Anlaşması” imzalanması için çalışmalar başlatılmış, 2008 yılında Cidde'de düzenleyen toplantıda Türkiye “Stratejik Ortak” ilan edilmiştir. 2016 yılı verilerine göre GCC ile

gerçekleştirilen ihracat toplam ihracatımızın % 6'sını oluştururken, yapılan ithalat ise toplam ithalatımızın %3'ünü oluşturmaktadır. İlişkilerin gelişmesi için Türkiye'nin konumunun verdiği avantajı kullanarak pazara girişte daha aktif stratejiler uygulaması gerekmektedir.

Uzun yıllar süren sömürgecilik geçmişini geride bırakarak siyasi bağımsızlığını kazanan Afrika ülkeleri ekonomik yapının düzeltilmesi amacıyla 1994 yılında AEC kurulması kararını almıştır. Yaklaşık 34 yıl sürmesi planlanan bütünleşme çalışmaları sonrasında en geç 2028 yılında parasal birliğe geçiş hedeflenmiştir. Dünya nüfusunun yaklaşık %15'ine ev sahipliği yapan kıta, dünya kanıtlanmış petrol rezervinin yaklaşık %7,6'sına ve doğal gazın (Asya Pasifik ile birlikte) %17'sine sahiptir. Ayrıca dünya altın rezervlerinin yaklaşık %21'i ve elmas rezervlerinin yaklaşık % 53'ü bu topraklarda bulunmaktadır. Sahip oldukları yüksek emek gücü, hammadde bolluğu ve potansiyel pazar konumu nedeniyle Afrika kıtası birçok güçlü devletin dikkatini çekmektedir. Gerek yeraltı gerek yerüstü zenginlikleriyle farkını ortaya koyan kıta ile ticari ilişkiler 1990 sonrası başlamıştır. 1998 yılında Afrika Açılım Eylem Planı hayata geçirilmiş, 2003 yılında “Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi” geliştirilerek çalışmalara devam edilmiştir. İlişkilerde diğer bir aşama 2008 yılında Türkiye'nin Afrika Birliği tarafından “Stratejik Ortak” olarak kabul edilmesiyle geçilmiştir. 2010 yılında kabul edilen “Afrika Stratejik Belgesi” uygulaması ile açılım tamamlanmıştır. 2016 yılı verileri incelendiğinde AEC ile yapılan ihracat toplam ihracatımızın %5'ini oluştururken, yapılan ithalat ise toplam ithalatımızın %2'sini oluşturmaktadır. Ancak günümüze kadar sürdürülen çalışmalar yeterli değildir. Türkiye'nin bu konuda gerek bölgesel gerek ikili antlaşmalara hız vermesi ayrıca kıtada söz sahibi olmak için bölgeye yapılan yardımları da artırması gerekmektedir.

Yukarıda sayılan örgütlerin dış ticari ilişkilerimizde önem arz ettiği bilinmekle birlikte bu konuda en önemli konum AB'ye aittir. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar devam eden “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” hedefi her aşamada kendini göstermiş, Türkiye'nin iç ve dış politikasının, ekonomik ve sosyal yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan kutuplaşma ile Türkiye tarafını seçmiş ve Avrupa Konseyi, NATO, OECD gibi batı menşeli

örgütlere üye olarak bunu tutumunu resmileştirilmiştir. Gelişen süreç içerisinde yüzünü batıya dönen Türkiye AB'ye karşı da kayıtsız kalmamıştır.

Avrupa kıtasında bütünleşme düşüncesi Antik Yunan'a dayanmakla birlikte II. Dünya Savaşı sonrasına kadar tek bir yönetim altında birleşme düşüncesi hayata geçirilememiştir. Şarlman, Napolyon ve Hitler zaman içerisinde kıtayı kılıçla biraya getirmeye çalışmış ancak yapılan her girişim daha büyük bir yıkıma neden olmuştur. Yaşanan son yıkımın ardından savaşın başlamasında başat rol oynayan Almanya ve Fransa'yı sisteme dâhil edecek ve aynı zamanda kıtadaki güvensiz ortamı sona erdirecek bir plan hazırlanmıştır. Schuman Planı olarak literatürde yerini alan bu plan esas alınarak 1951 yılında Paris Antlaşması imzalanmış, böylece AKÇT kurulmuştur. Kısa zamanda başarı sağlayan AKÇT'nin yeterli olamadığı kanaatinde birleşen ülkeler ortak pazarın kurulması ve sosyal politikaların uyumlaştırılması için 1957 yılında Roma Antlaşması'nı imzalamışlardır. Böylece AET ve AAET kurulmuştur. Ortaya çıkan üçlü yapı 1965 yılında Füzyon Antlaşması ile tek çatı altında toplanmış ve AT kurulmuştur. Son olarak Maastricht Anlaşması ile örgüt günümüzde kullandığımız AB adını almıştır.

Birlik kendi içerisinde hem derinleşme hem genişleme süreçlerini bir arada yaşamıştır. İlk olarak kömür ve çelik kaynaklarının supranasyonal bir yapı tarafından yönetilmesini amaçlanırken 1968 yılında gümrük birliği, 1993 yılında ortak pazar, 2002 yılında parasal birlik aşamalarına geçilmiştir. Altı ülkenin katılımı ile başlanılan yolculuk en son 2013 yılında Hırvatistan'ın katılımı ile yirmi sekiz ülkeye ulaşmıştır. Müzakerelerin devam ettiği ülkeler Türkiye, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk'tur. Potansiyel aday ülkeleri Bosna Hersek ve Kosova olmakla birlikte 2015 yılında İzlanda adaylık başvurusunu geri çekmiştir.

AB, dünya ticaretinin şekillenmesinde etkili olan en önemli aktörlerden biridir. 2015 yılı GSYİH 19.18 trilyon dolar olan birliğin dünya toplam GSYİH içerisindeki payı yaklaşık %24'e tekabül etmektedir. 2016 yılı itibariyle nüfusu 515 milyon kişiye ulaşmıştır. Kriz sonrası büyüme oranlarında diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi küçülme yaşanmış, 2015 yılı büyümesi % 1.5 iken 2016 yılı sonunda %1.7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam ticaret hacmi açısından dünyanın en büyük üç bölgesel

bütünleşmesinin arasında yer alan AB, dünya mal ihracatında birinci sırada yer alırken dünya mal ithalatında ikinci sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin AB yolculuğu 31 Temmuz 1959 yılında üye olmak için başvurusu ile başlamış, 1960 ve 1980 darbeleriyle ilişkiler sekteye uğramıştır. Taraflar arasında hukuki temel oluşturan Ankara Antlaşması, 12 Eylül 1963'te imzalanmış olup 1 Aralık 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma temelinde ilişkiler üç döneme ayırmış olup hazırlık dönemi Türkiye için mali külfet getirmemekle birlikte ekonominin kalkınmasına yardımcı olacak mali yardım ve kolaylıkları içermektedir. Katma Protokolü'nün yürürlüğe girmesi ile başlayan ve gümrük birliği ile son bulan geçiş dönemi ise her iki tarafa bazı yükümlülükler yüklemektedir. Katma Protokolü (bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında) Türkiye'nin ihraç ettiği tüm sanayi mallarına yönelik AB'nin uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır. Son olarak 1 Ocak 1996 yılında GB'nin tesisi ile nihai döneme girilmiştir. AB ile ilişkilerde diğer bir dönüm noktası 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde alınan kararla Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesi olmuştur. 2000 yılında açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'nin üstlenmesi gereken kısa ve uzun vadeli hedefler ortaya konulmuş, 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakereleri başlamıştır.

Türkiye AB'ye üye olmadan GB'ye giren ilk ülke olmuştur. Ancak burada unutulmaması gereken Türkiye'nin birliğe dâhil edilmesinin esas amacının birliğe yeni üye kazandırılmasından çok ikili ilişkilerde daha fazla yakınlaşma sağlanması çabası olduğudur. GB'nin Türkiye ekonomisine etkilerinin ne olduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte etkiler genel olarak incelendiğinde ölçülebilen nitelikteki alanlarından (ithalat, ihracat, gümrük vergisi...) negatif, ölçülemeyen nitelikteki alanlarından (rekabet gücü, teknolojik yenilik, kalite ve standartlarda yükseliş...) pozitif etkilendiği yönündedir. Birçok iktisatçı GB'nin asıl önemli noktasının statik değil dinamik etkiler olduğu konusunda hem fikirdir. GB sonrası Türkiye'nin rekabet gücünde artış yaşanmış ancak bu artış yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir. Müşteri odaklı stratejiler sayesinde verimlilik ve kalitede artış yaşanmış, bu durum tüketici bilincinin oluşmasına neden olmuştur. İstihdam için doğrudan etkisi olduğu

söylenemese de yerli firmalar nitelikli işgücünün önemini kavramış bu konuda eğitimlere başlamıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkenin sürdürülebilir kalkınması ve rekabet gücünün artırılması konusunda kilit rol oynamaktadır. Türkiye’de gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların büyük çoğunluğu (2008 krizinde düşüş yaşanmış) AB ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. GB sonrası yerli firmalar uluslararası rekabette söz sahibi olabilmek adına üretim kalitesini ve verimliliğini arttıracak, maliyetleri azaltacak yeni buluşların hayata geçirilmesi için AR-GE çalışmalarına yönelmiştir. Ancak atılan adımlara rağmen Türkiye bu konuda oldukça yavaş ilerlemekte ve sanayileşmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça geride kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında GB’nin Türkiye ekonomisini birçok açıdan olumlu etkilediği gözlenmekle birlikte bu etkiler istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu konuda en belirgin değişim dış ticarete meydana gelmiştir.

GB öncesi Türkiye’nin dış ticaret verileri incelendiğinde küresel eğilimlerle paralel olarak uygulanan politikaların yansımaları görülmektedir. İthal ikameci sanayileşme yerini dışa dönük, ihracata dayalı kalkınma politikalarına bırakmış ve böylece dış ticarete hareketlenmeler başlamıştır. Ankara Antlaşması sonrası yürürlüğe giren Katma Protokol ile Türkiye menşeli sanayi ürünleri Avrupa pazarına gümrüksüz girmeye başlamış ayrıca tarım ürünleri içinde var olan kota uygulamalarına yönelik kolaylıklar getirilmiştir. Ancak aynı durum AB firmaları için kademeli olarak gerçekleşmiş, 1996 yılında GB ile birlikte son bularak tamamen açık hale gelmiştir. Bu nedenle GB öncesi ticari veriler incelendiğinde de özellikle ihracatta AB ülkelerinin payı azımsanmayacak kadar yüksektir. 1996 yılı sonrası GB ile ithalat verilerinde ani bir değişim görülmekle birlikte aynı durum ihracat verileri için geçerli değildir. Taraflar arasında 1996-2016 yılı dış ticaret verileri incelendiğinde istisnalar dışında dış ticaret hacminin sürekli artış sergilediği görülmüştür.

Gerek ihracat gerekse ithalat verileri incelendiğinde göze çarpan en önemli unsur Türkiye’nin en büyük ticari ortağı konumunda olan AB ile ticari ilişkilerinin eski canlılığını yitirmiş olmasıdır. Ticari ilişkilerde yaşanan bu değişimi tek bir nedene dayandırmak doğru olmayacaktır. Bu nedenle değişim ekonomik ve siyasi temelli

olarak ele alınmıştır. 2008 yılında gerçekleşen küresel krizden en çok etkilenenler arasında AB ülkeleri yer almış, çıkan mali sorunlar ve bütçe açıkları AB'nin finansal kaynakların gerilemesine ve iç talebin daralmasına yol açmıştır. Birlik içerisinde yaşanan ekonomik sorunlar Grexit ve Brexit senaryolarının oluşmasına neden olmuştur. Kıtada ayrıca artan terör olayları, mülteci krizi, etnik ayrışma, İslamofobi gibi problemlerle de mücadele edilmiştir.

Küresel ekonomide yaşanan belirsizlik ve talep azalışı paralel olarak Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Suriye'de devam eden iç savaş nedeniyle 3.5 milyon mülteciye kapılar açılarak ev sahipliği yapılmıştır. Savaş nedeniyle Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaretinde de sorunlar yaşayan Türkiye ayrıca Rusya ile yaşanan gerilim sonrası ticari yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu süre zarfında PKK- IŞİD (DAEŞ)- PYD ile mücadele, Suriyeli mülteci krizi, terör olayları, paralel yapı operasyonları ve 15 Temmuz darbe girişimi gibi birçok iç sorunla da mücadele edilmiştir. Dış politikada bulunduğu coğrafyada barış tesis etmek amacıyla mücadele eden Türkiye bu nedenle Fırat Kalkanı Operasyonu'nu başlatmıştır. İç ve dış politikada alınan kararların batı politikası ile çelişmesi siyasi sorunların temellini oluşturmaktadır.

Taraflar arasında sorun yaratan bir diğer unsur AB'nin imzaladığı STA'dır. İlk olarak 1992 yılında başlanılan yardım amaçlı eski STA'ların temel özelliği ticari getiriden çok siyasi güç etkisinin artırılması isteği ile ortaya çıkmalarıdır. Yardım amacı taşımayan yeni antlaşmalar ise AB'nin pazar payını artırarak ekonomik gücünü korumayı amaçlamaktadır. Küresel Avrupa Stratejisi ile birlikte AB, eski nesil sadece mal ticaretini benimseyen STA'lar yerine daha fazla alanı kapsayan (hizmetler, kamu alımları, çevre ve işgücü standartları ...) yeni nesil anlaşmalara ağırlık vermeye başlamış ayrıca antlaşmaları ekonomisi daha güçlü ülkelerle imzalamayı hedeflemiştir.

Türkiye GB müzakerelerinde STA'lar ile ilgili herhangi bir düzenlemeye o dönem gerek duymamış, bu sürecin üyeliğe giden yolda geçici bir dönem olarak algılamıştır. GB ile OGT'ye uyma yükümlülüğünü kabul eden Türkiye üçüncü ülkelere taviz vermeyi kabul etmiştir. Böylece AB ile STA imzalamış olan üçüncü ülkelere ait ürünler Türkiye pazarına gümrüksüz bir şekilde giriş yapma hakkı elde etmiştir. Ancak Türkiye'nin birliğe tam üyeliği bulunmaması nedeniyle anlaşmalara aynı anda taraf

olamamakta ve sağladığı tüm imkânlarından mahrum kalmaktadır. Diğer bir ifade ile anlaşmaya taraf olan üçüncü ülkeler mevcut olan koruma önlemlerini Türkiye için uygulamaya devam ederken Türkiye anlaşma şartlarına uygun olarak bu ürünlerin geçişlerine izin vermektedir. Son zamanlarda sayıları artan STA nedeniyle Türkiye asimetrik süreçle ilgili endişelerini dile getirmiş ve bazı taleplerde bulunmuştur. Ancak bu çerçevede atılan ilk ve son adım anlaşmalara Türkiye Hükümü'nün (Turkey Clause) eklenmesi olmuştur. Ancak bu adımın üçüncü ülkeleri Türkiye ile serbest ticaret anlaşması imzalamaya davet etmek dışında herhangi bir işlevi bulunmamaktadır. STA'nın hazırlanması sürecinde içerik hakkında bilgi verilmeyen, görüşleri ve öncelikleri dikkate alınmayan Türkiye'nin bu antlaşmalara kayıtsız şartsız uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu konuda son zamanlarda gündeme gelen en dikkat çekici anlaşmalar Kanada ile imzalanan CETA ve ABD'de ile müzakerelerin devam ettiği TTIP'dir. Türkiye dış ticaretinde yaklaşık %1'e yakın bir konumu işgal eden Kanada ile ticaret hacminin yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra artması ve Türkiye aleyhine gelişmesi beklenmektedir.

Günümüzde yürürlükte olan ekonomik işbirliği ve bütünleşmelerin yaklaşık %81'i serbest ticaret bölgelerinden oluşurken yaklaşık %11'i gümrük birliklerinden oluşmaktadır. Oluşturulan her işbirliği ve bütünleşme antlaşmalarının nevi şahsına münhasır bazı özellikleri bulunmakla birlikte ortak özellikleri de mevcuttur. Birlikler aldıkları kararlarda üye ülkelerin lehine gelişme göstermeyi amaçladıkları gibi bu süreçte üye ülkelere söz hakkı da tanımaktadır. Ancak Türkiye AB üyesi olmadığı için birlikle ilgili alınan kararlarda söz hakkı bulunmamakta ayrıca ulusal çıkarlarına uygun olmadığını düşündüğü anlaşma şartlarının getirdiği yükümlülüklerini de yerine getirmeyi taahhüt etmektedir.

Her birlik kuruluş amacına uygun olarak zamanla birliğin gelişmesini temel alan başka hedefler belirler. Taraflar arasında kurulan ilişkilerin zamanla güçlenmesi, birlikleri bir sonraki adımı atmaya teşvik eder. Gerekli şartların sağlanması halinde birlikler serbest ticaret bölgesi oluşturabildikleri gibi, üye ülkelerin ortak kararıyla daha ileri bir aşama olan ortak pazar aşamasına da geçebilir. Ancak aynı durum Türkiye için geçerli değildir. AB üyesi ülkeler 2002 yılında parasal birliğe geçiş yapmış olmasına

rağmen Türkiye GB aşamasında kalmış ayrıca derinleşme çalışmalarında herhangi bir söz hakkı olmamıştır. Birlik içerisinde yer alan gelişmekte olan ülkeler lehine işleyen bu sürecin Türkiye dışında tutulmuştur. Ortaya çıkan tabloda Türkiye bir birliğe üye olmanın sağladığı avantajlardan yararlanamadığı gibi getirdiği tüm yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt ettiği görülmektedir. Bu nedenle AB'nin sağladığı ticari ilişkilere eş değer, alternatif olarak sunulabilecek bir örgütün mevcut olup olmadığı sürekli tartışılmaktadır. Özellikle AB ile ilişkilerde sorun yaşandığı durumunda çeşitli örgüt isimleri telaffuz edilerek alternatifler sıralanmaktadır.

Türkiye zaman içerisinde NAFTA ve ASEAN gibi örgütlere üyelik istediğini dile getirmiş ancak taraflardan olumlu cevap alamamıştır. Bahsi geçen örgütler dışında bu duruma verilecek en iyi örnek son zamanlarda sürekli telaffuz edilen Şangay İşbirliği Teşkilatı'dır. Örgütte "Diyalog Ortağı" statüsüyle yer alan Türkiye'nin 2017 yılında "Şanghay Enerji Kulübü" dönem başkanlığı görevini üstlenmesiyle bu söylem daha sık tekrarlanmaya başlamıştır. Ancak henüz kendi iç gelişim sürecini tamamlamış, ekonomiden çok siyasi amaçlara hizmet etmek için kurulan örgütün AB karşısında bir alternatif olmaktan çok tamamlayıcı güç olabileceği söylenebilir. Bu konuda bahsi geçen diğer örgüt Avrasya Ekonomik Birliği'dir. Gümrük birliği aşaması ile kurulan birlik zamanla sermaye, emek ve hizmetin de serbest dolaşıma dâhil edilmesini hedeflemektedir. Ancak hâlihazırda AB ile gümrük birliği anlaşması imzalamış olan Türkiye'nin hukuki olarak böyle bir örgüte üyeliği mümkün görünmemektedir. Ayrıca birlik ülkesi ülkelerle siyasi bazı sorunlar yaşayan Türkiye'nin önceliği bu sorunların çözümü olmalıdır.

Küresel eğilimlerle paralel olarak ekonomide yapısal değişimler gerçekleştiren Türkiye zamanla küresel ve bölgesel ekonomik örgütlerin önemi kavranmış, ekonomik ilişkilerin daha kapsamlı bir hale gelmesi için dış ticaret politikası oluşturmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde yer alan ve dünya ekonomisinde önemli bir konuma sahip olan bu örgütlere yönelik yapılan çalışmaların yansımalarını görmek için GB sonrası hem ihracat hem de ithalat verileri ele alınmış, birliklerin dış ticarete sahip oldukları pay oranları incelenmiştir. Ayrıca birliklerin Türkiye ihracatı üzerindeki etkileri çekim modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

1996 - 2016 yılı verileri incelendiğinde hem ihracat hem de ithalatta diğer ekonomik örgütlere kıyasla AB ile ilişkilerin daha yoğun olduğu görülmüştür. İstisnai yıllar dışında ticaret hacminde yükselen bir trend yakalanmış, Türkiye aleyhine devam eden süreç 2008 krizi sonrası dalgalanmalarla devam etmiştir. Yaşanan tüm olumsuzluklara paralel olarak AB'nin dış ticaretteki payı da azalmıştır. Ancak bu durumda dahi AB Türkiye'nin en büyük ticari ortağı konumunu sürdürmüştür. 2016 yılı son verilerinde AB'nin ihracatta sahip olduğu pay yükselişe geçmiş ve %48 düzeylerinde gerçekleşmiş, toplam ithalattaki payı yükselerek %39 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Seçili örgütler arasında AB'den sonra Türkiye'nin en yüksek ticaret hacmine sahip olduğu örgüt APEC'tir. Yıllar içerisinde artan dış ticaret hacmi Türkiye aleyhine gelişme göstermiştir. İhracat verileri incelendiğinde AB ile arasında büyük bir fark olduğu görülmekle birlikte ihracat hacminde zaman içerisinde artış yaşanmıştır. 2003 yılından günümüze APEC'in ihracatta sahip olduğu pay oranı istisnasız %15'in altında gerçekleşmiş, 2016 yılı son verilerinde ise bu oran %11 düzeylerinde gerçekleşmiştir. İthalat verileri ele alındığında ise AB kadar önemli bir konumu işgal eden APEC'le ilişkilerin AB ile paralel bir seyrde devam ettiği görülmüştür. Birliğin ithalatta bu kadar önemli bir konumu işgal etmesinin en büyük nedeni Türkiye'nin enerji ve teknoloji bağımlılığı ile bu ülkelere yönelik ithalatının arttırmasıdır. Birliğin toplam ithalattaki payı 2016 yılında %36 düzeyine ulaşmıştır.

NAFTA ile ülkeler bazında yürütülen ticari ilişkiler küresel krizle düşüşe geçmiştir. İhracat verileri incelendiğinde kriz öncesinde artan ticaret hacminin krizle birlikte kısa süreli düştüğü, kriz sonrası toparlanma evresiyle eski ivmenin tekrar yakalandığı gözlenmiştir. Kriz sonrası toplam ihracattaki payı %4'e kadar düşen birliğin 2016 yılındaki payı %5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kriz öncesi ihracat verileriyle paralel bir seyir izlenmesine rağmen ithalat verilerinde yaşanan değişim daha belirgin olarak gerçekleşmiş, kriz dönemi sonrası kısa süreli artan veriler tekrar düşüşe geçmiştir. 2016 yılında NAFTA toplam ithalattaki payı % 6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Son zamanlarda açılım planları yapılan Asya kıtasının önemli örgütlerinden ASEAN ile ticaret hacmi diğer örgütlerle kıyaslandığında en düşük seviyededir. Yıllar

içerisinde ticaret hacmi Türkiye aleyhine gelişme göstermekle birlikte ASEAN ile ticari ilişkiler istenilen düzeyde değildir. 1996 yılından günümüze ihracat ve ithalat verilerinde artış görülmekle birlikte ticaret hacminde dikkate değer bir değişim yaşanmamıştır. 2016 yılında toplam ihracatın %1'ini oluşturan birliğin toplam ithalattaki payı %2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin son yıllarda ticaret fazlası vererek ticaret politikasını yoğunlaştırdığı birlikler GCC ve AEC'dir. Yakın coğrafyada yer alan Körfez ülkelerinin bölgede ulaşmak istedikleri barış ve istikrar ortamı Türkiye için de önem arz etmektedir. Diğer birliklerden farklı olarak birikmiş sermaye ve yüksek enerji geliri nedeniyle Türkiye, son yıllarda bölgeye yönelik ticari ilişkilerini geliştirmiştir. İhracat verileri 1996 yılından günümüze artış göstermiş, yaşanan ayaklanmalar ve krizler ise ihracatı olumsuz etkilemiştir. 2016 yılı verilerine göre birliğin toplam ihracattaki payı % 6 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalat verilerinde ise son dönemlerde belirgin bir değişim yaşanmamış olmakla birlikte 2016 yılına ait pay oranı % 3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bağımsızlık sonrası kıtada istikrar ve sürdürülebilir kalkınma için mücadele veren AEC Türkiye tarafından desteklenmektedir. İhracat verileri incelendiğinde özellikle 2000 sonrası uygulanan açılım politikaları etkisini göstermiş, kriz dönemine kadar ihracat verilerinde artış trendi yakalanmıştır. 2016 yılı verilerine göre birliğin toplam ihracattaki payı %5 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalat verilerinde ise bu dönem aralığında artış yaşanmasına rağmen gözle görünür bir değişim gerçekleşmemiştir. 2016 yılında birliğin toplam ithalattaki payı %2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi AB karşısında tam anlamıyla alternatif olabilecek bir örgüt bulunmamaktadır. Ancak daha sağlıklı ve sağlam ticari ilişkiler geliştirmek adına Türkiye çok yönlü ticaret politikasına yönelmiş, jeopolitik - jeostratejik konumun verdiği faydaları daha net görmeye başlamıştır. Literatürde ülkelerin küresel düzeyde sahip oldukları dış ticaret potansiyelini ortaya koymak ve uluslararası ticaret akımını incelemek için "Çekim Modeli" kullanımı yaygınlaşmıştır. Çalışmanın devamında seçili örgütlerin Türkiye ihracatına etkilerini analiz etmek adına çekim modeli oluşturulmuş ayrıca modele STA ve GB kukla değişkenleri eklenerek karşılaştırma imkânı sağlanmıştır. Teorinin temeli ülke ekonomilerinde meydana gelen artışın ticareti

olumlu, ülkeler arasındaki coğrafi mesafenin ise ticareti olumsuz etkilemesine dayanmaktadır. GB sonrası veriler kullanılarak oluşturulan çalışma sonuçları teori ile paralellik göstermektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde ihracatın gerek Türkiye'nin gerekse birlik üyesi ülkelerin milli gelirlerinde yaşanan değişimle pozitif olarak sıkı sıkıya bağlı olduğu gözlenmiştir. Ayrıca ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklığı ifade eden mesafe değişkeninin ihracat üzerinde olumsuz etkisi olduğu gözlenmiştir.

Kukla değişkenlerle modele eklenen ve dünyanın birçok kıtasını temsil eden örgütler (istisnalar hariç) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Beklendiği gibi diğer örgütlerle kıyaslandığında Türkiye ticaretinde ağırlıklı konuma sahip olan örgütün AB olduğu teyit edilmiştir. Türkiye'nin ihracat yaptığı seçili ülkeler göz önüne alındığında ithalatçı ülkenin AB üyesi olması ihracatı büyük oranda arttırmaktadır. Bu durumun temel nedeni birlikte 1996 yılında imzalanmış ve günümüzde de ticari ilişkilerin temelini oluşturan GB anlaşmasıdır. AB sonra Türkiye ihracatını büyük oranda etkileyen diğer birlik APEC'tir. Asya- Pasifik ülkelerinden ABD, Çin, Rusya, Güney Kore ve Japonya gibi ekonomisi güçlü ülkelerin yer aldığı birlik Türkiye ihracatı için önemli bir konumda bulunmaktadır. Afrika kıtasında yer alan ülkeleri temsil eden AEC, birlikler sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bölgede sömürgecilik geçmişi bulunan ülkelerle rekabet edebilmek adına Afrika açılımı başlatılmış, Afrika ile ortaklık politikası hayata geçirilmiştir. Son olarak sermaye zengini Körfez ülkelerinin yer aldığı GCC'nin de benzer şekilde Türkiye ihracatını büyük oranda arttırdığı gözlenmiştir. Bu durumun nedenleri arasında bölgede artan tüketim harcamaları ve son yıllarda gelişen altyapı ve inşaat sektörüyle daha aktif ticari ilişkiler yürütmesi sayılabilir. Ortaya çıkan sonuçlar AB'nin Türkiye ihracatı için yadsımaz öneme sahip olduğunu ortaya koyarken benzer şekilde Asya, Ortadoğu ve Afrika'da yer alan birliklerinde ihracatı artırıcı potansiyele sahip olduğunu ifade etmektedir. Tek yönlü ticaret politikası yerine birden fazla kıtayı kapsayan ticaret politika uygulamasının ihracat üzerinde olumlu etkileri olduğunu açıklar. Bu nedenle Türkiye öncelikli verdiği ülkeler (birlikler) sıralamasını gözden geçirerek çalışmalarını bu yönde sürdürmesi ve daha önce ikinci bölümde ayrıntılı olarak değinilen birliklerle yaşanan ticari sorunları çözüm odaklı hareket etmesi gerekmektedir.

Son olarak modele STA ve GB (aynı zamanda AB de temsil etmekte) kukla değişkenini eklenmiş ve Türkiye ihracatında imzalanan antlaşmaların etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlar taraflar arasında ticareti engelleyici kota ve tarife benzeri kısıtlayıcıları ortadan kaldırarak ticareti karşılıklı olarak kolaylaştırmayı amaçlayan STA'ların ihracat üzerinde olumlu etkileri olduğu yönündedir. Benzer şekilde GB anlaşmasının da ihracatı olumlu etkilediği ve arttırıcı yönde etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu etki serbest ticaret anlaşmasının bir üst aşaması olan gümrük birliğinde beklendiği gibi daha belirgin ve yüksek orandadır.

Elde edilen sonuçlar ve konjonktürel durum değerlendirildiğinde; Türkiye'nin yeni bir örgüte üyeliği zorlamak yerine ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmesi veya örgütlerle olan ilişkilerinde seviye atlayarak ticari yoğunluğunu arttıracak yeni anlaşmalara imza atmasının daha rasyonel bir seçenek olacağı yönündedir. Ancak sadece yeni ilişkilere yönelik uygulanan stratejiler yeterli olmayıp eski ilişkilerden kaynaklanan olumsuzluklarının da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Türkiye'nin adaylık süreci düşünüldüğünde GB atılması gereken bir adım olarak görülmüş, sonradan ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgili çözüm önerilerine yer verilmemiştir. Gelecekte taraflar arasında yaşanabilecek fikir ayrılıkları nedeniyle müzakerelerin askıya alınması (veya tamamen durdurulması) durumunda bile ticari ilişkilerin devam edeceği açıktır. Böyle bir durumda Türkiye'nin mevcut şartları iyileştirmesi ve olası senaryoları en az zararlarla atlatmasını sağlayacak önlemler alması gerekmektedir. Bu konuda izlenecek yol Ekonomi Bakanlığı koordinasyonunda Avrupa Birliği Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'nın katkıları ile birlikte hazırlanmaktadır.

1996 yılından günümüze ulusal ve küresel düzeyde ticari ilişkiler değişim göstermiş ancak GB anlaşması üzerinde herhangi bir değişim yapılmamıştır. Türkiye bu konuda GB'nin yaşanan değişimi karşılayacak donanımına sahip olmadığı kanaatindedir. AB Komisyonu tarafından finanse edilerek Dünya Bankası uzmanlarına hazırlatılan "AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi" raporu sonuçları da aynı sorunu işaret etmektedir. Bu nedenle ilk adım Brüksel'de atılmış, taraflar arasında "Gümrük Birliği Anlaşmasının Güncellenmesine İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Oluşturulan mutabakat metninde amaç ilişkileri daha adil ve daha verimli bir zemine oturtabilmektir.

Bilindiği gibi GB sadece sanayi mallarını ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamakta, bunun dışında ticarete konu olan her türlü ürün için gümrük tarifeleri devam etmektedir. Anlaşmada yapılması gereken düzenlemelerin başında tarım, kamu alımları ve hizmet sektörlerinin de GB'nin içerisine dâhil edilmesi gelmektedir. Yapılan çalışmalar sonucu sadece tarım sektörünün dâhil edilmesi durumunda Türkiye'nin yaklaşık 72 milyon dolar kazanım elde edeceği, tarım ve hizmet sektörünü birlikte kapsamaması durumunda bu kazancın 1.2 milyar dolar olacağı yönündedir.

GB güncellenmesi çalışmalarında ele alınan bir diğer konu Türkiye'ye uygulanan karayolları kotalarıdır. AB üyesi 24 ülke tarafından uygulanan kotalar Türkiye gibi dış ticaretinin yaklaşık %40'ını karayolu taşımacılığı yapan bir ülke için büyük engel teşkil etmektedir. Uygulanan kotalar sadece Türk firmalarını değil aynı zamanda Türkiye'de üretim yapan AB menşeli yabancı yatırımcıları da olumsuz etkilemektedir. Taraflar arasında var olan kotalar sadece finansal yüke neden olmakla kalmayıp ayrıca idari işlemlerin uzamasına da neden olmaktadır. Engellerin kaldırılması durumunda taraflar arasındaki dış ticaretin 3.5 milyar euro artması beklenmektedir. Ayrıca taşıma maliyetlerinde yaşanacak düşüşün sefer sayısını yaklaşık %11 oranında arttırması beklenirken, satış fiyatlarına yansıyan bu durumun AB tüketicisinin 145 milyon euro tasarruf yapmasına neden olması beklenmektedir.

Türkiye'nin üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer konu vize rejimidir. Türkiye uluslararası ticareti kolaylaştırmak adına uygulanan vizesiz rejim sisteminden (aday ülke ilan edilmesine rağmen) mahrumdur. Özellikle Türk iş adamlarının ödediği yüksek vize ücretleri, uzun süren bürokratik işlemler, inceleme sürecinin belirsizliği, verilen vizelerin kısa süreli ve tek girişi olması veya vize talebinin reddedilmesi gibi konularda yoğun şikâyetler bulunmaktadır. AB artan göç sorunları nedeniyle Türkiye ile vize müzakerelerine başlamış, yasadışı göçmenlere yönelik "Geri Kabul Anlaşması" karşılığında Schengen bölgesine 3 aylık vizesiz geçiş hakkı gündeme gelmiştir.

Son olarak asimetrik olarak düzenlenen STA'ların Türkiye ekonomisinde oluşturduğu olumsuzluklara değinilmiştir. Özellikle yeni nesil STA'ların birçok alanı kapsamaması ve ekonomisi daha güçlü ülkelerle imzalanması yaşanan bu olumsuzluğu arttırdığı, STA imzalayan ülkelerin Türkiye ile yeni bir anlaşma yapmadaki

isteksizliğinin giderilmesinde yetersiz olduğunu belirtilmiştir. Revize çalışmalarında en kritik konu AB ile ABD arasında imzalanması planlanan TTIP anlaşmasına Türkiye'nin de dhıl edilmesi talebi olmuştur. Ayrıca yaşanan sorunların çözüme kavuşması için Türkiye Hükümü'nn şartlarının ağırlaştırılması, müzakerelerin başlatılması ve sonuçlandırılmasının belirli bir süreye indirgenmesi gerekmektedir.

Tüm bu değerlendirilmeler ve tavsiyeler işında GB üzerinde yapılacak değerrişlerin lehte olacağı yönünde ortak kanı mevcuttur. Türkiye bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmek için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Bu konuda devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcilerinin görüşleri alınarak çalışmalara devam edilmektedir. Türkiye güncellemeye ilişkin teknik müzakereleri 27 Nisan 2015 tamamlamış olup resmi müzakerelerin 2017 yılında başlaması planlanmaktadır.

Sonuç olarak tezin asıl amacı, gelişen ekonomik düzen içerisinde geçmişten günümüze değerriş ticari ilişkileri açıklayarak Türkiye'nin konumunu belirlemek ve atılan adımların günümüzdeki yansımalarını ortaya koyabilmektedir. Küresel değerriş ve dönüşümlerin yaşandığı, yeni g dengelerinin oluştuğu bu ortamda atılacak yeni adımlar geleceğin şekillenmesinde etkili olacaktır. Çalışmada tablodaki büyük resmi tüm ayrıntılarıyla görmek için bir adım geriye gidilmiş ve Türkiye'nin uluslararası ekonomik aktörlerle olan ilişkileri gözden geçirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde; kıtalar arasında köprü konumunda olan bir ülkenin ticari ilişkilerinde sadece tek bir pazara yönelmesinin uygun bir politika olmadığının farkına varılmasıyla çalışmalara başlanmış, 2000'li yıllardan itibaren çok yönlü bir ekonomi politikası uygulandığı görülmüştür. Uygulanan politikalar neticesinde taraflar arasındaki ticari ilişkilerde gelişme sağlanmış ve böylece dış ticaret hacminde artış yaşanmıştır.

Yapılan atılımlarla birlikte Avrupa, Asya, Ortadoğu ve Afrika'da yer alan ülkelerin Türkiye'nin öncelik verdiği ülkeler kategorisinde yer almaya başladığı görülmüştür. Gelecekte bu bölgelere yönelik yapılan çalışmaların yoğunluk kazanması ayrıca yeni stratejilerin geliştirilmesi beklenmektedir. Çalışmada yer verilen ekonomik örgütler içerisinde gerek siyasi gerek ekonomik nedenlerle AB'nin farklı bir konumu mevcuttur. Özellikle 2008 krizi sonrası yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen

Türkiye'nin kalkınmasında en büyük ticari ortağı konumunda olan AB'nin önemi büyüktür. Taraflar arasında 1996 yılından günümüze yürürlükte olan GB anlaşması ile tesis edilen bu ortaklık, son dönemlerde revize gerekliliği ile gündeme gelmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin dış ticarete bir yandan diğer ülkelerle (örgütlerle) olan ticari ilişkilerini geliştirmek için çaba harcaması diğer yandan eski ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukları da ortadan kaldırması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, H. (15.05.2014). “Afrika’da Kalkınmanın Önündeki Engeller”. Aljazeera Türk Yayınlanan Makalesi.
- Adams, S. (2008). “Globalizations and Income Inequality: Implications for Intellectual Property Rights”. Journal of Policy Modeling, 30: 725.
- Akbulut, Ö.Ö. (2011). “Küresel Dönemde Ulus- Devlet ve Mülki İdari Yapılanma”. İdarenin Sesi Dergisi, (201): 34-35.
- Akçadağ Alagöz, E. (2015). “Asya-Pasifik’te Trans-Pasifik Ortaklığı ve Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık” BİLGESAM, Doğu Asya ve Pasifik.
- Akkay G. N. (2013). “Körfez İşbirliği Konseyi Krallar Kulübü ve Değişen Bölgesel Düzeni”. SETA Analiz Dergisi, 70: 10-12.
- Akses, S. (2016). “Tıp Müzakerelerinde Kat Edilen Mesafeler” İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu.
- Alemdar, S. (2011). “Gümrük Birliği’nin Öncesi ve Sonrası İhracat ve İthalatın Değişimi”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Alper, F. A. (30.01.2016). “Afrika’da Tarım Sektörüne Bir Bakış”. Radikal Ekonomi İş Dünyası Köşe Yazısı.
- Altınbaş, D. (2009). “Globalleşme, Yerelleşme, Bölgeselleşme, Glokalleşme”. Stratejik Analiz Dergisi, (108):90-94.
- Antonucci, D.,Manzocchi, S. (2006). “Does Turkey have a special trade relation with the EU? Agravity model approach”. Elsevier, Economic Systems, (30): 157-169.
- APEC (2014).” APEC’s Bogor Goals Progress Report” Asia-Pacific Economic Cooperation Policy Support Unit, Asia-Pacific Economic Cooperation Secretariat.1-10
- Aslan, N. (2005). “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”. Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çetepe, Şevket Tüylüoğlu (Ed.). Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım (s. 5-22). Ankara: Ekin Kitapevi.
- Ataseven, R., Tunahan, R. (2015) “Gümrük Birliği Anlaşmasının Önemli Bir Asimetrisi Olarak Karayolu Taşıma Kotaları” Journal of Management, Marketing and Logistics, (2)2 :84-93.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2014). “*Türkiye’nin Yeni Avrupa Birliği Stratejisi: Siyasi Reform Sürecinde Kararlılık, Sosyo-Ekonomik Dönüşümde Süreklilik, İletişimde Etkinlik*”. Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları.

Ay, İ.C. (2002). “*Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri*”. Alkan Soyak (Ed.). *Küreselleşme İktisadi Yönelimler ve Sosyo-Politik Karşıtlıklar*. (s.93-100). İstanbul: Om Yayın Evi.

Aycan, N. (2015). *Küreselleşme- Bölgeselleşme Sürecinde Yerel Ekonomiler: Denizli İli Örneği-Madencilik Sektörü*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Aydoğan, M. (2002). “*Avrupa Birliği’nin Neresindeyiz? Tanzimat’tan Gümrük Birliği’ne*”. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Ayhan, A. (2002).” *Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) Şanghay 13’üncü Bakanlar ve 9’ncü Zirve Toplantıları*”. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, (4).

Aynacı, T.(2015). “*Gümrük Birliği’nin Türkiye- Avrupa Birliği Dış Ticaretine Etkisi*”, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Aysun, A., Öksüzler, O., Yılgör, M. (2012). “*Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması*”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (13/2):15-26.

Bahçekapılı, K. (2006). “*Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bakan, S., Tuncel, G. (2012). “*Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerinde Etkisi*”. Birey ve Toplum Dergisi, (3): 51-65.

Balassa, B. (1961). “*Towards a Theory of Economics Integration*”. Kyklos International ReviewforSocialSciences, (14): 1-17.

Başar, H. (2007). “*Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)*”. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, (24).

Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (1999). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Ankara: Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Başkaya, F. (2005). *Kavram Sözlüğü*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Bayraktutan, Y., Bayraktar Y. (2004). *Avrupa Bütünleşmesinde Parasal Birlik ve Türkiye*. Ankara: Roma Yayınları.

Bozkurt, V. (2000). “*Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar*”. Veysel Bozkurt (Ed.). Küreselleşmenin İnsani Yüzü (s. 26-27). İstanbul: Alfa Yayınları.

Breslin, S.,Higgott, R. (2000). “*Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New*”. New Political Economy, (5): 333-352.

Cebeci, İ. (2011). “*Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamlı Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi*”. Sosyoloji Konferansları Dergisi, 43: 360.

Çalışkan, Ö. (2011). “*Eski ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz*”. Ankara Üniversitesi Sunum Metni.

Çelik, K. (2012). *Uluslararası İktisat*. Trabzon: Derya Kitabevi.

Çemrek, M. (2006). “*Demokrasi ve Ekonomik Gelişme: Türkiye-AB Müzakere Sürecinin Ekonomi Politik Analizi*”. Mehmet Dikkaya (Ed.). AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Dalar, M. (2013). “*Afrika Birliği Örgütünden Afrika Birliği'ne: Afrika'da Bütünleşme Çabaları*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dartan M., Hatipoğlu, E., Dikkaya, M. (2002). “*Eco Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*”.İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları.

“*Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan kritik vize serbestisi açıklaması*” (03.11.2016). Haber Türk Köşe Yazısı

Eğilmez, M.(27.11.2016) “*Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye*” Kendime Yazılar Blog Yazısı

Erem, O. (4.11.2016). “*AB-Kanada Serbest Ticaret Anlaşması Türkiye'yi nasıl etkileyecek?*”. BBC Türkçe Köşe Yazısı.

Erhan, Ç.(1996). “*Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar*”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, (51): 259-273.

Eroğlu, Ö., Albeni, M. (2002). “*Küreselleşme Ekonomik Krizler ve Türkiye*”. Isparta: Bilim Kitabevi.

Erol, S. (2006). “*Eski ve Yeni Bölgeselleşme Sürecinde Türkiye*”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertürk, E. (1998). “*İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri*”. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.

Farrell, S. (30.10.2016). “EU and Canada sign Ceta free trade deal”. The Guardian Köşe Yazısı.

Geda, A., Kibret, H. (2002). “Regional Economic Integration in Africa: A Review of Problems and Prospects with a Case Study of COMESA” Soak University of London, 1-25.

Genç, M. C., Berber, M. (2011). “Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları, Literatür İncelemesi”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22): 84-110.

Groenendijk K.,Luiten M. (2011). “AB’ de Türk Vatandaşlarının Hakları: Türk Vatandaşlarının Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Ortaklığa Dayalı Hakları”. (Çev. O. Turhan, M. Turhan). İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Güneş,D.,Mavuş, M., Oduncu, A. (2013). “AB-ABD Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye Üzerine Etkileri”. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları, 26 Kasım 2013.

Güngör, B.(2004). “Dünya Ekonomisinde Globalleşme ve Bölgeselleşme Eğilimleri”. Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (2): 17-28.

Güran, N. (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Gürlesel, F. (02.11.2016). “Dünya Mal Ticaretinde Küçülme Nasıl Duracak?”. Türkiye İhracatçılar Meclisi Köşe Yazısı.

Haslam, T.J., Wang, H., Deng, T. (2015). “China-Africa Trade and Investment: Moving Beyond the Neocolonial Debate”. Journal of Economics, Business and Management, (3): 875-882

Hatıpler, M. (2012).“Türkiye- AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisi Etkileri”. Akademik Bakış Dergisi, (29):1-14.

Hayes, A. (2015). “European Union Breakup: Greek Euro Exit”. Investopedia Yayınlanan Makalesi.

Hunt, A., Wheeler, B. (25.04.2017). “Brexit: All you need to know about the UK leaving the EU” BBC Köşe Yazısı

İncekara, A. (1995). “Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri”.İstanbul: İTO Yayınları.

İspir, Y. (2010). “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”. Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

İyibozyurt, E.(1995). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları

Kalın, İ. (22 Ocak 2015). “Türkiye Afrika’da ne arıyor?”. Aljazeera Turk Yayınlanan Makalesi.

Kalkınma Bakanlığı (2000). *Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu*. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Kapkara, S.(2015). “Yükselen Ekonomiler Arasındaki Ticaret Hacminin Çekim Modeli ile Ekonometrik Analizi”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Karabıyık, L. E.(2004). *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Etkileri*. Bursa: Marmara Kitabevi.

Karagöz, M. ve Karagöz, K. (2009). “ *Türkiye’nin Küresel Ticaret Potansiyelleri: Çekim Modeli Yaklaşımı*”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10(2): 127-144.

Karluk, R. (2007). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*. İstanbul:Beta Yayınları.

Kavala, B. (06.05.2015). İstanbul Aydın Üniversitesi Afrika Uygulama ve Araştırma Merkezi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Afrika Konferansı Sonuç Raporu.

Keohane, R.O., Nyejr J.S, (2008). “*Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ve Ne Olmuş Yani)*”.Anthony McGrew, David Held. (Ed.). *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışması* (s. 98-99). Ankara: Phoneix Yayınevi

Kawai, M., Wignaraja G. (2007). “ASEAN+3 or ASEAN+6: Which Way Forward?”. Asia Devlopment Bank Institute, Discussion Paper, (77):1-7.

Kayserili, M. E., Satır, M., (2013). “*Küreselleşme Sürecinin Ulusal Kültür ve Sanata Etkisi*”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 50: 306-318.

Kim, Y. Y., Bhawuk D.P.S., (2008).“*Globalization and Diversity: Contributions from Intercultural Research*”. International Journal of Intercultural Relations, 32: 301.

Küçük, N. E. (2015). *Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması ve Türkiye’ye Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Küçükkoçoğlu, G. Finansal Pazarlar Dersi: Dünyadaki Gümrük Birlikleri, Milletlerarası Yapılan İktisadi ve Ticari Anlaşmalar Notları. Erişim:10.09.2016 (www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcarsamba15.doc)

Lawrence, R. Z. (1995). *Regionalism, Multilateralism and Deeper Integration, Integrating National Economies Series*, Washington: Brookings Institution

Lee, S. J.(2004). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*. (Çev. S. Aktur). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları (1982).

Machlup, F. (1979). *A History of Thought on Economic Integration*. London: Macmillan.

Manisalı, E. (1996). *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*. İstanbul:Bağlam Yayınları.

Manisalı, E.(2008). *Türkiye'nin Askersiz İşgali Gümrük Birliği*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları Yayınları.

Nebioğlu, H. (1997). *“Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye”*. Ankara: DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) .

Nowak-Lehmann, F. , Herzer, D. , ZarzosoMartinez, I. ve Vollmer, S. (2007). *“The Impact of a Customs Union between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU”*. 45(3):719-743

Oğan, G. (23.11.2016).*“Şanghay: Artılar, eksiler ve Türkiye”* Aljazeera Türk Yayınlanan Makalesi.

Onur, B. (2016). *“ASEAN, Asya-Pasifik Bölgesi İçin İstikrar ve İşbirliği Yaratıyor”* . TOBB Ekonomik Forum Dergisi . 263:76-79

Oy, M. (2008). *“Gümrük Birliği Revize Edilmemi mi?”*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özbay, P. (1997). *“Avrupa Para Birliği ve EURO”*. Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Yayın No:9702.

Özdemir, Ö. (22.11.2016).*“Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Türkiye'ye ekonomik katkısı olur mu?”*. BBC Türkçe Köşe Yazısı

Öztürk, H. (01.03.2016) *“Açılımdan ortaklığa Türkiye'nin Afrika politikası”* Aljazeera Türk Yayınlanan Makalesi

Özen, A. B. (2016). “*Avrupa Birliği Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye Üzerine Yansımaları Tartışma Metinleri*”. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.

Öztürkler, H. (2012). “*Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn’in Ekonomik Açıdan Önemi*”. ORSAM Ortadoğu Analiz Dergisi, 4(42): 82.

Polat, M.H.(2012). *Küreselleşen Kalkınma Bir Eleştiri*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Ravenhill, J. (2005). “*Global Political Economy*”. New York: Oxford University Press.

Reuters.(23.07.2015) “*AB karayolu engellerini kaldırırca para yağacak*”. Hürriyet Ekonomi Köşe yazısı

Robertson, R. (1999). “*Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*”. (Çev. Ü. H. Yolsal) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Rodriguez E. V.(2009). “*The European Union Free Trade Agreements: Implication for Developing Countries*”. Real Instituto Elcano Working Paper, Number: 8/2009.

Sarıbrahimoğlu, S. (2009). “*Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Tamamlanması Öngörülen Gümrük Birliği Kararı Işığında Yedat Davası*”. TOBB Yayınları, Ankara: Uzman Matbaacılık.

Savaş, V. (2004). *Dünya Ekonomi Sistemi*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.

Saygılı, F. (2001). “*Finansal Serbestleştirmenin, Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi*”. Ege Akademik Bakış, (1):165-184.

Saygılı, F. ve Manavgat, G. (2014). “*Linder Hipotezi: Türkiye’nin Dış Ticareti için Ampirik Bir Analiz*”, Ege Akademik Bakış, 14(2): 261-270.

Seyidoğlu, H. (1993-2009). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Silin, E. A. (06.12.2013)“*Avrupa'nın Afrika'yı nasıl sömürdüğüünün mizahi anlatımı*” Time Türk Köşe Yazısı

Soğuk, H., Uyanusta, E. (2004) *Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Sorhun, E. (2013). “*Türkiye’nin Eksik Dış Ticareti, Ticari Potansiyeli ve Yeni Fırsatlar*”. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (28): 25-47.

Sönmez, S. (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. Ankara: İmge Kitapevi.

Steger, M. B.(2006). *Küreselleşme*. Ankara: Dost Yayınları

Şeniğne, B. (2007). “*Küreselleşme-Bölgeselleşme ve Türkiye*”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Şentürk, C. (2007). “*Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Tahsin, E. (2007). “*Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması*”. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Tekeli, İ., İlkin, S. (1993). “*Türkiye ve Avrupa Topluluğu I*”. Ankara: Ümit Yayıncılık.
Temiz D. (2009). “*Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?*”. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8(1): 115-138.

Tepceiklioğlu, E. E. (30.04.2015). “*Afrika’da Ne Arıyoruz? Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı*”, Research Turkey Yayınlanan Makalesi.

Tezbaşaran, H. (2011). “*Avrupa Birliği’nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Antlaşmaları: Türkiye Ekonomisine Etkileri*”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tinbergen J. (1954). “*International Economic Integration*”. London: Elsevier.

Tüfekçi, Ö.(15.02.2016). “*Son Gelişmeler Işığında Türkiye ve Avrasya Ekonomik Birliği İlişkileri*” Avrasya Ekonomik İlişkileri Derneği Yazısı

Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB), (2015). “*ASEAN Sermaye Piyasaları Entegrasyonu*”. Gösterge Dergisi, (4): 70-86.

TÜSİAD (2003). “*Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri*”. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

TÜSİAD (2015). “*Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü Toplantıları (APEC)*”.Pekin Ofisi: 1-4 .

Uysal, Y. (6 Nisan 2007). “*Gümrük Birliği ve Kur Sistemi Tartışmaları*”. Ticaret Gazetesi.

Ülger, İ. K. (2011). “Avrupa Birliği Rehberi”. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı. Vize Şikâyet Hattı Proje Raporu (2010). İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 227.

“Vize muaftiyeti 2017’ye sarkacak” (23.05.2016). Deutsche Welle Türkçe Köşe Yazısı

Yanar, M.(2012). “Avrupa Birliği’nin Tercihli ve Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının İncelenmesi”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yaşar, H. N.(2011). “Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Yeung, M. T.,Perdikis, N., Kerr, W.A. (1999). *Regional Trading Blocks in the Global Economy the EU and ASEAN*. USA: Edward Elgar Yayınları.

Yıldırım, E., Dura, C. (2007). *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (28): 141-177.

Yılmaz, A. (2012). “AB Gümrük Birliğine Üyeliğin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

Yılmaz, S.(2002). “Bölgeselleşme: Küreselleşme Karşısında Bir Alternatif Mi? Yoksa Küreselleşmeyi Besleyen Bir Gelişme Mi?”. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Konferans Sunumu.(www.antimai.org/gr/syodtu.htm)

Yüceol, H.M. (1999). “Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye- AB Gümrük Birliği”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (2): 137-146

Yüksel, A. S. (1978). “Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu”. Eskişehir: İdari ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

AEC. *Constitutive Act of African Union*. Erişim: 23.08.2016
(www.au.int/en/sites/default/files/ConstitutiveAct_EN.pdf)

AEC. *The Assembly*. Erişim: 24.08.2016
(www.au.int/en/organs/assembly/)

AEC. *Treaty Establishing The African Economic Community*. Erişim: 25.08.2016
(www.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/aec/trt_aec.pdf)

AEC. *Continent and Country Partnerships*. Erişim: 28.08.2016
(www.au.int/en/organs/partnerships)

APEC. *Asia-Pacific Economic Cooperation*. Erişim: 25.07.2016
(www.apec.org/About-Us/About-APEC/Member-Economies.aspx)

APEC. *Asia-Pacific Economic Cooperation*. Erişim: 27.07.2016
(www.apec.org/About-Us/About-APEC/Mission-Statement.aspx)

APEC. *Asia-Pacific Economic Cooperation*. Erişim: 29.07.2016
(www.apec.org/About-Us/About-APEC/Achievements%20and%20Benefits)

ASEAN Association of Southeast Asian Nations. Erişim: 07.08.2016
(asean.org/the-asean-declaration-bangkok-declaration-bangkok-8-august-1967/)

ASEAN. *Free Trade Area (AFTA Council)*. Erişim: 08.08.2016
(asean.org/asean-economic-community/asean-free-trade-area-afta-council/)

Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade Erişim: 11.08.2016
(dfat.gov.au/trade/agreements/aanzfta/pages/asean-australia-new-zealand-free-trade-agreement.aspx)

Avrupa Birliği Bakanlığı. *Treaty Establishing The European Coal and Steel Community*. Erişim: 02.09.2016
(www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_1_kurucu_antlasmalar/1951_treaty_establishing_eca.pdf)

Avrupa Birliği Bakanlığı, *AB Genel Bakış*, Erişim: 11.09.2016
(www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf)

CIA. *Central Intelligence Agency*. Erişim: 05.07.2016
(www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder)

CIA. *Central Intelligence Agency*. Erişim: 01.11.2016
(www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ee.html)

Census. *United States Census Bureau*. Erişim:05.07.2016

(www.census.gov/foreign-trade/statistics/highlights/toppartners)

Dışışleri Bakanlığı. *Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri Siyasi ve Ekonomik İlişkileri*. Erişim:10.07.2016.(www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri)

Dışışleri Bakanlığı. *Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz*. Erişim: 03.08.2016
(www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-forumu.tr.mfa)

Dışışleri Bakanlığı. *Çin Halk Cumhuriyeti 'nin Ekonomisi*. Erişim: 05.08.2016)
(www.mfa.gov.tr/cin-halk-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa)

Dışışleri Bakanlığı. *Türkiye –Rusya Ekonomik ve Ticari İlişkileri*. Erişim: 06.08.2016
(moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659)

Dışışleri Bakanlığı. *Doğu Asya Ve Pasifik Ülkeleri İle İlişkiler*. Erişim: 06.08.2016
(www.mfa.gov.tr/dogu-asya-ve-pasifik-ulkeleri-ile-iliskiler.tr.mfa)

Dışışleri Bakanlığı. *Türkiye-Afrika İlişkileri*.Erişim: 26.08.2016
(www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa)

Dışışleri Bakanlığı. *Avrupa Konseyi*. Erişim: 31.08.2016
www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa

Dışışleri Bakanlığı. *Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması)-12 Eylül 1963*.Erişim: 19.09.2016
(www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa)

Dışışleri Bakanlığı. *Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol - 23 Kasım 1970*. Erişim: 19.09.2016
(www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi-kurulmasina-dair-anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa)

Ekonomi Bakanlığı. *Amerika Birleşik Devletleri*. Erişim: 03.07.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/ABD)

Ekonomi Bakanlığı. *Kanada*. Erişim:07.07.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kanada)

Ekonomi Bakanlığı. *Meksika*.Erişim:10.07.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Meksika)

Ekonomi Bakanlığı. *Çin*. Erişim: 05.08.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Çin%20H%20Cumhuriyeti)

Ekonomi Bakanlığı, *Rusya Federasyonu*. Erişim: 06.08.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkeDetay/Rusya%20Federasyonu/)

Ekonomi Bakanlığı, *Ülke Masaları*. Erişim: 22.08.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke_masalari?/)

Ekonomi Bakanlığı, *Afrika Kalkınma Bankası İş Fırsatları*. Erişim: 26.08.2016
(www.immib.org.tr/files/deikduyurulari/AfrikaKalkinmaBankasiBilgiNotud6f_00005624.pdf)

Ekonomi Bakanlığı, *Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Süreci*, Erişim: 10.11.2016
(www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ab/gumruk-guncellenme-sureci)

European Union. *A peaceful Europe – the beginnings of cooperation*. Erişim: 31.08.2016
(europa.eu/european-union/about-eu/history/1945-1959_en)

European Union. *The Treaty of Rome*. Erişim: 03.09.2016
(ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf)

European Union. *Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions*. Erişim: 10.09.2016
(www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm)

GCC. *Gulf Cooperation Council*. Erişim: 17.08.2016
(www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/Pages/StartingPointsAndGoals.aspx)

GCC. *Gulf Cooperation Council*. Erişim: 17.08.2016
(www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/Pages/OrganizationalStructure.aspx)

GCC. *Gulf Cooperation Council*. Erişim: 18.08.2016
(www.gccsg.org/enus/CooperationAndAchievements/Achievements/EconomicCooperation/TheCustomsUnion/Pages/ImpactoftheCustomsUniononIntra.aspx)

GCC. *The Unified Economic Agreement Between The Countries of The Gulf Cooperations Council*. Erişim: 18.08.2016
(www.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/gcc/trt_gcc.pdf)

GLMM. *Gulf Labour Markets and Migration*. Erişim: 22.08.2016
(gulfmigration.eu/total-population-and-percentage-of-nationals-and-non-nationals-in-gcc-countries-latest-national-statistics-2010-2015/)

NAFTA. *North American Free Trade Agreement*. Erişim: 03.07.2016,
(www.naftanow.org/about/default_en.asp)

Second World War History, *World War 2 Statistics*. Erişim: 31.08.2016
(www.secondworldwarhistory.com/world-war-2-statistics.asp)

Rekabet Kurumu. *Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi 2015 - 2016 Raporu*.

Erişim: 22.09.2016

(www.rekabet.gov.tr/tr-TR/Rekabet-Yazisi/Kuresel-Rekabet-Edebilirlik-Endeksi-2015-2016-Raporu)

TUIÇ Akademi. *Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Formu (APEC)*.Erişim: 25.07.2016

(www.tuicakademi.org/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-formu-apec/)

World Bank.*AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi Raporu*” Erişim: 08.11.2016

(avrupa.info.tr/uploads/tr-eu-customs-union-tr.pdf)

Uluslararası Nakliyeciler Derneği(UND), ”*Avrupa Birliği’nden İtiraf Gibi Rapor*”

Erişim:09.11.2016

(www.und.org.tr/tr/17431/avrupa-birliginden-itiraf-gibi-rapor)

IMF. *World Economic Outlook Update*.2016. Erişim:08.08.2016

(www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/update/01/pdf/0116.pdf)

data.worldbank.org/

www.tuik.gov.tr/

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatma AKÇAY

Doğum Yeri / Tarihi : İzmir / 30.07.1990

Eğitim Durumu

Yüksek Lisans : Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı (3.50/4)

Lisans : Kocaeli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü (3.30/4)

Önlisans : Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Dış Ticaret (3.50/4)

Sunulan Proje ve Makaleler

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Uygulamalı Ekonometri II Ders Sunumu

“Avrupa Birliği Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Uygulamalı Ekonometri I Ders Sunumu

“Kamu Açıkları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans İleri Mikro İktisadi Analizi I Ders Sunumu

“Türkiye GSM Piyasasında Üçüncü Derece Fiyat Farklılaştırması Uygulamalarının Ferah ve Çıktı Düzeyi Üzerine Etkilerinin Analizi”

Kocaeli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Amerikan Dış Politikası Ders Sunum Projesi

“Vietnam Savaşı ve Yaşanan Güç Mücadelesi”

Kocaeli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Ders Sunum Projesi

“Jön Türklerin Osmanlı Tarihindeki Yeri: I. Jön Türk Kongresi”

ÖZET

Küreselleşme ile uluslararası ticarete sınırlar ortadan kalkmış, ülkeler arasındaki ticari ilişkiler güçlenmiştir. 1980 sonrası bölgeselleşme süreci hız kazanmış ve ekonomik bütünleşmelerin hem sayısı hem de etkinliği artmıştır. Kurulan yeni dünya düzeninde uluslararası ekonomik aktörler zamanla ticari blokların oluşmasına neden olmuştur. Çalışmada, esas olarak Türkiye'nin bölgesel aktörlerle günümüzdeki dış ticaret ilişkisi incelenmiş, AB ile olan ekonomik ilişkileri ise bu çerçevede analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümünde küreselleşme ve bölgeselleşme kavramlarının evrensel tanımları açıklanmış ve tezin teorik altyapısının oluşmasını sağlayan ekonomik işbirliği ve bütünleşme aşamalarına ve etkilerine değinilmiştir. İkinci bölümde, çok kutuplu ekonomik düzende kendine yer edinmiş, dünya ekonomisinde önemli paylara sahip olan bölgesel entegrasyonlardan NAFTA, APEC, ASEAN, GCC ve AEC seçilerek, bu bölgesel aktörlerin Türkiye ile olan ticari ilişkileri analiz edilmiştir. Bu analizler ekonomik veriler, tablolar ve grafikler aracılığıyla açıklanmış ve değerlendirilmiştir.

Tezin son bölümünde, Türkiye'nin en büyük ticari ortağı olan AB ile olan ekonomik ilişkileri dış ticaret boyutuyla, Gümrük Birliği öncesi ve sonrası olarak ayrıntılı olarak incelenmiştir. AB'nin üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu ve gelecekte imzalayacağı STA'ların Türkiye ekonomisine etkileri TTIP ve CETA örnekleri üzerinden ayrıca incelenmiştir. Gümrük Birliği sürecinde Türkiye için başka alternatiflerin olup olmadığı sorgulanmış ve Çekim Modeli kullanılarak seçili örgütlerin ihracat üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Son olarak Gümrük Birliği'nin diğer ekonomik bütünleşmeler ve anlaşmalar ile farklılıkları vurgulanmış, revize edilmesi yönündeki önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme – Bölgeselleşme - Ekonomik Örgütler - Avrupa Birliği – Dış Ticaret - Çekim Modeli – Gümrük Birliği

ABSTRACT

In international trade, the borders have disappeared and commercial relations between countries have strengthened with globalization. After 1980, the process of regionalization has accelerated and both the number and effectiveness of economic integrations have increased. International economic actors eventually caused the formation of commercial blocks in the new world order. In this study, essentially Turkey's current foreign trade relations are examined with the regional actors and economic relations with the EU have been tried to be analyzed in this framework.

In the first part of the thesis, the universal definitions of the globalization and regionalization concepts are explained, and the phases and effects of economic cooperation and integration have been mentioned which providing of the theoretical infrastructure of the thesis. In the second part, NAFTA, APEC, ASEAN, GCC and AEC were chosen from the regional integrations which have a place in the multi-polar economic regime and have significant roles in the world economy and the commercial relations of these regional actors with Turkey have been analyzed. These analyzes have been explained and evaluated through economic data, tables and graphs.

In the last part of the thesis, the economic relations with the EU, which is Turkey's biggest trading partner, have been examined in terms of foreign trade with detail before and after the Customs Union. The impacts of the STA's on the Turkish economy that the EU has signed with third countries and will sign in the future are also examined especially through examples of TTIP and CETA. During the process of Customs Union, it was questioned whether there were other alternatives for Turkey or not and analyze the effects of selected organization on export by using Gravity Model. Finally, the differences are emphasized between the Customs Union and other economic integrations and agreements and the recommendations for the revision are mentioned.

Key Words: Globalization - Regionalization - Economic Organizations - European Union - Foreign Trade – Gravity Model - Customs Union